

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÇAĞ · BİLİM DALI

73888
TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NDA
TİCARÎ HAYAT
(1220-1277)

MASTER TEZİ

Hazırlayan
Mehmet Suat BAL

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ekrem PAMUKCU

T 73888

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ANKARA 1998

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

MEHMET SUAT BAL'A ait **TÜRKİYE**
SELÇUKLULARI'NDA TİCARİ HAYAT (1220-1277) adlı çalışma,
jürimiz tarafından **ORTAÇAĞ** Anabilim dalında **YÜKSEK LİSANS**
TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Refet YINANÇ

Danışman

Doç. Dr. Ekrem PAMUKCU

Üye

Prof. Dr. Refik TURAN

İÇİNDEKİLER

Kısaltma Cetveli.....	6
Önsöz.....	7

GİRİŞ

Selçuklulardan Önce Anadolu Ve Dünya Ticareti.....	9
--	---

I. BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ VE TİCARET

A. Alâeddin Keykubâd Dönemine Kadar Selçukluların Ticarî Hayatı.....	11
1- II. Kılıç Arslan Dönemi Ticarî Faaliyetleri.....	12
2- I. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi Ticarî Faaliyetleri.....	12
3- İzzeddin Keykâvus Dönemi Ticarî Faaliyetleri.....	14
a. Selçuklular İle Venedikliler Arasında Yapılan Ticaret Muahedeleri...15	
b. Kıbrıs Kralı İle İzzeddin Keykâvus Arasındaki Ticarî Taahhütler.....16	
B. Alâeddin Keykubâd Dönemi Siyasî Gelişmeler ve Ticaret.....	17
a. Alâeddin Keykubâd Döneminde Venedik'le Yapılan Ticarî Muahedeler.....21	
b. Alâeddin Keykubâd Dönemi Kıbrıs'la Ticarî İlişkiler.....26	
C. II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi ve 1277 Yılına Kadar Meydana Gelen Siyasî Hadiseler.....	28
D. 1220-1277 Arası Anadolu'da Ticaret.....	35

II. BÖLÜM

TİCARİ ALT YAPI

A. Nüfus Ve Sosyal Yapı	39
1- İskan.....	39
2- Sosyal Yapı	40
a. Göçebe Toplumu.....	41
b. Köy Toplumu.....	42
c. Şehir Toplumu.....	42
B. Üretim.....	46
1- Tarım.....	46
a. Toprak Sistemi.....	46
b. Tarımsal Üretim.....	47
2- Hayvancılık.....	48
3- Sanaî	49
4- Madencilik.....	52
C. Yollar.....	54

1- Tarih Boyunca Anadolu'dan Geçen Yollar Ve Bu Yollarının XII. yy Da Canlanması.....	54
2- Alâeddin Keykubâd Ve Gıyâseddin Keyhüsrev Döneminde Anadolu'da Bulunan Ticaret Yollarının Güzergahı.....	55
3- Moğol Hakimiyeti Döneminde Anadolu'da Yollar.....	58
D. Kervansaraylar.....	61
1- Kervansarayların Ortaya Çıkışı	61
2- Kervansarayların Önemi.....	62
a. Ticaret Kervanlarını Koruma.....	62
b. Yolcuların İhtiyaçlarını Karşılama.....	64
c. Askeri Sığınak Ve Konaklama Yeri Olması.....	64
3- Kervansarayların İşleyişi	65
E. Hanlar.....	70

III. BÖLÜM TİCARET MEVZUATI

A. Vergiler.....	72
1- Terim Olarak Gümrük Vergisi	72
2- Gümrük Vergileri	73
3- Anlaşmalarla Belirlenen Gümrük Vergileri.....	74
4- İç Gümrükler.....	75
a. Koruma Vergisi.....	75
b. Pazar Vergisi.....	75
c. Geçit Vergisi.....	76
d. Liman Vergisi.....	76
5- Vergi Toplama Düzeni.....	76
6- Moğollar Döneminde Vergiler.....	78
B. Para.....	81
1- Avrupa Ve İslâm Dünyasında Para.....	81
2- Türkiye Selçuklu Devletinde Para.....	81
3- Para Politikası.....	83
4- Halkın Alım Gücü Ve Paranın Kıymeti.....	84
5- Para İktisadında Yeni Usuller.....	87
6- Faiz.....	88
7- Ticaret Şirketleri.....	89
C. Ticaret Ve Hukuk	91
D. Sigorta.....	93

IV. BÖLÜM TİCARET

A. İç Ticaret.....	95
1- İç Ticarete Yönelik Pazarlar.....	96
2- İç Ticarete Yön Veren Tüccar Sınıfı.....	96
3- Esnaf Teşkilâtı Olarak Ahi Örgütü	97
B. Dış Ticaret.....	100
1- Ticaret Yapılan Ülkeler İthâl Ve İhraç Malları.....	101
2- Dış Ticarete Yönelik Pazarlar	105
SONUÇ.....	108
KAYNAKÇA	111
EKLER.....	119
ÖZET.....	122
ÖZET(İngilizce).....	124



KISALTMA CETVELİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tebliğ
Bk	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DTCFD	: Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslâm Ansiklopedisi
No.	: Numero
Nşr.	: Neşreden
Nu.	: Numara
p.	: Page
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SAD	: Selçuklu Araştırmaları Dergisi
TAD	: Tarih Araştırmaları Dergisi
TD	: Tarih Dergisi
TDAD	: Türk Dünyası Tarih Araştırmaları Dergisi
THİTM	: Türk Hukuk Ve İktisat Tarihi Mecmuası
TM	: Türkiyat Mecmuası
TTKon.	: Türk Tarih Kongresi
VD	: Vakıflar Dergisi
vd.	: Ve Devamı
Vol.	: Volume

ÖNSÖZ

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması, Türk İslâm tarihinin mühim hadiselerinden biridir. Türkiye Selçukluları Anadolu'yu fethederek Türk yurdu haline getirmişler, aynı zamanda yaptıkları eserlerle Anadolu'ya Türk İslâm mührünü vurmuşlardır. Ortaya koydukları yüksek medeniyet yıllarca akıllardan silinmemiş, yaptıkları eserler günümüze kadar ulaşmıştır.

İşte bu önemli vazifeyi yapan Türkiye Selçuklularının gücünün temelini sağlam bir ekonomi oluşturmuştur. Ekonomiyi ise canlı bir ticarî hayat desteklemiştir. Konumuz çerçevesi olan 1220-1277 dönemi Türkiye Selçuklularının ticarî açıdan en yüksek seviyeye ulaştığı ve duraklayarak gerilemeye başladığı dönem olmuştur. 1220-1237 Alâeddin Keykubâd dönemi Türkiye Selçuklularının ticarî açıdan en canlı ve medeni açıdan en parlak olduğu dönem olmuştur. 1243 Moğol istilası gerilemenin başladığı ve ticaretin giderek zayıfladığı dönem olmuştur. 1277 ise artık Moğolların Selçuklulara tam hakim olduğu tarihtir.

Biz tezimizde Türkiye Selçuklu medeniyetinin maddi kaynağı olarak ticareti ele alıp incelemeye çalıştık. Halen üzerinde yaşadığımız bu toprakların haiz olduğu ticarî ehemmiyet ve Türkiye Selçuklu Devletinin takip ettiği ticarî siyaseti araştırdık. Zira Selçukluların ortaya koyduğu bu yüksek medeniyet, güçlü bir ekonomik yapıyla oluşturulmuştur. Ticarî hayat ise ekonominin gelişmesinde en önemli unsur olmuştur. Ticarî hayatın araştırılması ile Türkiye Selçuklu medeniyetinin gelişmesindeki temel unsur aydınlatılmıştır. Bu önemli konu eldeki mevcut kaynakların azlığından dolayı yeterince aydınlatılamasa bile mevcut kaynakların iyice tetkik edilmesi sonunda ilim dünyasına yeni bir eser sunulmuştur.

Kaynaklardaki yetersizlik ve bilgilerin dağınık oluşu çalışmalarımızın zorlaşmasına sebep olmuştur. Ancak karşılaştığım güçlüklerde bana yardımcı olan danışman hocam Sayın Doç. Dr. Ekrem Pamukcu'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen ve değerli vakitlerini bana ayıran Sayın Prof. Dr. Refik Turan, Yrd. Doç. Dr. İlhan Erdem ve görüşlerine müracaat

ettiğim Sayın Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprıman ve Prof. Dr. Refet Yınanç hocama teşekkürü bir borç bilir, hürmet ve saygılarımı sunarım.

Hazırladığımız bu eserin ilim dünyasına Türkiye tarihi araştırmaları konusunda ışık tutması ve bu konuda yapılacak yeni çalışmalara öncülük etmesi dileklerle...

MEHMET SUAT BAL

ANKARA 1988



GİRİŞ

A. Selçuklulardan Önce Anadolu ve Dünya Ticareti

Milletler arası ticaret yolları Müslümanların eline geçince İslâm dünyası medeni ve İktisadî bir yükselişe geçmiştir. Buna mukabil Avrupa ve Doğu Roma ülkeleri de büyük ticaret yolları dışında kalmış, ekonomik olarak gerilemeye başlamıştır. Böylece Dünya İktisadî ve medeni açıdan büyük bir değişikliğe uğramıştır.¹

Bilhassa Orta Anadolu'da meydana gelen sürekli mücadelelerle ortaya çıkan tahribât ve nüfus kayıpları, eski mühim şehirlerin küçülerek kasaba veya büyük köy haline gelmesine neden olmuştur.² Anadolu'nun tahrip olmasında ve terk edilmesinde Bizanslıların uyguladığı stratejiler çok önemlidir. Bizans yaptığı savaşlarda düşman eline geçecek bölgeleri tahrip ediyor, halkını tahliye ediyor, aldığı bölgeleri de yağmalyordu. Hatta I. Kılıç Aslan da Haçlılara karşı aynı metodu kullanmıştır.³ Anadolu'nun bu şekilde karşılıklı tahribe uğratılması ticaretin gelişmesini engelliyordu. Ticaretin gelişmesi bir tarafa, Anadolu'daki mevcut hayat düzeni bozulmuştu. Anadolu terkedilmiş bir bölge halini almıştı.

Anadolu'nun Müslüman ve Hristiyan topluluklar arasında bir köprü vazifesi görüp Dünya ticareti bakımından büyük bir önem kazanması, Selçukluların Anadolu'yu fethinden sonra gerçekleşen önemli olaylardan biridir.⁴ Selçukluların fetih hareketleri, Anadolu'yu İslâm dünyasının geniş ticarî faaliyetleri çerçevesine sokmakla bu ülkenin

¹ H. Sadi SELEN: **Ticaret Tarihi**, İstanbul 1960, s.34, Kavimler göçünün 1000 tarihine kadar Avrupa'da ticaretin gelişmesine engel olduğunu, fakat bu sırada Doğuda Bizans, Türk ve İslâm imparatorluklarında ticaret hareketlerinin devam ettiğini belirtir. Bk. Aynı yer; Ayrıca bk. Herbert HEATON: **Avrupa İktisat Tarihi**, Çev. M.A. KILIÇBAY, Ankara 1995, s.137; Henri PIRENNE: **Ortaçağ Kentleri**, Çev. Ş. KARADENİZ, Ankara 1982, s.61.

² Osman TURAN: **Tarihi Akış İçinde Din Ve Medeniyet**, İstanbul 1980, s.157; Ayrıca bk. Claude CAHEN: **Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler**, Çev. Yıldız MORAN, İstanbul 1979, s.69-98.

³ Osman TURAN: **a.g.e.**, s.159.

⁴ Osman TURAN: "Selçuklu Kervansarayları", **Belleten**, 1946, S. 37-40, s.471.

tarihinde yeni bir devir açtı.⁵ Artık güneydeki İslâm memleketleriyle kuzeydeki kavimler arasında cereyan eden ticaret için siyasî engeller ortadan kalkarak, Anadolu yolu büyük bir önem kazandı. Fakat bu durum Selçuklu fetihlerini müteakiben birden gerçekleşmedi. Bunun için önce Bizans ve Haçlı saldırılarını kırmak, rakip hanedanları ortadan kaldırmak ve Anadolu'da milli birliği kurmak gerekiyordu. İşte bu şartların sağlandığı XII. Asrın sonlarına doğru Türkiye'de ticarî faaliyetler geniş ölçüde başlamış iktisadî ve medeni gelişme hızlanmıştır.⁶

Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri sırasında Akdeniz ticaretinde meydana gelen değişiklik, Türkiye'de kuzey güney istikametinde de gelişen ticarî faaliyete paralel olarak doğu batı istikametinde ikinci bir faaliyetin doğmasına sebep oldu. Selçuklulardan önce Müslümanlar Hristiyanlara karşı karalarda gerilerken denizlerde bir müddet daha eski durumlarını korumuşlardı. Fakat Müslümanlar XI. asrın sonlarında Fatih Türkler sayesinde karalarda tekrar ilerlemeye başladıkları zaman, fikri sahada olduğu gibi, ticarî sahada da büyük gelişme meydana geldi. İşte o zamanki medeni Dünyanın ortasında bulunan Türkiye'nin, milletler arası bir köprü durumuna gelmesi bu genel şartların bir neticesidir.⁷

⁵ Steven RUNCIMAN: "Anadolu'nun Ortaçağlardaki Rolü", **Belleten**, 1943, c.VII. s.549-551. Anadolu'nun içinde bulunduğu stratejik konum, coğrafi şartlar, yer altı ve yer üstü zenginlikleri çok fazla olup Roma ve Bizans bu zenginlikler üzerinde büyük medeniyetler kurmuştur.

⁶ Osman TURAN: **a.g.m.**, s.472.

⁷ Osman TURAN: **a.g.m.**, s.473; M. Halil YINANÇ: **Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri**. İstanbul 1944. s.5.

I. BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ VE TİCARET

A. Alâeddin Keykubâd Dönemine Kadar Selçuklularda Ticarî Hayat

Başkenti İznik olmak üzere (sonra Konya), Kutalmışoğlu Süleyman-şâh tarafından 1075 yılında kurulan Türkiye Selçuklu Devleti,⁸ Bizans'la girişilen askeri, siyasî ve ekonomik mücadeleler sonucunda kıyı bölgeler dışında hemen hemen bütün Anadolu'ya hakim duruma gelmiştir.

Bununla birlikte 11. Yüzyılın sonlarına doğru başlayan ve özellikle Anadolu üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılan Haçlı seferleri sebebiyle Türkiye Selçuklu Devleti her bakımdan büyük kayıplara uğradı.⁹ Bu yüzden Anadolu'da Türk hâkimiyeti ve birliği kurulamadı. Bununla birlikte I. Kılıç Arslan ve daha sonra gelen büyük Selçuklu hükümdarları (I. İzzeddin Mesûd, II. Kılıç Arslan, I. Gıyâseddin Keyhüsrev) askeri, siyasî, kültürel ve ekonomik alanlarda gösterdikleri çabalar sonunda, Anadolu'da Türk birliğini tam anlamıyla kurmuşlardır.¹⁰

Türkiye Selçuklu Devleti'nde geliştiğini gördüğümüz büyük ticarî faaliyetlerin birinci sebebi doğuda ve batıda genel şartların Türkiye lehinde gelişmesi ise ikincisi, hiç şüphesiz Türkiye Selçuklu Devleti'nin takip ettiği çok önemli iktisadî ve ticarî siyasettir. Zira II. Kılıç Arslan, I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve I. İzzeddin Keykâvus gibi bu devrin ileri görüşlü sultanlarının bu umumî şartların ehemmiyetini tamamiyle kavrayarak, iktisadî ve ticarî faaliyetleri artırmak için birçok koruyucu ve teşvik edici tedbirlere başvurduğunu görüyoruz.¹¹

⁸ Türkiye Selçuklu Devletinin kuruluş tarihi hakkında tartışmalar mevcuttur. Bk. İbrahim KAFESOĞLU: "Anadolu Selçuklu Devleti Ne Zaman Kuruldu", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1981S.10-11.

⁹ Steven RUNCİMAN: *Haçlı Seferleri Tarihi*. Çev. Fikret İŞILTAN, Ankara 1992, c.I, s.135-149.

¹⁰ Ali SEVİM: *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara 1993, s.24.

¹¹ Osman TURAN: *a.g.m.*, s.473.

1- II. Kılıç Arslan Dönemi Ticarî Faaliyetleri

II. Kılıç Arslan memlekette siyasî birliği ve emniyeti kurmakla doğu batı istikametinde gelişen ve Anadolu'da birleşmeye başlayan büyük ticaret yolunun canlanmasına ve bununla birlikte iktisadî ve kültürel kalkınmaya zemin hazırlamıştır. Bu sebeptendir ki ilk Selçuk kervansarayı kendisi tarafından Aksaray'a bir konak mesafede inşa edilmiş ve bir başkası da onun emirlerinden Altun-aba tarafından Konya Akşehir yolu üzerinde yapılmıştır¹². Kılıç Arslan kurduğu kervansaraylar yanında pazarlar da açarak ticaretin canlanması için çalışmıştır¹³.

Kılıç Arslan'ın ülkesi uzun zamandan beri istilâ ve savaflara sahne olmuş, birçok yerler yıkılmış ve ziraî üretim azalmış idi. Anadolu'da bulunan Türkmenler henüz göçebe veya yarı göçebe bir hayat sürmekteydi. Bu yüzden II. Kılıç Arslan memlekette muntazam bir İktisadî yapı oluşturmak ve ticareti geliştirmek için, göçebeleri yerleşik hayata geçirmiş, üretimi artırmış ve memleketi mamûr hale getirmiştir.¹⁴ Anadolu'nun şehir hayatındaki gelişme yine bu dönemde olmuştur. Sultan adına kestirilen Anadolu Selçuklularındaki ilk altın sikke ekonomideki seviyeyi gösterir.¹⁵ Daha önce Selçuklularda sadece bakır sikkeler bastırılırken, bu zamandan itibaren altın, gümüş ve bakır madenleriyle yeni birimlerde sikkeler bastırılmaya başlanmıştır. Görüldüğü gibi ilk büyük sikke devrimi onun döneminde yapılmıştır.¹⁶ Kılıç Arslan Anadolu'da Türk vatanının kuruluşunda, İslâm dinî ve medeniyetinin kökleşmesinde Selçuklu hükümdarlarının en önemlilerinden biridir.

2- I. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi Ticarî Faaliyetleri

Ticarî hayatın kesintisiz devamı için Gıyâseddin Keyhüsrev ve abisi Rükneddin Süleyman-şah büyük çaba sarf etmiştir. Ticaretin gelişmesini sağlamak, Gıyâseddin

¹² Osman TURAN: *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1983, s.234.

¹³ ANONİM: *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi*, Çev. Feridun Nâfiz UZLUK, Ankara 1952, s.25; İbrahim KAFESOĞLU: "Selçuklular", md., İA. c.X, İstanbul 1967, s.353-416.

¹⁴ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.234-236.

¹⁵ Abdulhalûk ÇAY: *II. Kılıç Arslan*, Ankara, 1987, s.115-116.

¹⁶ H. ERKİLETLİOĞLU, O.GÜLER: *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Kayseri 1996, s.49.

Keyhüsrev'in en önemli siyaseti idi. Bu gelişme ticaret yollarının güvenliği ile doğrudan alâkalı olduğundan dolayı seferlerine bu gayeye göre yön vermiştir. 1196'lardaki batı seferinin sebebi, bir ticarî olay olduğu gibi, Karadeniz kıyılarına seferi de (1205-6) ticaretin kesilmesinden dolayı idi.¹⁷ Fakat bu konudaki en iyi misal Antalya'nın fethiydi. Antalya fethedildikten sonra ticaretin gelişmesi için tedbirler alınmış,¹⁸ bir kısım vergiler kaldırılmış, zarar gören tüccarların uğradığı zarar ve ziyan devlet tarafından karşılanmıştır. Bu hadise tüccarlar tarafından büyük sevinçle karşılanmış ve tüccarlar gittikleri yerlerde bu hadiseyi anlatarak Selçuklu Devletinin bu faaliyetini dünyanın diğer yerlerinde duyurmuşlardır¹⁹. Tüccarların zararının tanzimi bir nevi devlet sigortası idi.²⁰

Rükneddin Süleyman-şah da tüccarları korurdu. R. Süleyman-şah Samsun'da tüccarların mallarının yağmalanması karşısında Bizans imparatoru ile görüşerek tüccarların zararını ödetmiştir.²¹

İzzeddin Keykâvus ile Kıbrıs Kralının mektuplaşmasında altı yıldan beri devam eden ticarî ilişkilerden bahsedilmektedir. Bu gerçek Gıyâseddin Keyhüsrev'in iktisâdî konularda komşularıyla anlaşma yaptığını gösterir.²²

Antalya'nın alınmasından sonra deniz gücü oluşturularak, deniz ticareti geliştirilmiştir. Konya'dan batıya giden yollar üzerine ribât ve kervansaraylar yapılmıştır. Böylece yol güvenliği ve rahatlığı sağlanmıştır. Transit ticaretin yanında iç ticaretin de gelişmesi üretimin artmasına ve üretime paralel göç hareketlerinin doğmasına sebep olmuştur. Keyhüsrev işgücü eksikliğini zoraki göçlerle karşılamaya

¹⁷ Tuncer BAYKARA: *I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1164-1211)Gazi Şehit*, Ankara 1997. s.51-52.

¹⁸ Aynur DURUKAN: "Selçuklular Döneminde Ticaret Hayatı Ve Antalya" *Antalya III. Selçuklu Semineri Bildirileri*, İstanbul 1989, s.53,52. Antalya ve çevresindeki hanlar ve hanların bu gün ki durumu için bk. s.55-58.

¹⁹ İbn BİBİ: *El-Evâmir'ül-Ala'iyye fi'l-umuri'l-Ala'iyye*(Selçuk nâme), Çev. Mürsel ÖZTÜRK, Ankara 1996, c.I, s.115-121.

²⁰ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.285.

²¹ Tuncer BAYKARA: *a.g.e.*, s.52.

²² Tuncer BAYKARA: *a.g.e.*, s.52.

çalışmıştır. 1196'da Menderes dolaylarındaki halkı Akşehir'e yerleştirerek buradaki üretimi artırmıştır.²³

3- İzzeddin Keykâvus Dönemi Ticarî Faaliyetleri

Keykâvus, saltanat iddiasında bulunan kardeşi Alâeddin'i mağlûp ettikten sonra, çok genç yaşta Selçuklu tahtına hakim oldu. Selçuklu sultanı bundan sonra seferlerine babasının siyasetine uygun olarak, ticarî hedeflere göre yön verdi. Ayrıca ikili anlaşmalarla ticarî münasebetleri geliştirdi.²⁴

Keykâvus, Antalya limanıyla Anadolu'nun Akdeniz'le ticaretini ve emniyetini sağlamış, sıra Karadeniz yolunun emniyetini sağlamaya gelmişti. Çünkü yalnız Türkiye'nin ithâlât ve ihrâcâtı değil, milletler arası ticaretin gelişmesi içinde de Samsun ve Sinop limanlarının Türk hâkimiyetine girmesi gerekiyordu. İznik Laskarisler'i ile Trabzon Komnenler'i arasında mücadele sahası olan Anadolu'nun bu kıyı bölgelerinde sık sık asayiş bozuluyor, yollar kapanıyor, ve nihayet Türkiye kuzeyden tehdiye maruz kalıyordu.²⁵ Keykâvus iki Rum hükümdarının rekabetinden faydalanarak bir an önce Karadeniz'e çıkmak, ticaret yolunun emniyetini sağlamak ve bu iki devlet tarafından sarılmaktan kurtulmak için Sinop seferine çıktı. Sinop 1214 yılında Selçuklu hâkimiyetine girdi. Sultan şehrin mimârî, dinî ve ticarî teşkilâtlanması için önemli faaliyetlerde bulundu.²⁶

Sinop'dan sonra Antalya'nın fethini gerçekleştiren İzzeddin Keykâvus, Selçuklu ekonomisine kuzeyde ve güneyde iki önemli ihrâcât ve ithâlât limanı kazandırmıştır. Böylece Keykâvus zaman zaman kesintiye uğrayan ticaretin düzenli işlemlerini

²³ Tuncer BAYKARA: a.g.e., s.53.

²⁴ Salim KOCA: *Sultan I. İzzeddin Keykâvus*, Ankara 1997, s.93; Osman TURAN. a.g.e., s.302; Kıbrıs ile ilişkiler hakkında bk. Osman TURAN: *Türkiye Selçukları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s.109-117.

²⁵ Coşkun ALPTEKİN: "Türkiye Selçukları" md. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1992, c.8, s.275-276.

²⁶ Coşkun ALPTEKİN: a.g.e., s.277.

sağlamak için çeşitli tedbirler aldığı gibi Selçuklu ekonomisini dünya ticaretine açmış ve onunla bütünleştirmiştir.²⁷

İzzeddin Keykâvus ekonomik politikanın temelini oluşturan altyapı çalışmalarını ihmâl etmemiştir. O, Sultan 2. Kılıç Arslan zamanında başlayan alt yapı inşasına hız vermiş, dokuz yıllık kısa saltanat süresine on büyük eser sığdırmıştır.²⁸

İçte ve dışta alınan bu tedbirler ticarî ve kültürel faaliyetlerin son derece gelişmesini sağlamış, Sultan I. Alâeddin Keykubâd döneminde Selçuklu Devleti doruk noktaya ulaşmıştır.²⁹

a. Selçuklular İle Venedikliler Arasında Yapılan Ticaret Muahedeleri

Antalya'nın 1207 yılında fethinden sonra Türkiye'nin batı ile ticareti canlanmıştır. Hristiyan devletlerle yapılan ticarî muahedeler işte bu şekilde canlanan ticaretin sonucu olarak gerçekleşmiştir. I. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde ilk defa ticarî anlaşma yapılmasının sebebi budur.³⁰

I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Venediklilerle yaptığı ticarî anlaşmaların ardından I. İzzeddin Keykâvus da aynı maksatla yine Venediklilerle anlaşmalar yapmıştır. İzzeddin Keykâvus ayrıca Kıbrıs Kralı ile ilişkiye girip ticarî muahedeler imzalamıştır. Alâeddin Keykubâd döneminde Venedik ile yapılan anlaşmalar yenilenmiştir. Kıbrıs ile Anadolu arasındaki ticarî ilişkiler kesintiye uğramamış, Türkiye Selçukluların yıkılmasına rağmen bu ticaret devamlılığını korumuştur.

I. Gıyâseddin Keyhüsrev, Antalya'nın fethinden sonra Kıbrıs Kralı ile bir ticaret anlaşması yaparken, diğer taraftan aynı maksatla Venediklilerin de Türkiye'de ticaret yapmaları için bir ferman vermiştir. I. İzzeddin Keykâvus da ikinci bir fermanla bunu teyit etmiştir. Venediklilere verilen iki fermanda onlara Türkiye'de ticaret serbestliği

²⁷ Salim KOCA: *a.g.e.*, s.93.

²⁸ Salim KOCA: *a.g.e.*, s.93.

²⁹ Salim KOCA: *a.g.e.*, s.94.

³⁰ Osman TURAN: *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s.113.

vermekte, memlekette ticaret ve seyahat yaparken himaye edileceklerini ifade etmekte ve ticarî emtiadan % 2'den fazla gümrük resmi alınmayacağını âmir bulunmaktadır.³¹

b. Kıbrıs Kralı İle İzzeddin Keykâvus Arasındaki Ticarî Taahhütler

Kıbrıs Kralından Keykâvus'a cevap teşkil eden birinci mektup II Kanun 1214'de yazılmıştır. Mektup da, iki tarafa da mensup tacir ve gemicilerin birbirlerinin memleketlerine serbestçe girip çıkacakları, karşılıklı olarak taahhüt edilmektedir.³²

İkinci mektup mevcut dostluk ve anlaşmayı devam ettirir mahiyette idi. 19 Temmuz 1216 tarihli üçüncü mektup üç yıl kadar süren anlaşmayı takviye ederek yeni bir hüküm getirir. Buna göre, krallığa bağlı bir memleketin sahilinde fırtına dolayısı ile batan geminin krallığa ait olacağı ve bu konunun mütekabiliyet esasına göre Türkiye'de de geçerli olacağı kabul edilmiştir. Bu kanun orta çağa cârî bir hukuk kaidesi idi.³³ Ayrıca bu ahit nâme tacirlerin serbest giriş çıkışlarını sağlarken gümrük vergilerini de (mutad vergi) olarak %2 ve %3 olarak belirtir.³⁴ Dördüncü mektup karşılıklı halisane temenniler ve dostluk duygularının izharından ibarettir.³⁵ Son olarak 1216 tarihli İzzeddin Keykâvus dan Hugues'e gönderilen mektuba rastlamaktayız. Bu mektup kralın mektubuna cevap olarak yazılmıştır. Kıbrıslı tüccarların (Karşılıklı olarak) mutad gümrük resimlerini ödemek şartı ile Selçuklu ülkesine serbestçe girip çıkmalarını emtialarının korunması taahhüt edilmektedir. Ayrıca iki ülke tüccarlarından biri diğerinin memleketinde ölürse mallarının iadesi kararlaştırılmıştır.³⁶

³¹ Osman TURAN: a.g.e., s.124.

³² Osman TURAN: a.g.e., s.113.

³³ Osman TURAN: a.g.e., s.113.

³⁴ Osman TURAN: a.g.e., s.114.

³⁵ Osman TURAN: a.g.e., s.114.

³⁶ Osman TURAN: a.g.e., s.115.

B. Alâeddin Keykubâd Dönemi (1220- 1237)

İktisadî düzenin sağlanması için siyasî istikrar ve komşu ülkelerle ilişkilerin iyi olması şarttır. Zira düzenin olmadığı yağma ve talanın kol gezdiği ülkelerde gelişmiş bir ticarî yapıdan ve İktisadî düzenden bahsetmek mümkün değildir.

Türkiye Selçuklu devletinde, komşu devletlerle ilişkiler bozulduğu zaman ticaret kervanları ya Anadolu içinde yığılıp kalıyor yada yollarda soyuluyordu. Tüccarlar da büyük zararlara uğruyorlardı.³⁷ Ticaretin engelsiz yürüyebilmesi için sahillerin Türk hâkimiyetine geçmesi daha da önemlisi Selçuklu hâkimiyeti altında Anadolu'nun siyasî bütünlüğünün sağlanması gerekiyordu. Bunun için Selçuklu hükümdarları bütün güç ve enerjilerini sahilleri ele geçirme ve siyasî bütünlüğün sağlama gayesi üzerine topladılar. Seferlerine, bu amaca göre yön verdiler.³⁸

Alâeddin Keykubâd dönemine gelinceye kadar 1214'de Sinop 1207-1216'da Antalya limanları alınarak Türkiye'nin dünyaya açılan iki önemli ithâlât ve ihrâcât limanı Türkiye Selçukluları'na hizmet etmeye başlamıştır.

Anadolu siyasî birliğinin sağlanması için Dânişmendliler Devleti (1175, 1178) sonrada Erzurum'da Saltuklular (1202) Türkiye Selçuklu hâkimiyeti altına alınmıştır. Ayrıca Çukurova Ermeni kontluğu (1147) ile Trabzon Rum Krallığı da (1214) Selçuklu Devletine bağlanarak Anadolu'da siyasî birlik sağlanmıştır.

Alâeddin Keykubâd Dönemi Anadolu'nun en ihtişamlı ve mesut devrini teşkil eder.³⁹ Alâeddin Keykubâd tahta geçtikten sonra ilk önce Alâiye seferine çıkar. Alâiye kalesi 1221 yılında fethedildi. Fethedilen şehir tekrardan inşa edilerek Büyük Sultan ve halefleri için kışlık merkez haline getirildi.⁴⁰ Alâiye'nin, Antalya gibi ticarî

³⁷ İbnü'l-ESİR: *el-Kamil fi't-Tarih*, Çev. A. ÖZAYDIN-A. AĞIRAKÇA, c.XII, İstanbul 1987, s.242.

³⁸ Salim KOCA: "Türkiye Selçukluları'nda Ekonomik Politika", *Erdem Dergisi*, Ankara 1996, c.8, S. 23, s.466-467.

³⁹ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.325.

⁴⁰ Osman TURAN: *Tarihî Takvimler*, Ankara 1965, s.76; Tuncer BAYKARA: *Anadolu Selçukluları Devrinde Sosyal Ve İktisadî Tarih Üzerine Araştırmalar*, İzmir 1990, s.113.

ehemmiyeti büyük olması dolayısı ile iki şehir arasında Şerefzâh Hanı ve sâir kervansaraylar inşa olunmuş⁴¹ ve ortaçağda mühim bir şehir haline gelmiştir.⁴²

Alâeddin Keykubâd Alâiye'yi alarak çok önemli bir ticarî merkezini Türkiye Selçukluları'na kazandırmıştır. Zaten ilerdeki başlıklar altında bu fetihlerin tesadüfi değil ticarî gayeler için yapıldığını ve bu seferler sonunda çok önemli ticaret yollarının Türkiye Selçukluları hâkimiyetine girdiğini göreceğiz.

Selçukluların Sinop, Antalya ve Alâiye fetihleri, Türklerin denizcilik konusunda ilerleyişinde, Akdeniz ve Karadeniz'in askeri ve ticarî bakımdan Türklerin kontrolüne geçmesinde çok önemli rolü vardır.⁴³

Alâeddin Keykubâd içte tam olarak otoritesini sağladıktan sonra başladığı seferlerde yine iktisadî siyaset takip etmiştir. İlk hareket Ermeni krallığına karşı olmuştur. Bu seferde, Türkiye Suriye arasında gelişen büyük kervan yolunun güvenliğini sağlama gayesi güdülmüştür.⁴⁴ İbn Bibi burada üç tüccarın durumlarından bahseder. Sultanın huzurunda Hazer geçidinde, Leon'un ülkesinde ve Frankların bölgesinde soyulan tüccarlar durumu anlatınca Alâeddin Keykubâd soyulan tüccarlara mallarını geri iade ettiği gibi (bir nevi sigorta) ticaret kervanlarının güvenliğini sağlanması için Kırım ve Ermeni ülkelerine sefere çıkmıştır.⁴⁵

⁴¹ Semra ÖGEL: "Anadolu Selçuklu Sanatı Ortamı", IX. TTKon, Ankara 1981. s.697. I. Alâeddin Keykubâd döneminde ki gelişme sanata da yansımıştır. İslâm dünyasındaki Sanatçılar Anadolu'ya akın etmişlerdir.

⁴² Osman TURAN: *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.337; Osman TURAN: "I. Alâeddin Keykubâd", md. İA., c.VI, İstanbul 1955. s.646-661; Tuncer BAYKARA: *Sosyal Ve İktisadî Tarih Üzerine Araştırmalar*, s.113.

⁴³ Osman TURAN: *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.339.

⁴⁴ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.342.

⁴⁵ İbn BİBİ: *Selçuk nâme*, c.I, s.316, 317, 318.

Ticarî siyaset icabı Alâeddin Keykubâd Ermenilere ve Haçlılara karşı çıktığı seferlerde bir çok kaleyi ve İç-ili fetheder(1225). Ermeni kralı tam olarak itaat altına alınır. Böylece Anadolu-Suriye ticaret yolu güvenliği sağlanır⁴⁶

Doğu Bölgesine 1226 yılında yapılan seferlerde Hısn-Mansûr (Adıyaman), Çemişkezek ve Kahta alınarak Diyarbakir Artuklu hükümdarı Melik Mes'ûd'un Selçuklu tâbiyetine girmesi sağlanır.⁴⁷

Moğollar Kıpçaklara saldırıp (1223) Kırım sahilinde büyük ticaret şehri Suğdak'ı işgal ettiler. Bu esnada birçok tacirler malları ile Anadolu'ya sığındı. Yukarıda bahsettiğimiz üzere Alâeddin Keykubâd bu esnada malları kaybolan tüccarların şikayeti üzerine bu bölgede asayiş ve düzeni sağlamak için harekete geçti. Ayrıca Rumların bu büyük ticaret limanına yerleşmeye çalışmaları seferin sebepleri arasında idi. Sefere bizzat soyulan tüccarlar da katılmıştır. Şehre çıkan Selçuklu kuvvetleri Rumları, Kıpçakları ve Rusları itâat altına alıp şehirde ve denizde nizam ve asayişi sağlamışlardır(1227).⁴⁸ Suğdak'ın alınması Alâeddin Keykubâd döneminde Selçuklu Devleti'nin kuvvetini ve donanmasının kısa zamanda ne kadar büyük gelişme gösterdiğini ortaya koyması açısından mühimdir. Kırım şehirleri ve Suğdak limanı Avrupa ile Çin arasındaki transit ticarete önemli rol oynuyordu.⁴⁹

1228 yılında vuku bulan Trabzon seferi, Rumların Moğol istilâsından sonra Suğdak şehrini yağmalamaları, Karadeniz'de Türk tüccar ve gemilerini soymaları ve Sinob'a Baskın yapmaları hadisesi üzerine vuku bulmuştur. Trabzon kuşatılmasına

⁴⁶ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.346-347; İbn BİBİ: *Selçuk nâme*, c.I, s.352, 353; ANONİM: *Selçuk nâme*, s.30; Ali SEVİM: *Selçuklu Ermeni İlişkileri*, Ankara 1983, s.37,38; MÜNECCİMBAŞI: *Anadolu Selçukluları*, Haz. Hasan Fehmi Turgal, İstanbul 1935, s.47.

⁴⁷ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.350,351.

⁴⁸ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.357,358.

⁴⁹ XIII. yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle XIV. Yüzyılda Altın Ordu'nun doğu batı ticaretindeki yeri büyüktü. Bu ticarete Kırım şehirleri önemli yer tutardı. Daha önceki dönemlerde de (XI-XIII.yy) Kırım şehirleri özellikle Suğdak limanı Ticarî açıdan büyük önem taşıyordu. A.Y. YAKUBOVSKİY.: *Altın Ordu Ve Çöküşü*, Çev. Hasan EREN, Ankara 1992, s.93.

rağmen alınamamış ancak Trabzon Rum İmparatoru Andronikos tâbiyet şartlarını kabul etmiş ve bu durum Köseadağ (1243) savaşına kadar devam etmiştir.⁵⁰

Alâeddin Keykubâd Dâvûd Şâh'a karşı harekete geçip Erzincan ve Karahisarı ilhak ederek Divriğ kolu müstesna Mengücekli Devletini ortadan kaldırır(1228). Zira bu devlet kuvvet ve sadakati açısından güven vermiyor ve siyasî birlik için tehdit unsuru oluyordu.

Alâeddin Keykubâd yine Türkiye'de siyasî birliğin bozulması tehlikesi karşısında Ahlat'a saldıran Celâleddin Harzem Şâh'ı (1230) Yassı Çemen savaşında yenmiştir. Böylece Türkiye için tehdit unsuru olan bir devlet ortadan kaldırılmış ve doğuda asayiş sağlanmıştır.⁵¹

Selçuklu ordusu Hârizm ve Moğol istilâları ile harap olan, halkı dağılan, Ahlat ülkesini işgal ederek nizam ve asayişini temin edip ahaliyi yurtlarına yerleştirmiştir. Ayrıca 120000 Hârizm askeri Sultan Alâeddin'in hizmetine alınmıştır (1232).⁵²

1235 yılında Fırat boylarını Selçuklu hudutlarına katan Alâeddin Keykubâd ertesi yıl Eyyübiler'i Harran, Siverek ve Urfa bölgelerinden de çıkarıp Diyarbakir müstesna hemen hemen bütün şarkî Anadolu'yu fethederek milli birliği kurar.⁵³

Kılıç Arslan'ın veliahtlık töreni sırasında halife el-Mustasir bi'llah'tân, el- Melik ül-Kâmil'den ve Hristiyan hükümdarlardan gelen elçiler, Musul'a kadar kesif akınlarını ilerletmiş olan Moğollara karşı işbirliği kurmanın zarureti bildiriyorlardı. Keykubâd da aynı fikirde idi. Fakat Sultan orada bu elçilere verdiği ziyafette zehirlenerek öldü (1237). Bu sebepten dolayı büyük ittifak gerçekleşmedi.⁵⁴ Moğollar doğuda büyük istilâlar gerçekleştirirken Alâeddin Keykubâd uyguladığı siyaset ve elinde bulunan güç sayesinde Moğol istilâsından korunmuştur. Böylece Alâeddin

⁵⁰ Osman TURAN: a.g.e., s.361- 363.

⁵¹ Osman TURAN: a.g.e., s.363, 374.

⁵² Osman TURAN: a.g.e., s.375, 379.

⁵³ Osman TURAN: a.g.e., s.379, 383.

⁵⁴ İbrahim KAFESOĞLU: *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1972, s.103,104.

Keykubâd dönemi Moğol istilâsına rağmen Anadolu'da canlı bir ticaret gerçekleştirilmiştir. Zira Anadolu'da içtimaî bir bozukluk veya bir düzensizlik mevzu bahis değildir. Kudretli hükümdar döneminde, Anadolu ticaretin yapılması için en müsait durumdadır.⁵⁵

Alâeddin Keykubâd dönemi meydana gelen siyasî olaylarda ticarî siyaset ya birinci derecede rol oynamış, Suğdak ve Alâiye fetihlerinde olduğu gibi veya sonuç olarak ticarî siyaset gözlenmiştir(Doğuda istikrarı sağlamaya yönelik fetihler de bu konuya örnek teşkil etmektedir.).

a. Alâeddin Keykubâd Dönemi Venedik'le Yapılan Ticarî Muahedeler

Alâeddin Keykubâd İle Venedikliler Arasındaki Ticaret Muahedesi (MART 1220)

“Tanrının ve kurtarıcımız İsa’dan sonra (Mart 1220 de) Romania’da Podestad ve Roma İmparatorluğu despotu ve aynı imparatorluğun dörtte üçüne hakim en yüksek, en yiğit ve en kudretli efendim Venedik Dukası emri ile biz Jacobus Teopulo, Mesud, asil, büyük Türkiye hükümdarı Sultan Alâeddin Keykubâd’ın şanlı elçisi Mahrem-i esrarı olan emir Sipehsâlar Şemseddin Emir ül-Gazi elinden Sultanın yazılı bir sulh Muahede nâmesini, yani fermanını aldık. Ferman kırmızı harflerle yazılmış ve altı kendisinin altın mühürü ile mühürlenmiştir. Muhteviyatı aşağıdadır:

“Kudretli Sultan, son defa Martın 8’inde akdedilmiş Muahede ile efendimiz Venedik Dukası ve onun yerine kaim olacak despotlarla, Suriye ve başka yerlerde onların hükmü altındaki Venediklilerle, onların gelip giden bütün tacirleri ile Sultanın ülkelerinin hepsinden iki yıl sürecek bir sulh yaptığını ilan eder.

Sultanın hakim olduğu ülkelerde Emîrleri olsun, başkası olsun, onlara herhangi bir zarar ve ziyan vermeyeler; onlardan, merhum babasının ve kardeşinin ve kendisinin

⁵⁵ M. Altay KÖYMEN: Selçuklu Hükümdarı büyük Alâeddin Keykubâd ve Anadolu Savunması, Belleten, 1988, c.LII, S.202-205, s.1543. Alâeddin Keykubâd Selçukluların sınırlarını (doğu, güney-doğu, ve güney sınırlarını) hemen hemen bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına ulaştırdı.

fermanı hükmüne göre, yüzde ikiden başka bir şey almayalar; ne de Venediklilerin geçişlerinde ve ticaretlerinde kendilerinden yüzde iki den fazla talepte bulunup münazaa etmeyeler.

Kıymetli taşlar ve incilerden, işlenmiş veya ham gümüş ve altından, zahireden gümrük almayalar.

Eğer Venediklilerin herhangi bir gemisi sultanın hâkimiyeti altında bulunan yerlerde veya sahillerde tehlikeye düşecek olursa Venediklilere zarar vermeyip yardım edeler; bulunan eşyayı iki taraf birbirine iade edecektir. Ve eğer batan gemi onların adamları tarafından esir edilir ve içerisinde Venedikliler bulunursa canlarına ve mallarına korku ve zarar iraz edilmeye. Geminin içinde yabancılar bulunsa bile hapis edilip alı konmayalar, serbest bırakılalar ve eğer herhangi bir Venedik gemisi başka düşmanlar tarafından takip edilir ve sahile gelirse hükmü altındaki topraklara girmesi müsaade olunacaktır.

Bunlardan başka ferman şu hükümleri ihtiva eder: eğer Venediklilerle veya başka Latinler, Pizalılar veya diğer kavimler arasında onun memleketlerinde bir ihtilaf vuku bulursa Venedikliler arasından seçilecek bir jüri (hususî mahkeme) tarafından muhakeme edilmelerine karar verilmiştir. Katil ve hırsızlık vakaları Sultanın kendi mahkemesinde rüyet edilecektir.”

Bu fermanın yukarıda yazılan bütün maddelerini Roamaniada Roma İmparatorluğu despotu, aynı imparatorluğun dörtte üçüne hükmeden efendim Venedik dukasının podestats'ı Ben Jacobus Tcopulo uygun buluyorum. Konsul (müşavir) ve haleflerimizle ve pek yüksek efendim Venedik dukasında aldığım salahiyetle, bütün kuvvet ve kudretimizle tabiiyetimizde olan ve Venediklilerin bulunabilecekleri her yerde, karada ve denizde, mezkur ikiyıllık sulh devresi doluncaya kadar Sultanla tam bir anlaşma içinde yaşayacağız. O şekilde sultanın hüküm ve tabiiyeti altında bulunan bütün şahıslar yukarıda söylediğimiz yerlere ve ülkemize gelip Venediklilerle ticaret yapsınlar ve onlardan denizde ve karada hiçbir zarar görmeden emin ve masun olsunlar. Tacirler onların adetlerine göre vermekte oldukları vergileri versinler.

Pek yüksek sultanın topraklarında yaşayan kimseler adı geçen ülke ve yerlere girerken, kendi gemileri ve yabancı gemilerle limana sokulurken bizimkiler tarafından selamlanacaklardır. Eğer sultanın tabiiyetindeki gemilerden herhangi biri, evvelce zikrettiğimiz yerlerde, tehlikeye düşecek olursa, içinde bulunanlar o mahaldeki adamlarımız tarafından tehlikeden kurtarılacak ve bütün malları sadakatle muhafaza edilerek sahiplerine verilecektir. Tehlikeye düşenlerden bazıları ölmüş olup da adamlarımız tarafından orada bulunacak olursa, bulunan eşya kendi adamlarımız tarafından onlara iade edilecektir; onlar bulacak olurlarsa buldukları şeyi bizimkilere sadakatle teslim etmeleri gerekir. Eğer bir yabancı gemi adamlarımız tarafından alıkonacak ve içinde Sultanın tebaasından kimseler bulunacak olursa kendilerine zarar vermeden muhafaza ve onlara ait malları hilesiz olarak koruyacaklardır. Sultanın hükmü altındaki gemiler diğer bir millet ve soya mensup kimseler tarafından takip edilir ve adı geçen yerlere ve ülkeye sığınacak olurlarsa o yerlerde bulunan adamlarımız bunlara sadakatle yardım edeceklerdir.

Eğer sultanın tabiiyetindeki insanlardan adı geçen yerlerde hududumuz içinde ölürse onların malları ortakları arayınca kadar muhafaza edilmeli ve hiç bir munazaa ve dvaya hacet kalmadan verilmelidir.

Eğer bir kimse gurur ve sadakatsizliğinden dolayı budalalık edip adı geçen yerlerde ve ülkelerde sultanın adamlarından birine karada ve denizde bir ziyan verir veya onu taciz ederse efendim tarafından lyıkyı veçhile tatmin ve telafi edilecek ve alınan şeyler, tahkikattan sonra iade edilecektir. Eğer suçlu yabancı bir ülkeye çekilir ve kendisini yakalamak mümkün olmazsa suunun araştırmaları gerekmez; fakat eğer suçlunun mala ve malın büyük bir kısmına sahip olduğu açıkça bilinirse o zaman haksız olarak alınan mal tazmin edilmek icap eder.

Bütün bu yukarıda kaydedilen maddeler gerek bana ve tebaama ait olanlar, gerekse fermanda yazlı olanlar yukarıda kaydedilen Mart ayından itibaren iki sene müddetle muteber olacaktır. Bunları hkmdarım kendi eli ile yazdı ve ağız ile Tanrı ve mukaddes havariler üzerine yemin etti. Bu fermanı efendim kırmızı harflerle yazdı ve altına kendi mührünü koyarak kırmızı mühür mumiyle mühürledi.”

Muahedenin önemi; Alâeddin Keykubâd ile Venedikliler arasında akd olunan anlaşmanın “Merhum babasının kardeşinin ve kendisinin fermanları hükümlerine göre” ibaresi bu anlaşmada eskilerin tespit ettiği esasları muhafaza ettiğini ortaya koymaktadır. Üç Selçuklu sultanının imzaladığı bu anlaşmalardan sadece sonuncusu elimize ulaşmıştır.⁵⁶

Alâeddin Keykubâd tahta çıkar çıkmaz hemen bu muahedeyi (Venedik – II. Kanun 1220) akdetmesi birinci olarak o dönemde batılılara ticaretin ne kadar canlı olduğunu, ikinci olarak da Alâeddin Keykubâd’ın ticarete verdiği önemi gösterir.⁵⁷

Alâeddin Keykubâd’ın babası ve ağabeyi gibi Türkiye’de ticaret yapan Kıbrıslılarla ve diğer Latinlerle de aynı şekilde muahedeler yapmış olduğunu tahmin etmek tabiidir.⁵⁸ Nitekim Alâeddin Keykubâd’ın fermanın içeriğine bakıldığında. Venediklilerin yanında Pizalılar’ın ve diğer Latinlerin de hukuki durumları hakkında hükümler bulunur.

Yukarıda da üzerinde durduğumuz Kıbrıs kralı Henri’ye ait 1236 tarihli ferman Marsilya Montpellier ve diğer Provence halklarının Alâeddin Keykubâd⁵⁹ zamanında Anadolu’da ticaret yaptıklarını ortaya koymaktadır. Muahedelerin ticarî hükümlerine baktığımızda yeni hükümler içerdiğini görmekteyiz. Venedikli tüccarlara ticaret serbestliği sağlanırken daha önceki anlaşmalar gibi gümrük vergisi olarak %2’den fazla gümrük alınmayacağını belirlemiştir. Venedik dukasında Türk tüccarlarına aynı hakları vermiştir.⁶⁰

⁵⁶ Osman TURAN: a.g.e., s.124.

⁵⁷ Osman TURAN: a.g.e., s.124.

⁵⁸ Osman TURAN: “Türkiye Kıbrıs Münasebetleri”, s. 216.

⁵⁹ Osman TURAN: a.g.e., s.125.

⁶⁰ Normal olarak gümrük vergisi % 10 alınmaktadır. M. Saîd POLAT: **Moğol İstilâsına Kadar Türkiye Selçukluları’nda içtimâî ve İktisadî Hayat**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.s.179; % 2 olarak alınan gümrük vergisi, F. Sultan Mehmet dönemine kadar devam eder. Fatih bu vergiyi % 2, % 4 ve son düzenlemelerinde % 5’ e çıkarmıştır. Melek DELİLBAŞI: Ortaçağda Ahitnâmelerle Verilen İmtiyazlar, **Belleten**, 1983, c.XLVII. S. 185, s.96.

Alâeddin Keykubâd döneminde yapılan muahedenin yenilik getiren tarafı batan gemideki mal ve insanın karşılıklı teminatını içermesidir.⁶¹ Ancak Alâeddin Keykubâd zamanında Kırım'dan Anadolu'ya gelen ve hasara uğrayan bir geminin malları cârî âdete göre Sultanın hazinesine mal edilmiştir.⁶²

İki tarafa mensup tüccarların kaybolan malları, ölümlerin terekesi karşılıklı olarak iade edilirken bu hukuk, zamanın câri adeti hilafına batan gemilere de teşmil ediliyordu.⁶³

Bu hüküm haricinde dost veya düşman başka bir devletin tebaasına ait gemiler takibe veya saldırıya uğrarlarsa içerisinde anlaşma taraflarından birine mensup bulunan insan ve mallar diğer devlet tarafından istisna edileceği gibi Selçuklu ve Venediklilerin gemilerde yabancılar bulunursa bunlara da dokunulmayacağı taahhüt ediliyordu diye bir madde ile de Selçuklulara veya Venediklilere mensup gemiler bir düşman takibine maruz kaldığı takdirde bunları kurtarmaya yardım, kendi sahil ve limanlarına sığınmalarını mümkün kılmakta iki tarafın birbirine karşı giriştikleri taahhüt meyanında idi.⁶⁴

Anlaşmalarda tüccarlar için tazminat veya devlet sigortası olacak hükümlerde yer almaktadır. Bu konuyu ileride ayrı bir başlık altında işleyeceğiz.

Mezkur muahede nâme Keykubâd'a ait taahhütlerin bir araya getirilmesi ile ortaya çıkmıştır. I. İzzeddin Keykâvus ile Kıbrıs Kralı arasındaki gibi karşılıklı olmayıp bir metinde paragraflar şeklinde derc edilmiştir.

⁶¹ Osman TURAN: a.g.e., s.114.

⁶² Osman TURAN: a.g.e., s.114.

⁶³ Bu konuda Ortaçağdaki hukuki temayül; bir devletin sahilinde hasara uğrayan veya batan geminin içindeki mal ve insan o sahil hükümdarına ait idi.

⁶⁴ Osman TURAN: a.g.e., s.126.

Bu muahededen sonra Venedikliler (Latinler) ile Türkler arasındaki ticarî münasebetler asırlarca devam etmiştir. Ancak bizim elimizdeki Muahede iki yıllıktır. Bu dönemden sonra anlaşma yapılıp yapılmadığına dair elimizde belge yoktur.⁶⁵

Selçukluların bir Hristiyan devletle yaptıkları ilk dostluk ve ticaret anlaşması olan, Kıbrıs Krallığı ile yapılan anlaşma olup mütekabiliyet esasına dayanmak idi. Anlaşma üçüncü devletlere açık tutulması yönünden ayrı bir önem taşıyordu. Bu Selçuklu Sultanlarının diğer Hristiyan devletlerle yapacakları anlaşmalar için bir örnek olmuştur. Nitekim Alâeddin Keykubâd döneminde bu anlaşma daha geniş kapsamlı olarak Venediklilerle yapılmıştır.⁶⁶ Venediklilerle yapılan anlaşmalar Türkiye ticareti için büyük önem arz etmektedir.

Anlaşmada Selçukluların protokol açısından üstünlüğünü gösteren ayrı bir hüküm bulunur. Bu hüküme göre; Venedikliler Selçuklu gemilerini selamlayacaklardır. Bu hüküm aynı zamanda Alâeddin Keykubâd'ın yabancı devletler nezdindeki nüfuz ve kuvvetini gösterir.⁶⁷

Selçuklu ordusunda ücretli asker ve çeşitli şehirlerde işyerleri açan İtalyan (Venedik, Ceneviz ve Pizalı) tüccarlar bazı yerlerde koloni kuracak kadar güçlenmişlerdir. Rubruk 1253 yılında Konya'ya geldiğinde Cenevizli Nikola ve Venedikli B. Malendino adlı iki tüccarla karşılaşır. Bunlar kurdukları şirket ile Şap madenini inhisarlarına aldıklarını, anlaşmaya göre Sultanın bunlardan başkasına şap satamadığını bu yüzden normal olan şap fiyatının 15 altından 50 altına çıktığını söyler.⁶⁸

b. Alâeddin Keykubâd Dönemi Kıbrıs'la Ticarî İlişkiler

Kıbrıslılar Antalya isyanında ve Kilikya seferinde (1225) Selçukluların karşı cephesinde bulunmuşlardır. Ancak ticarî münasebetler devam etmiştir. Kıbrıs Kırallığı I.

⁶⁵ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.136.

⁶⁶ Şerafettin TURAN: *Türkiye İtalya ilişkileri*, (Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine.), İstanbul 1990, s.118.

⁶⁷ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.133.

⁶⁸ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.136.

Henri (1218-1253) Marsilyalılarına ve diğer Provençe halkına memleketinde serbest ticarete bulunmalarına dair 1236 tarihli imtiyaz vesikasında “Konya Sultanının (Alâeddin Keykubâd’ın) memleketinden veya başka bir yerden ticarî emtia” getirip Kıbrıs adasında sattıkları takdirde %1 resim ödeyecekleri, eğer transit geçerlerse bu miktarın değişeceğine dair kayıtlar hem ticarî münasebetleri hem de Türkiye’den yapılan ihrâcâtı ortaya koyması bakımından önemlidir.⁶⁹ Kıbrıs ile Anadolu arasında ki münasebetler daha sonraki dönemlerde devam etmiş hatta Türkiye Selçukluları yıkıldıktan sonra bile ticaret canlılığını korumuştur.

Uluslar arası ticareti teşvik etmek ve siyasal dostluklar sağlamak amacıyla yapılan anlaşmalar⁷⁰ Selçuklu Ticaretinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır.



⁶⁹ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.118.

⁷⁰ Melek DELİLBAŞI: *a.g.m.*, s.95.

C. II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi Ve 1277 Yılına kadar Meydana Gelen Siyasî Hadiseler

Gıyâseddin Keyhüsrev, Sadeddin Köpek'in siyasî oyunları ve babasının zehirlenmesi sureti ile tahta çıkmıştı. Bu dönemden sonra kudretli padişahlar ve yetenekli devlet adamları dönemi kapanmış ve gerileme başlamıştır.⁷¹

Gıyâseddin Keyhüsrev'in akli ve ahlaki zaafı yanında korkaklığı ile de devleti sahipsiz bırakmıştı ki Babaî isyanı ve Köseadağ savaşlarında hep bunu müşahade ediyoruz. Muhteris devlet adamı Saadetin Köpek'in yaptıkları çok ileri gidince 1238 yılında öldürülmüştür. Böylece kendi çıkarları doğrultusunda birçok katl ve zulüm yapan Saadetin Köpek tehlikesi ortadan kaldırılmıştır.⁷²

Hârizmli emirler Anadolu Suriye hudutlarında asayiş bozuyorlardı. Yeni gelen Türkmen boyları da Doğu Anadolu ve Suriye sınırına yerleşmiş idi. Hârizmli emirler ve bu Türkmen boyları ile birleşerek etraf ülkeleri korku içinde bırakmışlardı. Bu sebeple ziraat durmuş, Suriye Anadolu arasındaki kervan yolu işlemez hale gelmişti.⁷³ Kayır Han'ın hapis edilmesi tabi ki bu isyanda baş rolü oynuyordu.⁷⁴ Ancak Selçuklular Hârizmli emirler ile anlaşarak tekrar Suriye Anadolu ticaret yolunun sağlıklı işlemlerini sağlamışlardır. Ancak daha sonra Halep'e yerleşen ve burada biriken Türkmen toplulukları Hârizmliler tekrar kervanları basıp ticarete darbe vurmaya başlayınca başta Halep emîri Melik Nasır olmak olmak üzere Eyyubi ve Artuklular'ın yardım istemesi ile Selçuklu kuvvetleri Hârizmliler yenip bu bölgeden uzaklaştırdılar.⁷⁵

Selçuklular 1240 yılında Diyarbakır'ı fethetti, Selçuklu ordusunun 1238'de de Sümeysat'ı fethetmişti. Turan bu fetihleri devletin gücünü göstermesi açısından önemli

⁷¹ ANONİM: *Selçuk nâme*, s.31; Osman TURAN: *a.g.e.*, s.456.

⁷² Osman TURAN: *a.g.e.*, s.411, 412. Saadetin Köpek çok ileri giderek Selçuklu tahtına geçmek için planlar bile kurmuştur. Bk. Aynı yer.

⁷³ Nejat KAYMAZ: *Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev*, Yayınlanmamış Doktora tezi, DTCF, Ankara 1958, s.65. Bu karışık dönemde halk yiyeceğini bile ekemiyordu.

⁷⁴ Aydın TANERİ: *Celâlüd-din Harzemşah ve Zamanı*, Ankara 1977, s.158.

⁷⁵ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.416, 417; İbn BİBİ: *Selçuk nâme*, c.II, s.39,40,41,42.

bulur.⁷⁶ Ancak bu fetihleri değerlendiren Köprülü, plansız ve maksatsız fetihlerin harici parlaklığa rağmen Selçuklu ordusunu yordugunu belirtir. Bu sırada çıkan Babaî isyanının bastırılmasında çekilen güçlükte bize bunu gösterir.⁷⁷

Baba İshak'ın Türkmenler arasında peygamberlik iddiasında bulunması ve göçebeleri⁷⁸ Gıyâseddin Keyhüsrev'e karşı isyana teşvik etmesi üzerine Babaîler, Sümeysat, Kahta, Adıyaman, Harput ve Malatya bölgelerini istilâ ederek Sivas'a yürüdüler. Baba İshak'ın ölmesine rağmen ilerleyen Türkmenler Kırşehir'in Malya ovasında durdurulabildiler.⁷⁹ Göçebelerin çıkardığı bu isyanın sebepleri İktisadî ve İçtimaî olmakla beraber dinî telkinlerle besleniyordu.⁸⁰ Gordlevsky bu isyanı tamamen İktisadî sebeplere dayandırırken, A. Y. Ocak, Babaî isyanının sebeplerini, Türkmenlerin içinde bulunduğu malî sıkıntı ve hayat şartları olarak gösterir. Kısa zamanda isyanın bu kadar geniş alana yayılmasında bu iktisadî ve içtimaî bozukluğun önemli yerinin olduğunu belirtir.⁸¹ Bu dönemde Anadolu'nun içinde bulunduğu kötü durumu göstermesi bakımından bu isyanın önemli bir yeri vardır. Zira böyle bir durumda Anadolu'da kervan yollarının sağlıklı işlemesinden ve ticarî hayatın düzeninden bahsedilemez.

Moğollar 1241 yılında doğudan, Anadolu'ya saldırıya geçmişlerdir. Çağdaş Beauvais bu saldırıya sebep olarak, Babaî isyanında Selçuklu ordusunun gösterdiği zayıflığı ve içinde bulunduğu kötü durumu belirtir.⁸² Anonim Selçuk nâme ise, Gıyâseddin Keyhüsrev'in zayıf kişiliği ve eğlenceye düşkünlüğünü Moğolların öğrenmesi üzerine saldırının başladığını belirtir.⁸³ Moğollar ilk olarak Türkiye'nin

⁷⁶ M. Fuat KÖPRÜLÜ: *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara 1972, s.77.

⁷⁷ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.416.

⁷⁸ CENÂBÎ: *el-Aylem uz-Zâhir*, Haz. Muharrem KESİK, (Cenabi'ye Göre Anadolu Selçuklu Tarihi) Yayınlanmamış YL. Tezi, İstanbul 1996, s.22.

⁷⁹ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.423.

⁸⁰ M. Fuat KÖPRÜLÜ: "Anadolu'da İslâmiyet", *İÜEFM*, İstanbul 1338, S.IV, s.302, 307.

⁸¹ A. Yaşar OCAK, *Babâîler*, İstanbul 1996, s.37. XIII. yy'ın ilk çeyreğinden sonra devletle halk arasında bir aristokrat sınıfı oluşmuş ve bunlar köylüyü ırgat olarak kullanmaya başlamıştır. Aynı eser s.39.

⁸² Osman TURAN: *a.g.e.*, s.429.

⁸³ ANONİM: *Selçuk nâme*, s.31.

kervan ve ticaret yolu üzerinde bulunan Anadolu'nun kapısı sayılan Erzurum'a saldırdılar. Moğollar şehri alıp yağmaladılar (1242).⁸⁴

Baycu Noyan 1243 yılında Anadolu'ya girerek Köseadağ savaşında Selçuklu ordusunu yenip Sivas ve Kayseri'ye kadar ilerler. Moğollar Kayseri ve Sivas'ı yağmalar. Selçuklu veziri Mühezzibüddin Ali Moğolların ardından Azerbaycan'a giderek, haraç vermek suretiyle Baycu Noyanla anlaşma yapmıştır. Selçuklu Sultanı gerek şahsi aczinin gerekse anarşi içinde bulunan maiyetinin beceriksiz sevk ve idaresinin neticesi haysiyet kırıcı bir mağlubiyet ve onu takip eden istilâya uğramıştır. Ülkedeki merkezi hâkimiyet çökmüştür.⁸⁵ Böylece Anadolu Selçuklu Devleti'nin hayatında altı yedi seneden beri dahilde zaten bütün şartları hazırlanmış bulunan inhitat safhası fiilen başlamış oldu.⁸⁶ Köseadağ bozgunu Selçuklunun inhitatının başlangıcı olmuş ve bu yıl Baycu yılı olarak anılmaya başlanmıştır. Ve sonra ki devirlerde feryat ve zilletin başlangıcı sayılmıştır.⁸⁷

Selçukluların Baycu ile yaptıkları dostluk antlaşması, Türkiye'de devlet nizamının korunmasına imkan vermişti.⁸⁸ Selçuklular sınırlarında tekrar asayiş kurmak için, (Batu Han'la anlaşmalarını yeniledikten sonra) yollarda yağma ve talan yapan Ermeniler üzerine sefer yapar.⁸⁹ Bu seferden sonra Kilikya (Kral Hetum) tekrar kontrol altına alınır.

⁸⁴ İbnü'l-ESİR: *el-Kamil fi't-Tarih*, c.XII, s.464. Moğollar halkın kalbine öyle bir korku salmıştı ki, anlatıldığına göre bir köye gelen yalnız bir Moğol askeri bütün köy halkını öldürmüştü ancak hiçbir köylü karşı koymaya cesaret edememiştir; B.Y. VİLADEMİRTSOV: *Moğolların İctimaî Teşkilâtı*, Çev. A. İNAN, Ankara 1995, s.187. Yağma için yapılan akınlar Moğollarda hakikî bir zanaat şeklini almıştı.

⁸⁵ A.SEVİM, E.MERÇİL, , *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara 1995, s.473.

⁸⁶ Nejat KAYMAZ: "Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü II.", *TAD*, 1965, c.III, S.4-5, s.61; Aynı makalenin birinci kısmı için bk. "Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü I.", *TAD*, 1964, c.II, S.2-3. Keyhüsrev II'nin zayıf şahsiyetinden dolayı idari mekanizma içerisindeki çekişmeler (emirler arası mücadele) hat safhaya ulaşmış, buda devletin sonunu hazırlamıştır.

⁸⁷ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.431, 449; Bk. M.A. ÇAKMAK, *Köseadağ savaşı*, Ankara 1990, Gazi Sosyal Bil. Yayınlanmamış YL. Tezi, s.151-154.

⁸⁸ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.450.

⁸⁹ Osman TURAN: "Keyhüsrev II", md. İA, c.VI, İstanbul 1955, s.620-629.

II. Gıyâseddin Keyhüsrev ani olarak ölünce yerine II. İzzeddin Keykâvus tahta çıkar(1246). Ancak şehzadeler arası mücadele sonunda,⁹⁰ Karatay üç kardeşi birden sultan ilan eder ve Keykâvus, Kılıç Arslan ve Keykubâd'ın aynı taht üzerinde müşterek saltanat sürmesini sağlar.⁹¹

II. Gıyâseddin Keyhüsrev ve halefleri döneminde devlet adamlarının ihtirasları, Moğolların askeri ve malî baskıları, iç savaşlar, Moğollara karşı isyanlar nizam ve asayiş bozmuştur. Bununla beraber Türkiye Selçukluları'nın içinde bulunduğu durum, İktisadî ve kültürel inkişaf 1277'e kadar büyük sarsıntı ve kesintiye uğramamıştır. Moğollar döneminde (1243- 1277) Anadolu'da inşa olunan büyük mimari abideler, camiler, medreseler, hastaneler ve bilhassa kervansaraylar memleketin İktisadî gelişiminin devam ettiğini gösterir.⁹²

II. İzzeddin Keykâvus, III. Alâeddin Keykubâd⁹³ öldükten ve Kılıç Arslan'ı yendikten sonra tek başına tahta geçer(1254).⁹⁴ Bu mücadeleler sırasında Kılıç Arslan Alâeddin kervansarayına saldırarak kapıları kırmış, tacirlerin mallarına el koymuştur.⁹⁵ Ancak biz burada karşılık sonucu ortaya çıkan ve Anadolu'nun durumunu gösteren Ağaçeri isyanını müşahade ediyoruz. Ağaçeriler Maraş dolaylarında ortaya çıkıp şarki Anadolu, Halep ve Ermeni beldelerini istilâ etmişlerdir. Yolları kesip kervan kafilelerini soymuşlar bir çok mal ve servet sahibi olmuşlardır. Selçuklu devleti bunları ortadan

⁹⁰ Devlet adamları arasındaki sürtüşmeler de düzenin bozulmasına sebep oluyordu. Vezir Şemseddin İsfahanî kendi menfaatleri için yaptığı işler sonunda devleti karışıklığa sokmuştu. Coşkun ALPTEKİN, a.g.e., c.8, s.277.

⁹¹ Osman TURAN: *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.467-472. Düzenin sağlanması Celâleddin Karatay'ın iyi idareciliği sayesinde olmuştu.

⁹² Osman TURAN: a.g.e., s.457; Orhan Cezmi TUNCER: *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, Ankara 1988, s.41-42. Ancak 1243-1256. arasındaki karışık dönemde Sırçalı (1243) ve Karatay (1256) haricinde başka mimari eser bulunmamaktadır. (Mimari açıdan Moğol tesiri ise Selçuklu yapılarına yamanıyor veya fon oluşturuordu.)

⁹³ Osman TURAN: "Keykubâd II", md, İA. c. VI, İstanbul 1955, s.661-662.

⁹⁴ Osman TURAN: *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.457.

⁹⁵ Coşkun ALPTEKİN: a.g.e., c.8, s.315.

kaldırmak için hazırlıklara girişti ise de doğuda beliren Moğol tehlikesi bu harekete müsaade etmedi.⁹⁶

Ağaçeriler'in istilâları Selçuklu devletinin otorite boşluğu yüzünden meydana gelmiştir. Bu hadiseler Anadolu'daki ticaretin inkıtaa uğramasına sebep oluyordu. Devlet, içinde çıkan bu tip isyanları bastırmakta güçlük çekiyor, büyük Türkmen kitlelerine hakim olamıyordu. Ancak Selçukluların şanslı olduğu taraf ise bu Türkmenlerinde Moğolları sevmeyip onlarla mücadele ediyor olmalarıydı. Ağaçeriler 1258'de İzzeddin Keykavus'la beraber Malatya'yı müdafaa ettiler. Ancak müttefik olsalar da Ağaçeriler Kiragos'un dediği gibi yolları kesip yağma yapıyorlardı.⁹⁷ Nitekim Moğollar Anadolu'da yaptıkları katliamlar sırasında Ağaçeriler'i de öldürerek büyük bir kısmını ortadan kaldırmışlardır.

Kösedağ savaşından sonra Moğollar Anadolu'ya bir daha gelmemişler ve istilâda bulunmamışlardı. Ancak Baycu Noyan 1256 yılında Anadolu'ya tekrar girer. Moğollar Erzurum'dan Aksaray'a kadar Anadolu'da yağma ve talan yapmıştır.⁹⁸ Selçuklu ordusunu Moğollarla mücadeleye girişse bile ağır bir yenilgiye uğrar. Baycu, İzzeddin'in kaçması üzerine Kılıç Arslan'ı Sultanlığa getirir(1258). Ancak Baycu çekilince İzzeddin Keykâvus tahtı tekrar ele geçirir. II. Alâeddin Keykubâd ile Karakurum'a giden Selçuklu beyleri devleti İzzeddin Keykâvus ve Kılıç Arslan arasında paylaştırılan bir yarlık ile dönmesi üzerine ülke ikiye ayrılır(1259). Tabi ki bu karışık dönem devletin iç ve dış saldırılara karşı savunmasız bırakmıştı. Bundan faydalanan Trabzon Komnenleri Sinob'u işgal ederler(1259).

⁹⁶ İbn BİBİ: *Selçuk nâme*, c.II, s.143-144; Osman TURAN: *a.g.e.*, s.477- 478; Osman TURAN: "Keykâvus II", md. *İA.*, c.VI, İstanbul 1955, s.642-645.

⁹⁷ KİRAGOS, "Ermeni Müverrihlerine nazaran Moğollar", *TM*, c.II, s.212; Faruk SÜMER: "Ağaçeriler", *Belleten*, 1962, S.103, 1962, s. 524.

⁹⁸ ABÛ'L FARAC. Bar Hebræus Gregory, *Abû'l Farac Tarihi* c.II Süryaniceden İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge Türk. Çev. Ö. Rıza Doğrul, Ankara 1987, c.II, s.425; İbn BİBİ: *Selçuk nâme*, c II, s.445; AKSARAYÎ, Kerimüddin Mahmud: *Musâmeret u'l-Ahbâr ve Musâyeret u'l-Ahyâr*, Çev. M. Nuri Gençosman, Ankara 1943. s.136-138.

Baybars'ın 1260 yılında Moğolları Ayn Câlut mevkiinde yenmesi, ezilen Türk İslâm dünyasının bayram yapmasına sebep oldu. Kılıç Arslan ve Moğollar İzzeddin Keykâvus'a karşı taarruza geçince Sultan Antalya'ya çekilir. İzzeddin Keykâvus Moğollar'a karşı Türkmenleri teşkilâtlandırmış ancak yenilerek İstanbul'a çekilmiştir(1262). Kılıç Arslan tek başına sultan olunca Türkmenler üzerine sefer yapar. Denizli Türkmenleri ezilir bunun üzerine Karamanlılar da isyan eder. Karamanlılarda yenilerek Selçuklu üstünlüğü sağlanır. Muiniddin Pervane 1266 yılında Sinob'u alır Moğollar yanında nüfusu artan Pervane Kılıç Arslan'ı öldürür. Küçük yaştaki oğlu III. Gıyâseddin Keyhüsrev'i tahta çıkarıp hâkimiyeti tamamen ele alır.⁹⁹ 1266 yılında Pervane tahta geçip de istikrarı sağlayınca Frangistan, Kıbrıs, Mısır, Kilikya Ermenileri ve Altın-ordu tarafından elçiler ve tüccarlar gelmiş ve ülkede ticarî faaliyet birden canlanmıştı.¹⁰⁰ Pervane Sâhib Ata'yı öldürmek istese de başarılı olamaz.¹⁰¹ Bu dönemde Anadolu'nun manevi mimarlarında Mevlânâ Celâleddin vefat eder(1273). Hatir Oğlu Şerafeddin Moğollar'a karşı isyan eder. Karamanlıların da katıldığı bu isyan hareketi Pervane ve Moğol Noyanları tarafından bastırılır(1276). 1277 tarihi Türkiye Selçukluları için dönüm noktası olmuştur. 1243 Köseadağ savaşından sonra Moğollar'a tabi olan Türkiye Selçukluları bu tarihten sonra tamamen Moğol valileri tarafından yönetilen bir Moğol vilayeti halini alır ve gerileyip dağılmaya başlar.¹⁰² Sultan Baybars'ın Anadolu'ya gelerek Moğollar'ı Elbistan ovasında imha eder. Pervane Anadolu'ya gelen Baybars'a yardım etmekten kaçınarak Tokat'a çekilir. Bunu üzerine Baybars Şam'a döner ve Abaka intikam için Anadolu'ya gelir. Abaka Anadolu halkını katli ve esir eder. Pervaneyi yakalayan Abaka onun iki yüzlü siyasetini anlayıp öldürür. Karışıklıkların bu şekilde sürdüğü Anadolu'da Karaman oğulları Konya'yı işgal edip II. Keykâvus'un oğlu Alâeddin Siyavuş'u (Cimri) Kırım'dan getirip Selçuklu tahtına çıkarır. Selçuklu ordusunun gelmesi üzerine Darende istikametinde kaçarlar ve bu sırada Mehmet beyle birlikte birçok Karamanlı askeri öldürülür.¹⁰³

⁹⁹ Osman TURAN: "Keyhüsrev III", md. İA. c.VI, İstanbul 1955, s.629-630.

¹⁰⁰ Pervane döneminde asayişin sağlandığını Eflâki de teyit etmektedir. EFLÂKİ: Âriflerin Menkıbeleri. c.II, s.320.

¹⁰¹ İbn BİBİ: *Selçuk nâme*, c.II, s.170. Ahmed bin MAHMUD: *Selçuk nâme*, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, s.156.

¹⁰² Osman TURAN: *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.678-679.

¹⁰³ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.680.

Türkiye Selçukluları Alâeddin Keykubâd döneminde Moğollar'a tâbi olarak haraç vermeyi kabullenmişlerdi. Bununla birlikte düzenli olarak metbuluğu kabul ve haraç gûzar olmaları 1243 Köseadağ savaşı ardından yapılan anlaşma sonudur. Bu anlaşma bir nebze de olsa Türkiye Selçukluları'nı Moğol zulmünden kurtarmıştır. Devlet içinde eskiden beri mevcut olan ancak tâbiyet altına girdikten sonra şiddetlenen emirler arası mücadeleler ve taht kavgaları Moğollardan önce ülkeyi İktisadî ve siyasî yönden zaafa uğratmıştır. Devlet içindeki bu çekişmeler Moğollara, az olmasına rağmen vergilerin ödenmesine engel olmuş, ödenmeyen vergiler yeni yükümlülükler getirmiştir. 1252'lere gelindiğinde Selçuklularda ekonomik bunalımın hat safhaya ulaştığını görüyoruz. Üç kardeş saltanatı, Moğollara gönderilen hediye ve vergiler devlet adamlarının zevk ve sefaya düşkünlüğü bu bunalımın başlıca sebepleri olmuştur.¹⁰⁴ Zor durumda kalan Selçuklu devlet adamları sürekli Moğol Kağanı'na elçiler gönderip merhamet dileyerek kendilerini küçük düşürüyorlardı. Moğol Kağanları da birkaç hediye karşılığında biraz azarla onları affediyordu.¹⁰⁵ Anadolu'da sürekli bir Moğol ordusunun kalması Türkiye Selçuklularına ağır bir yük daha yüklemiş ve karışıklığa sebep olmuştur.

Pervane, yönetimi ele aldıktan sonra uyguladığı iki yüzlü siyaset sonucu öldürülmüş ve onun ölümünden sonra Selçuklu İktisadî sistemi çökmüştür. Moğollar yeni bir İktisadî sistem kurması için ünlü vezir Şemseddin Cüveyni'yi Anadolu'ya göndermiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ İlhan ERDEM: *Türkiye Selçukluları İlhanlı İlişkileri(1258-1308)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995, s.450- 455.

¹⁰⁵ İbn BİBİ: *Selçuk nâme*, c.II, s.141.

¹⁰⁶ Nejat KAYMAZ, *Pervâne, Muinid-din Süleyman*, Ankara 1970, s.175 , 180-189.

D. 1220-1277 Arası Anadolu'da Ticaret

Büyük sultan Alâeddin Keykubâd'ın hakimiyetinin ilk yılında Venediklilerle bir ticaret anlaşması yapması, giriştiği fetih hareketleri ve tüccarlara karşı himayeci tutumu onun döneminde ticarete verilen önemi açıkça gösterir. Devletin desteği ile ticaret bu dönemde çok gelişmiştir. Anadolu'daki siyasî birlik, yollardaki güvenlik ve rahatlık, komşu devletlerle oluşturulan ticarî ittifaklar ticaretin gelişmesinde en önemli unsurlar olmuştur. Yukarıda anlatıldığı üzere Alâeddin Keykubâd'ın huzuruna gelerek uğradıkları saldırıları anlatan tüccarlar topluluğu bize bu dönemde Selçuklu ülkesine dört bir yandan gelen tüccarların varlığını açıkça gösterir. Yine bu dönemde Erzurum'a gelen ve Erzurum'u ticaret için her türlü nimetlerle dolu bulan tüccarda ülkenin ticarî durumunun iyiliğini gösterir.¹⁰⁷

1248 yılında Türkiye Selçuklularının durumunu hatıratında anlatan Fransa Kralı IX. Luiz gördüğü zenginlik ve güç karşısında hayranlığını gizleyemez. İktisadî sistem görüldüğü gibi yavaş yavaş zirveden gerilemiştir.¹⁰⁸ Ticarî ilişkiler ise Moğollar geldikten sonra bir miktar gerilemiştir ancak durmamıştır. 1255 yılında Anadolu'dan geçen Rubruk Selçuklu başkentinde ticaret yapmak için gelen Venedikli ve Cenevizli tüccarlara rastlamıştır. Devlet geçirmekte olduğu sarsıntılara rağmen Alâeddin Keykubâd döneminde ulaştığı yüksek seviyeyi hemen kaybetmemiştir. Moğollar yıllarca Anadolu'yu sömürmelerine rağmen Anadolu'nun zenginliklerini bitirememişlerdir.

Moğolların Çin'den Anadolu'ya kadar uzanan ipek yolunun kontrolünü elinde tutması, yol güzergâhındaki ticarî faaliyetleri yeniden canlandırmış, bunun olumlu etkileri de Selçuklu ülkesinde hissedilmiştir. Bu dönemde özellikle Latinler tarafından kullanılan, Ayas'dan başlayıp Anadolu içinden Tebriz'e kadar uzanan ticaret yolu büyük önem kazanmıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁷ İbn BîBî: *Selçuk nâme*, c.I, s.448.

¹⁰⁸ İlhan ERDEM: *a.g.e.*, s.471.

¹⁰⁹ Zeki Velidî TOGAN: "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *THİTM*, c. I, 1931, s.16.

Türkiye Selçukluları, Moğollar'ın kontrolünde iken ticarî politikalarına Moğollar yön veriyordu. Moğollar kendi düşmanları olan Memlükler'in Anadolu'da ticaret yapmasını istemiyorlar ve bu konuda zorluk çıkartıyorlardı. Aynı şekilde Selçuklu tacirlerinin de Memlük ülkesine girmesini yasaklamışlardı.¹¹⁰ Buna rağmen Selçukluların Mısır'la ticaretinin devam ettiğini biliyoruz. 1260 yılında Selçuklu ülkesine uğramış olan İbn Saîd, Muğla limanından Mısır'a kereste ihraç edilmekte olduğundan bahseder.¹¹¹

Siyasî istikrarla gelen ticarî canlanma 1282 yılında görülür. Ahmed Tekudar'ın Memlüklerle kurmaya çalıştığı dostluk, ticareti canlandırmış bundan dolayı Anadolu ticareti de canlanmıştı.¹¹² 1289 yılında ise İskenderiye Alâiye arasında yük taşıyan böyle bir gemi (Cenevizlilere ait) korsanlar tarafından Alâiye yakınlarında ele geçirilmişti.¹¹³ Öte yandan 1274 yılından beri Sivas'da bir Ceneviz konsolosluğunun olduğunu biliyoruz.¹¹⁴

Görüldüğü gibi bu dönemde de Anadolu'da yoğun bir ticarî faaliyet gösterilmekte idi. Ancak yapanlar Türk değil, Venedik, Ceneviz gibi Latin menşeli tüccarlardı. Zira 1299 yılında Pervanenin küçük oğlu batılıların yaptığı ticarete karşı korsan faaliyetlere girmiş ve bu yüzden esir alınıp fidye ile bırakılmıştır (Muhtemelen Cenevizliler).¹¹⁵

Moğolların Latinlere, yakın doğu ve Anadolu'da ticaretin hakimi olma avantajını vermeleri, Anadolu'daki yerli tüccarın zor duruma düşmesine sebep olmuştur. Türkiye Selçuklularının parlak döneminde olduğu gibi devletin desteğinden uzak olan tüccar, kendi imkânlarıyla güçlü Latinlerle mücadele edemiyor, ezilerek kayboluyordu.

¹¹⁰ İbn ŞEDDÂD: Siretü'l-Melik Zahir, Çev. Ş. Yaltkaya **Baybars Tarihi**, İstanbul 1941, s.146.

¹¹¹ İlhan ERDEM: **a.g.e.**, s.472

¹¹² Abû'l FARAC: **Abû'l Farac Tarihi**, c.II, s.611.

¹¹³ W.HEYD, , **Yakın Doğu Ticaret Tarihi**, Çev. E. Ziya KARAL, Ankara 1975, s.160.

¹¹⁴ Zeki Velidî TOGAN: **a.g.m.**, s.17.

¹¹⁵ HEYD: **a.g.e.**, s.614.

İstanbul ve Tebriz gibi iki büyük ticaret merkezi arasında bulunan Anadolu'nun elbette nasibini almaması düşünülemez. Ancak burada ticaretin gelirinin kimlere aktığı konusuna gelince, Anadolu tüccarları ve toplumunun kârlı olduğu pek söylenemez. Bu konuda Anadolu'nun doğusu, batısına göre daha şanslı idi. İlhanlıların topladığı vergi miktarından ulaştığımız bu sonuca göre, Anadolu'nun doğusu ticarî ve İktisadî inkişafa sahne olmuştur.¹¹⁶

Moğollar Anadolu'ya geldikten sonra belirli zamanlardaki yağma, talan, siyasî karışıklık ve savaşlar hariç tutulursa 1277'e kadar ticarete büyük değişiklik olmamıştır. Anadolu yine doğu ile batı arasında köprü olma fonksiyonunu icra etmiştir. Anadolu'daki siyasî karışıklıklar ticaretin nabzının yükselip düşmesine sebep olmuştur.

Moğolların tüccara ve ticarete karşı verdiği önem ise büyüktü.¹¹⁷ Moğolların batı harekatı Otrar'da bir tüccar kafilesine Harzemşahlar'ın saldırmasından kaynaklanıyordu.¹¹⁸ Ticaretin rahat işlemesi için çaba harcıyorlardı.¹¹⁹ Hatta Ögedey Kağan, Alâeddin Keykubâd'a elçi olarak bir tüccar göndermişti.¹²⁰ Moğollar batılı tüccarlarla da ilişkilere girerek doğu batı ticaretinin canlanmasını sağlamışlardır. Tacirleri devletin temeli olarak görmüşlerdir.¹²¹

Anadolu'da gerçekleşen ticaretin Selçuklulara kazancı giderek azalmış, Selçuklu Devleti tüccarı bu ticaretten kâr edememiş, giderek zayıflamıştır. Ticaretin gelirinden Venedik ve Ceneviz gibi batılı tüccarlar büyük kar sağlamıştır.¹²² Moğollar siyasî ilişkilerine göre Anadolu ticaretine yön vererek Anadolu ticaretini büyük zarara sokmuşlardır.

¹¹⁶ İlhan ERDEM: a.g.e., s.475.

¹¹⁷ B. SPULER: *İran Moğolları*, Ankara. 1987, s.468.

¹¹⁸ B. SPULER: a.g.e., s.31.

¹¹⁹ B. SPULER: a.g.e., s.468-488.

¹²⁰ İbn BİBİ: *Selçuk nâme*, c.II, s.448.

¹²¹ B. SPULER: a.g.e., s.470.

¹²² V.V. BARTHOLD, M. Fuat KÖPRÜLÜ: *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara 1977, s.62.

Yukarıda görüldüğü gibi artık ticaret Türkiye Selçuklularının kârı ve zararı hesaba katılarak yapılmamış, Moğollar kendi siyasî ve İktisadî menfaatlerine göre ticarete yön vermişlerdir.



II. BÖLÜM TİCARÎ ALT YAPI

A. Nüfus Ve Sosyal Yapı

1-İskan

Nüfus hareketleri toplumu sosyal ve ekonomik açıdan etkilemiştir. Tarih incelemeleri bize nüfus patlamalarından veya büyük kitlelerin yer değiştirmelerinden sonra iktisadî gelişmenin ortaya çıktığını gösterdiği gibi nüfus durgunluğunun da iktisadî gelişmenin en belli başlı sebebi olduğunu göstermektedir.¹²³

Anadolu'ya göçen topluluklar Selçuklu ve Osmanlı devletinin temelini atmıştır. Göçebe unsurlar sınır boylarına, şehirlere ve verimli arazilere yerleştirilerek devlet düzeninin sağlanmasına çalışılmıştır. Anadolu'ya ilk gelen Türkler Selçuklu iskanından önce ticarî ve askeri (paralı asker) amaçlı gelişmiş ve Anadolu kentlerine yerleşmişlerdir. İlk göç dalgası 1071 de Malazgirt savaşından sonra olmuş, Anadolu'nun şehir ve kasabaları Türkleşmiştir. Haçlı savaşları ve Bizans ile mücadele Türk yerleşimini etkilese bile XII. yüzyıl sonlarında Anadolu'da önemli bir Türkmen kitlesi mevcut olmuştur.

Türkiye Selçuklu devleti Anadolu'ya yerleştiği ilk dönemlerde Türkmenlerin çoğu göçebe olduğu için üretimi sürdürmek amacı ile yerli halka ihtiyaç duyuluyordu. Bu sebeple Selçuklu hükümdarı yerli halkı himayeden başka bunları kendi sınırları içerisine yerleştirerek üretimi artırmaya çalışıyorlardı. Bunlara gerektiğinde köyler, evler, tarım araçları ve tohumluk dağıtılmış birkaç yıllık süre için vergi muafiyeti tanınmıştır. Hristiyan çiftçileri de kendi topraklarına yerleştirilmişlerdir.¹²⁴ Hristiyan yazarlar ilk dönem Selçuklu akınlarını yağmacı ve istilâcı bulurken daha sonra iskan siyasetinin adaleti ve karmaşaya son vermesi açısından övgüyle karşılamışlardır.¹²⁵

¹²³ Ahmet TABAKOĞLU: *İktisat Tarihi*, İstanbul 1994, s.74.

¹²⁴ Osman TURAN: *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.235, Ahmet TABAKOĞLU: *a.g.e.*, s.76.

¹²⁵ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.305,306. Sultan İzzeddin Keykâvus Sinop şehrine zengin ve itibarlı tüccarları toplamaya çalışmış şehir inşasını da sekiz ayda bitirmiştir.

Ayrıca Selçuklular aldıkları şehirleri iskan politikasına uygun olarak mamûr hale getirmişlerdir.¹²⁶

İkinci göç dalgası Moğol istilâsını takiben gerçekleşmiştir. Moğol istilasının başladığı ilk dönemlerde Türkiye Selçuklularının başında kudretli hükümdar Alâeddin Keykubâd bulunuyordu. Alâeddin Keykubâd, devletin de o zaman ki gücü ve kuvvetiyle doğudan gelen Türkmenleri Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleştiriyordu. Yeni alınan bölgeler doğuda yığılan Türkmenler için yerleşim sahası oluyordu. Bu şekilde İç-el bölgesine yerleştirilen Türkmenler orada, ileride Karamanlı beyliğini kurmuşlardır.¹²⁷

II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Türkmen kitlesinin iskan edilememesi ciddi problemlerin çıkmasına sebep olmuştur (Babaî isyanı). Fakat Moğol istilâsından kaçıp Anadolu'ya gelen göçmenler arasında göçebelerden başka köylüler, zengin tacirler, ilim ve fikir adamları, dervişler ve mutasavvıflar da yer almıştır.¹²⁸ Bu da yeni gelen kitlenin yeni bir sistem ve kültür getirdiğini gösterir.¹²⁹ Moğollar Anadolu'ya hakim olduktan sonra askeri amaçla Anadolu'nun ortasına ve doğusuna Moğol aşiretlerini yerleştirmişlerdir. Doğuda yerleşen mütecaviz Moğol topluluğu Anadolu'daki Türkmenlerin batıya kaymasına sebep olmuştur. Türkmen topluluklarının doğudan batıya kayması Batı Anadolu'nun Türleşmesini ve gelişmesini sağlamıştır.

2- Sosyal Yapı

İslâm toplumunda hususiyle Türk toplumunda batıda görüldüğü gibi bir sınıf ayırımından söz etmek mümkün değildir. Fakat yinede toplumda bir kısım ayrımlar her zaman söz konusu olmuştur.¹³⁰ Ancak bu ayrımların toplumun dengesini ve düzenini bozacak ölçüde olmadığını hemen belirtelim.

¹²⁶ M. Fuat KÖPRÜLÜ: **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, s.89.

¹²⁷ Osman TURAN: **a.g.e.**, s.245; Osman TURAN: **Selçuklular ve İslâmiyet**, İstanbul 1993.s.53.

¹²⁸ SEVİM, A., Yücel, Y., **Türkiye Tarihi**. Ankara 1989. s.164. Alâeddin Keykubâd bu yeni gelen ilim, kültür ve sanat ehlini himaye ederek sosyal ve kültürel gelişmeye hız katmıştır.

¹²⁹ M. Fuat KÖPRÜLÜ: **a.g.e.**, s.89.İbrahim KAFESOĞLU: **Harzemşahlar Devlet Tarihi**. Ankara 1992. s.292.

¹³⁰ İslâm toplumunda tabakalaşma. Hukuki bakımından, hür-köle dinî bakımından, muslim-gayrimuslim, yönetim bakımından, idareci-teb'a, yerleşim bakımından, yerleşik-göçebe olarak ayrılır. Ahmet TABAKOĞLU: **a.g.e.**, s.79.

Anadolu'ya yerleşen Türk İslâm toplumunu yerleşik-göçebe şeklinde ayırabiliriz.¹³¹ Zirâ bu dönem Anadolu'da Türk varlığının yerleşme ve Anadolu'yu yurt tutma dönemi olmuştur.

a. Göçebeler

Göçebeler yaz ve kışları ayrı yerlerde (yazlık-kışlık) kalan unsurlardır. Göçebeler genelde ayrı yerlerde yazı ve kışı geçirdikleri için yarı göçebe sayılırlardı. Geçim kaynakları ise kendi ihtiyaçları kadar tarım ve geniş çaplı hayvancılık idi. Bunun yanında halıcılık, nakliyeciliği ek iş olarak yaparlardı.

Bu topluluklar devlete, sürülerinin büyüklüğü ölçüsünde vergi verirlerdi. Ancak sınırlara sevk edilen göçebelerden hizmetleri karşılığında vergi alınmıyordu.¹³²

Göçebeler başlarına buyruk yaşamayı severlerdi. Devlet nizamına uymak hoşlarına gitmezdi. Yazlık ve kışlık mekanlarına taşınırken yollarda yaptıkları yağmalar devletle sürtüşmelerine sebep oluyordu.¹³³ Göçebelerin büyük sürülerle senede iki defa yer değiştirmeleri yerleşik halkın arazisine zararlı oluyordu. Bu sürtüşme Osmanlı Devleti zamanında bile eksik olmamıştır.

Göçebeler, Selçuklular döneminde özellikle Moğol istilasından kaçarak Anadolu'da büyük bir kitle oluşturmalarından sonra, Selçuklu Devletinin de otoritesinin zayıfladığı anlarda büyük tehdit unsuru olmuşlar yağma ve talanlarla halkı soymuş kervanları basarak ticareti durdurmuşlardır. Babaî isyanı göçebelerin durumunu anlatan en önemli olaylardan biridir.¹³⁴

¹³¹ M. Fuat KÖPRÜLÜ: a.g.e., s.93.

¹³² M. Fuat KÖPRÜLÜ: a.g.e., s.94.

¹³³ M. Fuat KÖPRÜLÜ: a.g.e., s.93-98.

¹³⁴ Bk. Siyasî gelişmeler kısmı.

b. Köy Toplumu

Selçuklu Devletinin halkı göçebe olarak Anadolu'ya gelmiştir. Köylü kitlesi, siyasî ve İktisadî açıdan devletin esas kuvvet kaynağı olmuştur.¹³⁵ Devlet köylü halka miri toprak vererek onu sürekli üretime kattığı gibi köylünün toprağında da sabit durmasını da sağlamaya çalışıyordu. Devlet göçebeleri iskan siyaseti güdüyor ve onları da yerleşik hayata geçirmeye çalışıyordu.¹³⁶ Ticaret yolları, büyük şehirler, şehir ve kasabalar etrafında köy hayatı daha da gelişmiş idi. Ancak göçebelerin yolları üzerindeki köyler her zaman tehdit altındaydı ve bu sebepten dolayı fazla gelişmiyordu.

Moğol baskısı da Anadolu'daki yerleşik hayatın aleyhine olmuştur. Yeni gelen göçebe unsur batıya kaydırılmış ve batıda yeni bir hayat teşekkül etmiştir.

Doğudan Anadolu'ya göç eden unsurlar yalnız göçebe unsurlar değildi. Anadolu'ya gelen Türkler arasında Orta Asya'da çok eski zamandan beri köy hayatına geçmiş her çeşit halk bulunuyordu.¹³⁷ Buda gösteriyor ki Anadolu'ya gelen göçebe unsurun tamamı göçebe halk olmayıp köy işleyişini bilen, yerleşik ziraattan anlayan topluluklar da mevcuttur.

Göçebe unsurun hayvancılığın gelişmesinde etkili olduğu gibi köylü unsorda tarım ve hayvancılığın gelişmesini sağlamıştır. Miri toprak sistemi gibi Devletin en önemli İktisadî düzeni, köylü unsurun elinde olmuştur.

c. Şehir Toplumu

Konumuz itibari ile bizi en çok ilgilendiren kesim şehirlerdir. Zira iç ticaret şehirlerde gerçekleşmekte olup, dış ticaret üsleri de yine şehirlerdir. Anadolu'da şehir hayatının gelişmesinde, her yerde olduğu gibi sanai ve ticaretin gelişmesi en esaslı

¹³⁵ Mustafa AKDAĞ: a.g.e., c.I, s.21.

¹³⁶ Ahmet TABAKOĞLU: a.g.e., s.80: Devletin köyde kurduğu idari düzen için, bk. Mustafa AKDAĞ, a.g.e., c.I, s.21-24.

¹³⁷ M. Fuat KÖPRÜLÜ: a.g.e., s.98.

sebeptir.¹³⁸ Şehir toplumunun geçim kaynağı da genel itibari ile ticaret olmuştur. Haddizatında transit ticareti ve kervan ticaretini de yapanların yine şehir toplumundan çıkması iktiza eder.

Şehirlileşme ayrıca medenileşme, kültürel ve sosyal gelişmenin de öncüsü olmuştur. İktisadî düzen ve ekonomik inkişaf, şehirleşme ile paralel olarak gelişmiştir. Ticarî faaliyet ve bu faaliyetleri besleyen sanai, şehirleşmeyi zorunlu kılıyordu. İlk Selçuklu fetihleri, Haçlı seferleri ve Bizans'la mücadelenin şehirleşmeyi sarstığını söyleyebiliriz. Ancak XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu Selçuklu Devleti siyasî ve idari bakımdan gelişmiş, Karadeniz ve Akdeniz'e çıkarak önemli liman ve ticaret yollarını kontrol altına almıştır. Bütün bu gelişmeler şehirlerin gelişmesi ve büyümesine önemli katkılarda bulunmuştur.¹³⁹

Bizanslılardan alınan şehirlere Türkler yerleştirilmekteydi. Bu şekilde şehirler farklı dine, milliyete ve mesleğe sahip insanların yaşadığı sanai ve ticaret merkezleri halini alacaktır.¹⁴⁰ Bu haliyle şehirlerin hiçbiri birine benzemiyordu. Bazı şehirlere sadece Türkler yerleşse bile, çoğunlukla şehirler Rum, Ermeni ve birazda Yahudilerden oluşmaktadır.¹⁴¹

Anadolu'ya yerleşen Türklerin önemli bir kısmı daha öncede şehir hayatı sürmüştü. Anadolu'ya geldiklerinde ise eski Bizans şehirlerine yerleşmişler veya şehrin yanında yeni bir şehir kurmuşlardır.¹⁴² Türklerin Anadolu şehirlerine yerleşmesi ile şehirler yeni canlılık ve hareket kazanmıştır.

¹³⁸ M. Fuat KÖPRÜLÜ: *a.g.e.*, s.112.

¹³⁹ Ahmet TABAKOĞLU: *a.g.e.*, s.82.

¹⁴⁰ Selçuklular esnek bir hukukla Gayri Müslimleri Türk toplumunun İktisadî ve İçtimai nizamı içine dahil etmişlerdir. A. Yaşar OCAK: "Anadolu", md. *DİA*. c.X, İstanbul 1991, s.112-116.

¹⁴¹ M. Fuat KÖPRÜLÜ: *a.g.e.*, s.109.

¹⁴² Claude CAHEN: *a.g.e.*, s.191-192; Anadolu'da, pazar yerlerinin gelişmesi sonucunda da ortaya çıkmış şehirler bulunmaktadır. Kızıltepe bu şekilde oluşmuş bir şehirdir. Osman TURAN: *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1996, s.368.

Konya, Sivas ve Kayseri gibi birinci sınıf merkezler çok gelişmiş ve surlarını aşmıştır.¹⁴³ Antalya, Sinop, Erzurum, Malatya, Akşehir, Beyşehir, Kırşehir, Gülşehir, Gümüş, Orta Anadolu'da birkaç Karahisar ve Ilgın gibi birçok şehirler Türkler tarafından kurulduğu gibi tamamen harap olan şehirler yeniden inşa edilmiştir.¹⁴⁴

Simon De Saint-Quentin XIII. yy. ortalarında Selçuklu Devletinde yüz kent bulunduğunu söyler. İbn Saîd ise yirmi dört taşra kenti bulunduğunu ve her birinde bir resmi vali, kadı, cami, hamam ve kumaş tüccarları bulunduğunu söyler.¹⁴⁵

Şehirlerde dengeyi kuran kuvvet ve şehir halkının en büyük kitlesi sanaî erbabı olmuştur. Şehirlerde bu sanaî erbabının toplanmasını temin eden en önemli sebep de ticaret sermayesidir. Büyük olmamakla beraber tüccar sınıfı ellerinde bulunan sermaye ve yaptıkları bu mühim iş dolayısıyla topluma yön veriyordu.

Memleketin içine ve dışına gidecek kervanları tertip ve iç, dış şehrin ihtiyacını tatmin edecek emtiayı temin eden bu müteşebbis sınıf yalnız kendi sermayesini değil aristokrat ailelerin ve bürokratların birikmiş parasını hatta orta kesimin küçük yatırımını da işletirdi. Büyük kazanç elde etmek için büyük tehlikelere, zahmetlere, maceralara katlanırdı. Şehir sanaî, kısmen şehrin ve şehre yakın civar köylü göçebe halkın ihtiyaçlarını da temin için çalışırdı.¹⁴⁶

Meşhur Mevlânâ Celâleddin Rûmî bir münasebetle oğlu Veled Çelebi'ye Konya'daki içtimaî sınıfları (evlerin ihtişam derecesine göre) yukarıdan aşağı şöyle sıralamıştı; 1- Sultan ve Melikler 2- Emirler 3- Tüccar ve İğdişler 4- Zanaat erbabı.¹⁴⁷

Şehirlerde ticareti sadece yerli tüccarlar yapmıyordu. Latinler, Yahudiler, Araplar, İranlılar ve yabancı Türkler (İdil Bulgarları gibi) Anadolu'da ticaret yapıyor hata koloniler ve mahalleler kuruyorlardı.¹⁴⁸

¹⁴³ Besimi DARKOT: "Sivas". md. İA. c.X, İstanbul 1967, s.569-577. XIII. Asırda Konya, Suriye ve Irak tacirleri Sivas'ta toplanırdı.

¹⁴⁴ Osman TURAN: a.g.e., s.361.

¹⁴⁵ Claude CAHEN: a.g.e., s.191.

¹⁴⁶ M. Fuat KÖPRÜLÜ: a.g.e., s.93.

¹⁴⁷ Mustafa AKDAĞ: a.g.e., c.I, s.15.

¹⁴⁸ Osman TURAN: a.g.e., s.36.

Şehirde bulunan esnaf ve sanatkarlar fütüvvet (ahi) ilkelerine göre şekillenmişlerdi. Bunlar bir tarikat disiplini içinde çalışıyorlardı.¹⁴⁹

İlim erbabı olan medrese hocaları, şairler, tabipler ve sanatkarlar genellikle idareci sınıf içerisinde yer alıyordu. İdareci zümre önemli bir yer tutmakta idi. Başkentte daha kalabalık olan bu zümre, Hükümdar ve şehzadelerin sarayları, teşrîfât usûlleri, yaşayış tarzları, eğlenceleri ve düğünleri görkemli ve şatafatlı olmuştur. Bürokrasi içinde yüksek bir hayat tarzı sürmeye adeta mecburdular. İlhanlılar zamanında da bu zümre fazla değişmemiştir. Genellikle belli bir aileye mensup olan bu kesim, şahsi ve ailevi servetlerinin yanında vazifeleri karşılığında, yüksek miktarda maaş almaktadırlar. Bunlar birikmiş paralarını ticaret sermayesi olarak kullanılmakta ve tacirlerle ortak işler yapmaktaydılar.¹⁵⁰

İğdiş denen mahalle başları vardı. İğdiş başı tabiri daha sonra XIII. yy. da şehir kethüdalığına çevrilmiştir. Halk hükümet ilişkilerini iğdişler düzenlerdi.¹⁵¹ İğdişler ticarete hakim iken ahiler de üretime hakim idiler. Şehirde belediye işlerinin başında kadı bulunuyordu. Esnaf şeyhleri, şeyhülislâm, iğdiş başı, subaşılar, kadiya bağlıydı.¹⁵² Genel ahlâkın korunması ve ticareti denetimle görevli muhtesip de kadiya bağlı idi. Muhtesip öncelikle ticaretin gelişmesi ile ilgilenirdi.¹⁵³ Moğol istilâsı Anadolu şehirlerinin büyük tahribâta uğramasına sebep olmuştur.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Bk. Ahiler kısmı.

¹⁵⁰ Tacirlerle işbirliği yaparken bazen acımasızca stipekilasyonlara girişerek daha fazla kazanç elde etmeyi amaçlamışlardır. M. Fuat KÖPRÜLÜ: *a.g.e.*, s.113-114.

¹⁵¹ Tuncer BAYKARA: *Konya*, s.102. İğdiş başı ticaretle yakından ilgilenir, şehre gelip giden tüccarları takip ederdi. Vergi toplama işini de yapardı. İğdişlik XII. ve XV. yüzyıllarda Anadolu'da etkili olmuştur. Bk. Tuncer BAYKARA: "Selçuklular Devrinde İğdişlik ve Kurumu", *Belleten*, c.LX, S.44, s.685; MEVLÂNÂ: *Mektuplar*, Çev. A. Gölpınarlı, İstanbul 1963, s.138.

¹⁵² Claude CAHEN: *a.g.e.*, s.193; Şehir idaresi ve içtimâî sınıfları konusunda bk. aynı eser. Mustafa AKDAĞ, *a.g.e.*, c.I., s.12-21; Tuncer BAYKARA: *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara 1988, s.60. Selçuklularda şehir ve vilayet birbirinden ayrılmıştır. Yönetim tarzları için bk. Aynı yer.

¹⁵³ Ortaçağda bütün İslâm dünyasında muhtesip bu işi yapardı. Claude CAHEN: *a.g.e.*, s.193; Muhtesip Osmanlı Devletinde bugünkü zabitanın yaptığı işi yapıyordu. Mustafa AKDAĞ, *a.g.e.*, c.I. s.326-327. ; İslâm dünyasında muhtesiplik, evvelce kadılık derecesinde ve hatta kadı kadar şeriat esaslarına vakıf

B. Üretim

1-Tarım

a. Toprak Sistemi

Türkiye Selçuklularında toprak aktâ, vakıf ve mülk olarak üç kısımdı;

İktâ sistem içerisinde yer alan ziraî yapı çok gelişmiştir. Arazinin büyük kısmı devlete ait olup halka işleyeceği kadarı dağıtılıyordu. Çiftçide, ürettiği toprağın üçte birine yakın bir kısmını devletin temsilcisi olan iktâ sahibine vermekle yükümlü idi. Bunun dışında toprağı istediği gibi kullanabilir ve oğluna bırakabilirdi. İktâ sahibi devlete yaptığı hizmet karşılığı bu toprakların gelirini almaktaydı. Sultanlara, emirlere ve memurlara derecesine göre iktâ dağıtılırdı. Vazifesi bitenlerin iktâsı da elinden alınırdı.¹⁵⁵ Moğol istilâsı ile sarsılan iktâ sistemi 1276 yılında Selçuklu ordusunun ortadan kalkmasıyla yıkılmıştır.¹⁵⁶ IV. Kılıç Arslan'ın miri toprakları mülk haline getirmesi de iktâ sisteminin yıkılmasında etkili olmuştur.¹⁵⁷

Mülk (özel) arazi ise şahsın üzerinde istediği gibi tasarruf yapabileceği arazilerdi. Devlet kendi toprağını (iktâ) şahıslara satarak mülk (özel) haline

kişiler tarafında yürütülürdü. Corci ZEYDAN: **Medeniyet-i İslâmiye Tarihi**, İstanbul 1971. c.I. s.225-226. Şunu hemen belirtelim ki Türkiye Selçuklu Devleti, teşkilâtı içerisinde yer alan görevlilerin yetki ve sorumluluklarını tam olarak bilemiyoruz. Burada da iğdiş ve muhtesip arasındaki vazife farkını da kesin hatlarıyla ayıramıyoruz. Ancak iğdiş başının şehirdeki ticareti (İğdiş büyük tüketici kitlelerin ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü idi) murakabe ettiğini, muhtesipin de bir nevi zabıta vazifesi gördüğünü bilmekteyiz. Tuncer BAYKARA: Türkiye Selçukluları'nda Bazı Vergilere Dair. IX. **TTKon**, Ankara 1981, s.693.

¹⁵⁴ Bk. Siyasî gelişmeler Erzurum ve Sivas'ın tahrip edilişi.

¹⁵⁵ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: **a.g.e.**, s.113-114.

¹⁵⁶ Osman TURAN: "Türkiye Selçukluları'nda Toprak Hukuku". **Belleten**, 1948, s.554.

¹⁵⁷ Osman TURAN: "IV. Kılıç Arslan", md. **İA**. c.VI. İstanbul 1955, s.703-707. IV. Kılıç Arslan döneminde başlayan ve daha sonra sık sık kendinî gösteren mahalli isyanlar hep bu topraklarından atılan ve işsiz güçsüz kalan iktâ askerlerinin eseridir.

getiriyordu.¹⁵⁸ Arazi sahibi bu araziyi sata bilir veya miras bırakabilirdi. Ancak arazi sahibi devlete öşrünü vermekle yükümlü idi.¹⁵⁹

Vakıf arazi geliri ilmi ve İctimaî müesseselerin masraflarına (medrese, cami vs.) harcanan arazilerdi. Bu araziler genelde vakıf yetkilileri tarafında idare edilirdi. Ayrıca vakıf arazileri çiftçilere icraya verilebilirdi.¹⁶⁰

b. Tarımsal Üretim

Türkiye Selçuklu Sultanları ticareti teşvik ettiği gibi tarımı da teşvik ediyor ve destekliyordu. Özellikle savaş sebebi ile boşalmış olan bölgelere çiftçilikle uğraşan kitleler sevk ediliyordu. Böylece hem boşalmış bölgelere göçebeler yerleştiriliyor, hem de atıl kalmış topraklar değerlendiriliyordu. Daha da önemlisi tekrar üretici olabilmeleri için bu çiftçilere toprak, tohumluk buğday, ziraat aletleri ve çift hayvanları dağıtılıyordu. Hatta bu yeni çiftçilerden birkaç yıl vergi alınmayarak kendilerini toparlamaları sağlanıyordu. Bu sistemin tabi sonucu olarak ziraat gelişiyor, halk zenginleşiyordu.¹⁶¹ XIII. yüzyıl Anadolu'sunu gören gezginler ekili ve dikili sahalardan, sulama kanallarından, bağ ve bahçelerden uzun uzun bahseder.¹⁶²

Anadolu'da en çok tahıl olarak buğday, meyve olarak da kayısı üretiliyordu. Buğday ile aynî olarak memur maaşlarının belirli bir kısmı ödenirken siyasi meselelerde de çözüm kaynağı oluyordu. Devletin fetihçi ve harpçi karakterini muhafaza ettiği sıralarda devletin umumiyetle masraflarını ziraî üretim karşılıyordu. Ziraatın ilerlemesi ve gerilemesi ise Devletin bünyesinde çabucak kendisini göstermiştir.¹⁶³

¹⁵⁸ Halil SAHİLLİOĞLU: *a.g.m.*, c. VIII, s.64; Mülk nâme ile bir köy iyi çeken 1200 kızıl Mısır altınına satılmıştır, Osman TURAN: "Selçuklu Devrine Ait Köy Satışı Hakkında Bir Vesika" *VD.* 1973, c.10, s.125-130.

¹⁵⁹ Osman TURAN: "Toprak Hukuku" s.559-560; İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: *Medhal*, 115-117.

¹⁶⁰ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: *Methal*, 114-115; Geniş bilgi için bk., Osman TURAN: *Altın-aba, Karatay, Er-Tokuş Vakfiyeleri*; Bkz. Ahmet TEMİR, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1989.

¹⁶¹ İbn BİBİ: *Selçuk nâme*, s.428. ; Osman TURAN: *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.168.240-377.

¹⁶² Claude CAHEN: *a.g.e.*, s.157; İbn BATUTA, *İbn Batuta Seyâhatnâmesinden Seçmeler*, Haz. İsmet PARMAKSIZOĞLU, İstanbul 1986, s.6,10,11,14,23,24,27; İbn BİBİ: *Selçuk nâme*, s.45,187.

¹⁶³ Mustafa AKDAĞ, *a.g.e.*, c.I, s.25.

Kösedağ bozgunundan sonra Moğolların Anadolu üzerindeki hâkimiyeti Selçuklu tarımını olumsuz yönde etkilemiştir. Moğolların koyduğu ağır vergileri devlet ödeyemeyince ıktâlara ait arazilere el koydu. Devlet bu toprakları merkezden gönderilen mültezimlere verdi. Mültezimler daha fazla vergi talebinde bulununca köylü kendi toprağında karın tokluğuna çalışmaya başladı. Bu duruma dayanamayan köylü halk, kitleler halinde kaçınca Devletin ziraî üretimi büyük darbe yiyerek geriledi. Bir zamanlar buğday ihraç eden Selçuklular, özellikle XIV. yy başlarında buğday ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmişler ve buğday fiyatları darlıktan dolayı iyice yükselmiştir.¹⁶⁴ Bu durum İlhaniler'in Anadolu'daki baskılarının sona ermesine ve beyliklerin kurulmasına kadar devam etmiştir.

2-Hayvancılık

Selçuklu ekonomisinin önemli kollarından biri de hayvancılıktı. Konar göçer topluluklar az miktarda tarımla uğraşırlar fakat asıl geçim kaynaklarını hayvancılık oluştururdu.

En çok beslenen hayvan, koyun ve keçi idi. Sürüler halinde geniş meralarda beslenen bu hayvanların yününden, kılından, derisinden, sütünden ve etinde faydalanılıyordu. Hayvanlardan elde edilen yünden ve kıldan, çadır çulu, halı, kilim, keçe, çuval, ip, heybe ile çeşitli kumaşlar imal ediliyordu. Bu şekilde dokumacılığa hammadde sağlanmaktaydı. Derisinden ayakkabı, çizme, çadır, tulum, yayık gibi eşyalar yapılıyor, sütü ise yoğurt, peynir, yağ, çökelek, lor ve kurut olarak işlenip kullanılıyordu.¹⁶⁵

Et ise eski Türklerde olduğu gibi Selçuklu Türklerinde de en çok tüketilen yiyecek maddesi idi. Davetlerde, törenlerde hatta günlük olarak yapılan yemeklerde çok miktarda et kullanılıyordu. İ. Alâeddin Keykubâd'ın sarayında günde 30 koyun, Beylerbeyi Seyfettin Aybaba'nın konağında 80 koyun kesilmekteydi.¹⁶⁶ Bu koyunlar

¹⁶⁴ AKSARAYÎ: *Musâmeret u'l-ahbâr*, s.220,243,244,269.

¹⁶⁵ Salim KOCA: *a.g.e.*, s.472.

¹⁶⁶ İbn BİBÎ, *Selçuk nâme*, s.265.

genel itibari ile vergisini aynî ödeyen konar göçerlerden alınıyordu. Koyun ve keçiden başka at, sığır, deve, katır beslenmekteydi. Bu hayvanlarında çok üretildiği muhakkaktı. Çünkü sultanların hediye kervanlarında bunlardan bulunmaktadır.¹⁶⁷

Moğollara aynî olarak ödenen vergiler arasında da at, katır ve koyun bulunuyordu.¹⁶⁸ At ve koyun ihraç malları arasında önemli yer tutuyordu. Hayvancılık çok gelişmiş idi. El Ömerî'ye göre¹⁶⁹ İran, Irak ve Suriye'nin kasaplık et ihtiyacını Anadolu özellikle Saltuk ili karşılamaktadır. Bu da Anadolu'nun hayvancılıkta ne kadar önemli bir seviyeye geldiğini gösterir.

3- Sanaî

Selçukluların oluşturdukları gelişmiş sanaî bir yandan ziraî ve hayvani ürünleri değerlendirir ve madenleri işlerken diğer yandan da ticarî faaliyetleri beslemiştir. Tarım ve hayvancılık, deri eşya ve dokuma sanaî geliştirmiş ve bunlarda Anadolu'nun en önemli ticarî metâları olmuştur. Türkiye Selçukluları döneminde şehirlerde ham maddelerin işlendiği bir çok imalat hane bulunuyordu. Özellikle dokumaların yapıldığı tezgahlar yaygındı. Malatya'da dokuma yapan 12.000 tezgah bulunmaktaydı. Çoğu göçebeler tarafından yapılan ve kökü Aksaray, Uşak ve Erzurum'a dayanan güzel halılar, Avrupa'ya ve bunun yanında İslâm ülkelerine sevk ediliyordu. Anadolu'da üretilen yün, tiftik, pamuk ve hatta ipekten harika kumaşlar yapıyordu.

Türkiye ipekleri (Seta Turchia) Alâeddin Keykubâd'ın Venediklilerle yaptığı anlaşmada ve Pegolotti'nin eserinde (ham, işlenmemiş ipek) ihraç malı olarak sayılır. Aksaray'ın halılarının yanında denizci örtüleri de meşhur olup ihraç malları arasında idi. Antalya ipekleri, Erzincan buharinleri, Mardin ve Muş pamukluları, Karamanın kumaşları ve hamam takımları, Denizlinin altın işlemeli bezleri, Ankara ve Sivas'ın yünlü kumaşları, Diyarbekir ve Kastamonu'nun sahtiyanları çok meşhur olup Avrupa'ya ve sanaînin ileri olduğu beldelere ihraç ediliyordu. Bursa'da ve Karesi

¹⁶⁷ İbn BİBİ, *Selçuk nâme*, s. 250,349.

¹⁶⁸ AKSARAYÎ: *Musâmeret u'l-ahbâr*, s.62. ; Osman TURAN: *a.g.e.*, s.445-446.

¹⁶⁹ Osman TURAN: *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993,s 33-34.

Beyliğinde çok miktarda ipek üretilir ve dîbâğlar (ipekli) Hristiyan ülkelerine satılırdı. Orleans Dukası Louis Türkiye'den çok miktarda halı götürmüştür. Alâeddin Keykubâd'a ait olduğu yazılarından anlaşılan ipek üzerine altın tel ile işlenmiş nefis bir halı Sivas'ta satılmış ve Fransa'ya gitmiştir.¹⁷⁰

Dokumacılıkta kullanılan boyalar ise Konya, Sivas ve Kırşehir'in, boyahane, cenderehane, kârhane ve sabunhanelerinde üretiliyordu.¹⁷¹

Aydınlatma için kullanılan nebati yağlar bezirhanelerde çıkarılıyordu. Sabunlar da bezirhanelerde üretiliyordu. Zenginler ise evlerini daha lüks bir aydınlatma maddesi olan bal mumu ile aydınlatıyordu. Dokuma sanaînde ve tababette kullanılan bir çok nebatlar da Anadolu'dan ihraç oluyordu. Şaraphaneler Konya, Antalya, Mardin ve Ergani şehirlerinde bulunmakta idi. Denizli'de üretilen nar şarabı ise meşhurdu. Çini imalatı (Selçuklu abidelerinde hayranlıkla izlediğimiz) kâşi-hanelerde yapılmakta idi.¹⁷²

Şeker o zamana göre lüks sayılan bir madde idi. Zenginlerin bu ihtiyaçlarının karşılanması için, Mısır, Şam ve Irak'tan şeker ithâl ediliyordu. Bunun yanında Pegolotti Antalya'dan ithâl edilen maddeler arasında şeker de sayar. Türkiye gerek ham deri gerekse mamûl deri ihraç ediyordu. Kastamonu'nun marokenleri meşhur idi. Kandiller, Erzincan'da yapılıyordu. İskarlat, (Bir dokuma) Anadolu'da imal ediliyordu ve bu konuda Türk kızları çok maharetliydi.¹⁷³

Asker bir millet olarak savaş aletlerinin çoğunu kendileri yapıyorlardı; Ok, şehirlerde bulunan okçular çarşısında yapıp satılıyordu. Neffatelerin (Muhasara aleti, yangın vasıtası) neftleri ve katranları Erzurum'da ve Arap coğrafyacılarının “yanar

¹⁷⁰ Osman TURAN: **Türk-İslâm Medeniyeti**, s.364.

¹⁷¹ Osman TURAN: **a.g.e.**, s.364.

¹⁷² Osman TURAN: **a.g.e.**, s.365.

¹⁷³ Osman TURAN: **a.g.e.**, s.366; O. Turan İbn Bibi'den aldığı bilgi ile Alâiye'de bir şeker hâne olduğunu bildirir. Osman TURAN: **a.g.e.**, s.365; Ancak İbn Bibi Alanya'da şeker hâne bulunduğundan değil şikâr hâne (av evi) bulunduğundan bahis etmektedir. İbn BİBİ: **Selçuk nâme**, c.I, s.290.

göller” diye tarif ettiği, Antalya’nın kuzeyinden çıkarılıyordu. Mancınık, Sivas’ta imal ediliyordu.¹⁷⁴

Tersane, Selçuklular denizlere çıktıktan sonra ihtiyaç duydukları gemileri Sinop ve Alâiye’de yapmaya başlamışlardır. Alâeddin Keykubâd tarafından Alâiye’de kurulan tersane, Akdeniz donanmasını meydana getirmişti. Sinop’ta ise Gâzî Çelebinin Cenevizlilere karşı deniz savaşlarında gösterdiği başarı dillere destan idi. Tersaneler için gerekli ağaçlar ise Anadolu içlerinden temin edilip, Kızıl ırmak vasıtası ile Karadeniz’e indiriliyordu.¹⁷⁵

Birinci sırada askeri amaçlı olmak üzere, taşıma amaçlı olarak kullanılan at Türkiye’de yetiştiriliyordu. Atı hayvancılıktan ziyade bir sanâî kolu olarak görmemiz icap eder. Selçukluların süvari atı olarak kullandıkları atlar Arap atlarından daha hızlı ve çevikti. En iyi atlar Kastamonu ve Germiyan’da yetişiyordu. Türkiye piyasası normal mamullerde ucuz olduğu halde Anadolu içdişleri (atları) 1000 dinâra satılıyor, başka ülkelere ihraç ediliyordu. Çok kıymetli olan atların Selçuklu sultanları tarafından hediye olarak verildiğini görmekteyiz. Atlar diğer hediyeler yanında ayrı bir öneme haiz idi.¹⁷⁶

Alanya Kuyumculuk işleri ile ün kazanmıştı.¹⁷⁷ Konya’da bulunan kuyumcular çarşısında da çeşitli süs eşyaları yapıyor ve altın işleniyordu.¹⁷⁸

Türkler eskiden beri deri işlemede mahir olup Anadolu’da da deri işlemeye devam etmişlerdir. Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde kalabalık şekilde bulunan Ahiler topluluğu genel itibari ile deri işlemeciliği yapıyorlardı. Deriden, edik; Kısa ve uzun çizmeler, sokmak; diğer bir çizme, başmak; kadın pabucu, gibi ayakkabılardan başka Türkmenler kışın giyinmek üzere deriden elbiseler yapıyorlardı. Türk sahtiyanları

¹⁷⁴ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.366; ENVERÎ: *Dustûr-nâme*, Nşr. Mükremin Halil(Yınanç). İstanbul 1928, s.60,61,64.

¹⁷⁵ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.366.

¹⁷⁶ Osman TURAN: *Türk-İslâm Medeniyeti*, s.366,367; İbn BİBİ, *Selçuk nâme*, c.I, s.52.

¹⁷⁷ V. GORDLEVSKY: *Anadolu Selçuklu Devleti*, Ankara 1988, s.190.

¹⁷⁸ EFLÂKÎ: *Âriflerin Menkıbeleri*, c.II, s.145. Burada, Mevlânâ’nın kuyumcu çekiçlerinin ritmik sesinden cezbeyle geldiğinden bahsedilir. Bu sesin çokluğu da çarşının büyüklüğünü gösterir.

(cılalı deri) çok meşhur olup batı tacirleri ile Suriye ve Mısır tüccarlarına çok miktarlarda satılıyordu. Dericilik sanatı Türkiye’de daha sonraki dönemlerde de gelişmiş olup Türkiye’yi ziyaret eden seyyahlar deri işlemeciliğinin ileride olduğundan bahseder.¹⁷⁹

4-Madencilik

BAKIR: Türkiye bakır üretildiğini Simon De Saint-Quentin söylese bile nerede üretildiği hakkında bilgi vermemiştir. Bakır’ın üretileceği üç yer bulunmaktadır. Ergani yöresindeki Zulkarneyn kalesi yanı, Erzincan ve Kastamonu’dur.¹⁸⁰

DEMİR: Yine aynı Fransız müellif tarafından demir çıkarıldığı yazıyorsa da bu madenin nerede çıkarıldığı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Ancak el- Ömerî Karaman oğulları ülkesinde demir madeni çıkarıldığını söylüyor.¹⁸¹

GÜMÜŞ: Simon bir çok yerde gümüş çıkarıldığını yazıyor. Bunlardan biri (Luluva) Ulu Kışladır. Gümüş şehri (el Ömerî Anadolu’ya ait bilgi aldığı iki kişiden Sivri Hisarlı Şeyh Haydar El Uryan’ın gümüşün (Luluva) Ulu Kışla’da Cenevizli Balaban ise yine o yöredeki Gümüş şehirde çıkarıldığını söyler.)¹⁸² Diğer gümüş madeninin de Amasya’ya bağlı gümüş Hacı köyünde çıkarıldığını biliyoruz. İbn Batuta’da Gümüş şehrini ziyaret ettiğini ve burada gümüş çıkarıldığını yazıyor. Diğer bir gümüş madenide Kütahya’ya bağlı Gümüş Sar (Gümüş Şehir)’de bulunuyordu. Ömerî bu madenin çıkarılmasının kolay ve evsafının yüksek olduğundan bahseder. Bir başka maden de Sarız (Saruz) da bulunuyordu. Buna bağlı olarak Sarız’da akçe kesilen bir darp hane mevcuttu.¹⁸³

¹⁷⁹ Faruk SÜMER: a.g.e., s.7.

¹⁸⁰ Faruk SÜMER:“Selçuklular Devrinde Türkiye’de Madenler”, **Marmara Türk. Dergisi**, 1988, S.4, s.162.

¹⁸¹ Faruk SÜMER: a.g.m., s.162.

¹⁸² Faruk SÜMER: a.g.m., s.162.

¹⁸³ Faruk SÜMER: a.g.e., s.6,77,78.

ŞAP:Dokumacılıktâ kullanılan şap ihraç malları arasında idi. Avrupa şap ihtiyacının büyük bir bölümünü doğudan karşılıyordu ve Mısır şaplarına karşın Anadolu şaplarını tercih ediyordu. Anadolu'da iki önemli şap madeni bulunuyordu. Birincisi; Kütahya'da bulunurken ikicisi; Giresun'a bağlı Karahisar'da bulunuyordu. Bundan dolayı Karahisar'a, Şebin Karahisar (Şapın Karahisar) denilmektedir. Ayrıca Uzunçarşılı Konya'da da şap çıkarıldığını söylemektedir.¹⁸⁴

LACİVERT TAŞI: Bu taş Konya yöresinde bulunuyordu.

TUZLA:Simon Türkiye'de işletilmekte olan sekiz tuzladan yer göstermeden bahseder.¹⁸⁵

BORAKS:İslâm coğrafyacıları X. yüzyılda Van Gölü (Ahlat) çevresinde boraks (milhu'l bevrak) çıkarıldığını söyler. Boraks ekmek yapan fırıncılar tarafından kullanılmaktaydı. Ayrıca Irak ve diğer ülkelere ihraç ediliyordu.¹⁸⁶

ZIRNIK:Van gölünün güneyindeki dağlarda bulunuyordu. Ahlat'ın başlıca ihraç malları arasında yer alıyordu.

Selçuklu ülkesindeki diğer madenler ise Kitre, sakız ve reçine idi. Kitre Antalya bölgesinde bulunuyordu.¹⁸⁷

¹⁸⁴ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: **Anadolu Beylikleri**, Ankara 1988, s.252; Konya'da şap madenlerini, işleme imtiyazının Venedik ve Cenevizlilere verilmesi yüzünden şap fiyatlarının arttığını daha önceki konularda belirtmiştik. Faruk SÜMER: **a.g.m.**, s.164.

¹⁸⁵ Faruk SÜMER: **a.g.m.**, s.164.

¹⁸⁶ Faruk SÜMER: **a.g.e.**, s.7.

¹⁸⁷ Faruk SÜMER: **a.g.e.**, s.7.

C. Yollar

1- Tarih Boyunca Anadolu'dan Geçen Yollar ve Bu Yolların XII. Yüzyılda Canlanması

Yollar, insan topluluklarının birbirleriyle siyasî, iktisadî ve içtimaî ilişkilerinde önemli rol oynar. Ticarî faaliyetlerde ise yol, ithâlât ve ihrâcâtın sağlanması ile memleketlerin iktisadî tekamülünü sağlar.

Yolların tarihi rolü üç ana başlık altında incelenmektedir; a)Kültürel b)Siyasî ve askeri c)İktisadî. Biz burada Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'daki yolların İktisadî yönlerini inceleyeceğiz. Anadolu'daki yollarda üç gruba ayrılır; a)Göç yolları b)Askeri yollar c)Ticaret yolları. Ancak şunu da belirtelim ki, yollar zamana ve şartlara göre bu üç grup fonksiyonu da ihtiva etmektedirler. Fakat bir tanesi esas fonksiyon olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca yolları incelerken ana yollar esas alınacaktır. Şehirleri ve köyleri birbirine bağlayan tali yolların tarihi ehemmiyetinin az olması sebebiyle konumuza dahil edilmeyecektir.¹⁸⁸

Yolların incelenmesi sırasında, elimizdeki yazılı ve sözlü kaynakların yanında, Kervansaraylar, yolcuların ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuş küçük menzil yerleri (çeşme, kuyu, namazgah vs.), köprüler, kesme taş kullanarak yapılan yollar (Roma yollarında rastlanır), mesafe ve yön taşları büyük önem taşır. Yalnız bizim konumuzda kervansaraylar ve köprüler büyük önem taşımaktadır.

Yüzyıllar boyu kıtalar arasında bir köprü durumunda bulunan Anadolu her zaman siyasî ve Ticarî gayeler için açılan yolların geçiş noktası olmuştur. Tarih boyunca Anadolu'da hakim olan devletler kendi ihtiyaçlarına göre yollar açmışlardır. Bu yollar zamanla değişse bile genel itibarı ile aynı istikameti takip etmiştir.

¹⁸⁸ Kemal ÖZERĞİN: Anadolu Selçukluları Zamanında Yollar, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1959, s.2-3.

Lidyalıların yaptığı kral yolu, Romalıların yaptığı (kesme taşlı muntazam yollar) ve Bizanslıların İstanbul-Tarsus arası (doğu-batı yönünde) yolları Selçuklulardan önce Anadolu'da kullanılıyordu. Haçlı seferlerinde kullanılan yollar da o dönem yoları hakkında bilgiler verir.¹⁸⁹

XII. yüzyılın son çeyreğinde istikrarı sağlayan Türkiye Selçuklu Devleti ülke içinde teşkilatlanmaya başlamıştır. Sultan II. Kılıç Arslan doğu ticaret yolunu tekrar canlandırmak için yol üstüne Aksaray şehrini yeniden inşa etmiştir. Milletler arası ticaret yolunun tekrar bu devirde canlandırılmaya çalışıldığı gibi İslâm dünyası ile Hristiyan dünyası arasında ticarî ve kültürel ilişkiler bu dönemde başlamıştır. Daha sonra gelen I. Gıyâseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubâd dönemlerinde de Sultanlar seferlerine ticarî amaçlara göre yön vermişlerdir. Anadolu'da siyasî birliğin sağlanması, tüccarlara sağlanan geniş imkanlar (kervan saray, sigorta vs.) ve fethedilen Antalya, Sinop ve Alâiye gibi limanlar ticaretin hızla gelişmesini sağlamıştır. Bu dönemden sonra Anadolu İslâm dünyası ve Hristiyan dünyası arasında önemli yolların geçtiği kavşak noktası durumuna gelmiş ve büyük ticarî faaliyetlere sahne olmuştur.

2-Alâeddin Keykubâd Ve Gıyâseddin Keyhüsrev Döneminde Anadolu'da Bulunan Ticaret Yollarının Güzergahı

Bu dönemde ticaret yolları şu istikamette idi; Baltık ve Rusya bölgesinden gelen ticaret yolunun büyük bir kısmı Anadolu üzerinden Mısır ve Suriye'ye uzanıyordu. Bu istikametteki yolun Anadolu güzergahı Samsun veya Sinop limanlarında başlamakta, Ankara Konya üzerinden geçerek Antalya veya Alâiye limanlarında bitmekte idi. El-cezireden gelen yol ise Sivas'tan sonra Samsun ve Sinop'a veya Trabzon'a ulaşmaktaydı.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Kemal ÖZERGİN: a.g.e., s.29-38; Bk. S. RUNCİMAN, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s.134-149; V. M. RAMSAY: *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul 1960.

¹⁹⁰ Kemal ÖZERGİN: a.g.e., s.50; Osman TURAN: "Kervansaraylar" s.474,475; AKDAĞ, a.g.e., c.I. s.30.

Papanın Mısır'a uyguladığı ambargo, ticaretin yönünün Akdeniz'den Karadeniz'e kaymasına sebep olmuştu. Ancak haclı seferlerinden sonra Akdeniz limanlarının canlanması Karadeniz limanlarının eski önemini kaybetmesine sebep olmuştur. Karadeniz limanları eski önemini kaybetse bile canlılığını sürekli muhafaza etmiştir.¹⁹¹

Kafkasya üzerinden (Asya'dan) ve Rusya içlerinden gelen ticaret yollarıyla, Batı Avrupa'dan gelen ticaret yolları Karadeniz'in Kuzeyindeki çeşitli limanlara iniyorlardı.¹⁹² Karadeniz'e gelen mallar ise Latin deniz tacirleri (çoğunlukla Cenevizliler) tarafından ya İstanbul boğazını geçirip Akdeniz sahilindeki ülkelere ulaştırılıyor yada Sinop, Samsun veya Trabzon vasıtası ile Anadolu'ya getirilip burada da, doğu ve güney yönlerinde dağıtılıyordu. Bu yolların geçtiği güzergâhlar ise (kervansaraylara göre):

1-Sinop' da başlayan yol, Taşköprü, Kastamonu, Çankırı ve Ankara'ya gelip ikiye ayrılıyor, bir ucu direk Konya'ya giderken diğer ucu Kırşehir üzerinden, Samsundan gelen yolla birleşip Aksaray'a ulaşıyordu. Konya'ya giden yol (Konya merkez konumundadır) çeşitli yönlerle ayrıldıktan sonra Akdeniz'e inen en önemli yol olan Antalya ve Alâiye koluna ayrılıyordu. Konya'dan ayrılan diğer bir yol Mut'a kadar gidiyor bir diğeri de Eğirli'ye ve oradan güneye doğru iniyordu.¹⁹³

2- Samsun'da başlayan yol, Ladik, Amasya üzerinden Turhal'a uzanıyor, Turhal'da ikiye ayrılıyordu. Birinci yol Kırşehir'den Konya'ya ulaşırken diğeri Turhal, Tokat üzerinden giderek , doğudan ve güneyden gelen yollarla Sivas'ta birleşiyordu. Bu yol doğuda Erzincan, Erzurum üzerinden gelerek Akdeniz'e Kayseri-Konya veya Ereğli üzerinden ulaşıyordu.¹⁹⁴

¹⁹¹ Mustafa SAFRAN: "XIII ve XIV. yy'da Karadeniz limanlarının Ticarî ve Tarihi Önemi", **Tarih boyunca Karadeniz Kongresi**, Samsun 1988, s.1.

¹⁹² A. Y. YAKUBOVSKIY: **a.g.e.**,s.93.

¹⁹³ Kemal ÖZERĞİN "Anadolu Selçuklu Kervansarayları". **İFTD**, 1965, c.VI, S.20, s.141-170; Osman TURAN: **a.g.m.**, s.475.

¹⁹⁴ Kemal ÖZERĞİN: **a.g.m.**, s.142-143.

3-Uzak doğudan gelen ticaret yollarının biri Kuzeyden geçerek Kırım sahillerindeki limanlara varıyor, diğeri de İran üzerinden geçerek Anadolu'ya giriyordu ve buradan Trabzon limanı ile Karadeniz'e veya Akdeniz sahillerinde Ayas, Antalya ve Alâiye'de son buluyordu. İran üzerinden gelip Trabzon'a ulaşan Yolun güzergâhı ise Erzurum Bayburt Zigana geçidi ve Trabzon iken, diğeri güzergâh ise Erzurum'dan sonra Erzincan, Sivas, Kayseri, Aksaray yolu ile Konya'ya varıyordu. Burada Ereğli Kulek geçidinden Ayas limanına veya Beyşehir üzerinden Antalya ve Alâiye'ye ulaşıyordu.¹⁹⁵

4-Anadolu'nun Ege sahilindeki limanları bu dönemde değerleri çapında öneme sahip değillerdi. Foça, İzmir, Ayasulug limanları, daha sonra Beylikler döneminde gelişip önem kazanacaklardır. Konya üzerinden Ege'ye giden bir yolda bulunmaktaydı. Bu yol Konya'dan Beyşehir gölü Kuzeyi, Eğridir, Burdur ve Denizli üzerinden Ege limanlarına ulaşmakta idi.

Bu incelediğimiz yollar ise doğudan gelen emtianın Akdeniz ve Karadeniz'e ulaşması açısından önemlidir. Orta Asya ve Ön Asya'dan gelen bu yolla doğunun malları denizlere oradan da Avrupa'ya taşınıyor ve Türkiye burada önemli bir kavşak vazifesini görüyordu. Yolun istikameti ise; Erzurum'dan başlayarak Erzincan üzerinden Sivas'a geliyor, Sivas'ta Samsun'dan ve Malatya'dan gelen yollarla birleşiyor, oradan Kayseri, Aksaray üzerinden Konya'ya, Konya'dan Seydişehir yoluyla Antalya ve Alâiye limanlarına ulaşıyordu. Ayrıca bu yol Malatya üzerinden güneye, Haleb'e, Aksaray üzerinden de Ereğli Kulek geçidiyle Ayas'a gelip burada son buluyordu.¹⁹⁶

Irak'a giden ikinci bir yol ise Samsun'dan gelip Sivas'ta diğeri yollarla birleştikten sonra ayrılan Sivas, Divriği, Çemişkezek, Harput, Ergani, Diyarbakir veya Sivas, Malatya ve Diyarbakir yoludur.¹⁹⁷

Haçlı seferlerinin ardından dünya ticaret yolları değişmiş ve Akdeniz ticareti önem kazanmıştır. Bu dönemde Türkiye Selçuklu Devleti Anadolu'yu mamûr hale getirip, ticaret için elverişli bir ortam hazırlaması ise doğu-batı, kuzey- güney

¹⁹⁵ Kemal ÖZERGİN: *a.g.e.*, s.51.

¹⁹⁶ Kemal ÖZERGİN: *a.g.m.*, s. 142-143; Osman TURAN: *a.g.m.*, s.474-475.

¹⁹⁷ Kemal ÖZERGİN: *a.g.m.*, s.412-413; Osman TURAN Irak'a giden ikinci yolu Elbistan, Malatya ve Diyarbakir istikametinde gösterir. Osman TURAN: *a.g.m.*, s.475.

ticaretinde Anadolu'nun köprü olması sağlanmıştır. İtalya'dan,¹⁹⁸ Kıbrıs'tan,¹⁹⁹ Mısırdan gelen gemiler mallarını kervanlara aktarıyor, Anadolu içerisindeki güvenli yollardan bu mallar kuzeyde Sinop ve Samsundan ulaşıyor, Erzurum Tebriz yolu ile doğuya gidiyor, Ayas Halep yolu ile Suriye'ye ve doğuya ulaşıyordu. Bu yollar karşılıklı olarak çalışıyor ve Erzurum Trabzon, Kayseri Yumurtalık arasında ikinci derecedeki kervan yollarına ayrılıyordu. Aynı şekilde kuzeyden, Karadeniz'den gelen mallarda Anadolu'daki yollarla doğuya ve güneye taşınıyordu.²⁰⁰

3-Moğol Hakimiyeti Döneminde Anadolu'da Yollar

Moğolların doğudan, Türk İslâm dünyasına karşı giriştikleri istilâ başladıktan sonra Türkiye Selçukluları bu saldırıların etkilerini kendi topraklarında ve sınırlarında hissetmiştir. Büyük Türkmen aşiretleri Anadolu'ya girmiş Anadolu'nun İktisadî ve İçtimaî müesseselerini etkilemiştir. Ancak Moğolların Anadolu üzerindeki asıl etkisi 1243 Köseadağ savaşı ve arkasından yapılan barış antlaşması ile hissedilmiştir. Moğollar 1243-1277 arası dönemde Türkiye Selçuklu Devletini tamamen kontrol altına alıp merkeze bağlı il gibi yönetmeseler bile yine de kendi çıkarlarına göre Türkiye Selçuklu devletine yön vermişlerdir.

Ticaret yolları da bu dönemde yine Moğolların çıkarlarına göre işlemeye başlamıştır. Zaten Moğollar hakim oldukları geniş topraklarda uyguladıkları sistemle Türkiye Selçuklu Devletini kendilerine uymaya mecbur bırakmışlardır. Moğolların Çin'den Avrupa'ya kadar uzanan ipek yolunun kontrolünü ellerinde tutmaları yol güzergahındaki faaliyetleri yeniden canlandırmış olup, olumlu etkileri Selçuklu

¹⁹⁸ Şerafettin TURAN: a.g.e., s.96-126.

¹⁹⁹ Osman TURAN: "Ortaçağda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri", *Belleten*, 1964, c.XXVII, S.110, s.213.

²⁰⁰ Osman TURAN: *Din Ve Medeniyet*, s. 167-168; Anadolu'dan sonra yolların İslâm dünyasındaki uzantıları için ayrıca bk. A. MEZ: "Orta Zaman Türk İslâm Dünyasında Karayolları", *Ülkü Dergisi*, c.X, 1937, Çev. Cemal KÖPRÜLÜ; Ali MAZAHİRİ: *Orta Çağda Müslümanların Yaşayışları*, Çev. Bahriye ÜÇÖK: İstanbul 1972; Batı ticaretin yönü için bk. H. PİRENNE: *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. U. KOCABAŞOĞLU, İstanbul 1983, s.115-135.

ülkesinde de hissedilmiştir.²⁰¹ Bu dönem daha çok Latinler tarafından kullanılan ve Akdeniz kıyısındaki Ayas'dan başlayıp, Sivas, Erzincan ve Erzurum üzerinden Tebriz'e giden yol çok büyük önem kazanmıştır.²⁰²

İlhanlılar, Memlûkler ile siyasî münasebetlerinin kötü olmasından dolayı Türkiye Selçuklularına Memlûkler ile ticarî ilişkide bulunmalarını yasaklamıştır. Halep-Şam ticaret yolunun işlemez hale gelmesine, Alâiye, Antalya gibi limanların ise zayıflamasına bu yasak sebep olmuştur. Ancak yasağa rağmen bu yoldaki ticaret tamamen durmamıştır.²⁰³

Türkiye Selçuklu Devleti içerisinde meydana gelen siyasî karışıklıklar, kervan yollarının işlemez hale gelmesine ve ticaretin zayıflamasına sebep olmuştur. Hârizmî beylerin isyanı doğudan ve güneyden gelen ticaret yolunun durmasına, Köseadağ savaşı yine doğudan ve güneyden gelen ticaret yolları ile birlikte Anadolu'nun geçici bir süre ticaretine engel olmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti içerisindeki taht kavgaları ve müşterek saltanat dönemi yine aynı şekilde asayişin bozulmasına Halep-Kayseri Kervan yolunun sık sık Türkmen kabileleri tarafından kesilmesine sebep olmuştur.²⁰⁴

XIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ayas limanı çok gelişmiştir. Ayas limanı, Tarsus limanının önemini kaybetmesi, Ceyhan nehrine yakın olması ve geniş kapasite ile kısa zamanda önemli bir liman olmuştur.²⁰⁵ Morko Polo (1271) Ayas hakkında şu gözlemlerde bulunmuştur: "Deniz kıyısında Ayas denen kasaba var. Önemli bir ticaret merkezi burası. Ülkenin diğer bölgelerinde imal edilen mallar bu liman kasabasına getiriliyor. Ayas dış ülkelere açılan önemli kasabalardan biri. Venedikli ve Cenovalı tacirler mal almak için buraya geliyorlar. Hatta ülkeyi ziyaret etmek isteyenler bile ilkin Ayas'a uğruyorlar. Buradan ülkenin iç bölgelerine gidiyorlar. Bir kelime ile Ayas, küçük Ermenistan'ın en tipik kasabası."²⁰⁶ Anlaşıldığı

²⁰¹ İlhan ERDEM: *a.g.e.*, s.472.

²⁰² Zeki Velidî TOGAN: *a.g.m.*, s.16.

²⁰³ İlhan ERDEM: *a.g.e.*, s.472.

²⁰⁴ Kemal ÖZERGİN: *a.g.e.*, s.2.

²⁰⁵ Besimi DARKOT: "Ayas", *İA.*, c.II, İstanbul 1949, s.42-43.

²⁰⁶ MARKOPOLO: *Seyâhatnâmesi*, Haz. Filiz Dokuman, İstanbul 1990, c.I, s.20.

üzere Ayas batı (Venedik, Ceneviz) tacirlerin doğuya mal götürüp getirmek için uğradığı önemli bir limandır.

Ayas limanı, Tebriz'den gelip Anadolu'ya geçen ve Akdeniz'e inen ticaret yolunun en önemli limanı durumuna gelmiştir. Doğudan gelen baharat ipekli kumaş, kürk, pamuk vs. batıdan gelen şarap, zeytin yağı ve türlü dokumalar, burada takas ediliyor veya alınıp satılıyordu.²⁰⁷

Moğol istilâsı döneminde Trabzon limanı da gelişmişti. Ticarî ve İktisadî açıdan merkez konumuna gelen Tebriz'den batıya uzanan ticaret yolu Trabzon üzerinden Karadeniz'e ulaşıyor ve oradan deniz yolu ile çeşitli ülkelere sevk olunuyordu. Aynı şekilde geri dönüşümü de olan bu yolda daha çok Cenevizli tüccarlar ticaret yapıyorlardı.²⁰⁸

Abaka zamanında idarî merkez olan Tebriz daha önceleri pek önemli olmamakla beraber Moğol döneminde inkişaf etmiş ve çok gelişmiş bir merkez halini almıştır.²⁰⁹ Görüldüğü gibi Moğollar döneminde Ayas ve Trabzon'dan doğuya uzanan ticaret yolu önem kazanmıştır. Orta Anadolu yolları gitgide önemini yitirmiştir.²¹⁰

²⁰⁷ Kemal ÖZERGİN: *a.g.e.*, s.52.

²⁰⁸ Kemal ÖZERGİN: *a.g.e.*, s.52, Ayrıca Abaka Han zamanında Sivas'tan İstanbul'a giden iki yol üzerinde çeşitli inşaatlar yapılmıştır. Zeki Velidî TOĞAN: "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medeni Hayatına Ait Kayıtlar", *İFM*, 1953-54, c.15, S.1-4, s.45.

Buda bize Moğolların Anadolu üzerinde yollara önem verdiğini gösteren önemli bir hadisedir.

²⁰⁹ Kemal ÖZERGİN: *Yollar*, *a.g.e.*, s.52; Bk. M. Fuat KÖPRÜLÜ: *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s.105, 106; Karl JAHN, "Tebriz, Doğu İle Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi", Çev., İsmail Aka, *TAD*, 1979,80, c.XIII, S.24, s.59-60.

²¹⁰ Aynur DURUKAN: *a.g.m.*, s.53. Önemli bir ticaret merkezi olan Antalya ve çevresine XIII. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen yeni yapılara da rastlamamamız, bu yolların önemini kaybettiğinin mühim bir delili sayılabilir.

D. Kervansaraylar

Selçuklu Kervansaraylar XIII. asırda Türkiye'nin iktisadî vaziyetini, ticarî faaliyetlerini ve devletin bu kanundaki siyasetini anlayabilmek için üzerinde durulması gereken bir konudur. Selçuklu Sultanları ve büyük devlet adamları Anadolu'nun büyük ticaret yolları üzerine hemen hemen her menzillik (30-40 kilometre) mesafeye bir kervansaray yapmışlardır.²¹¹ Kervansaraylar bu devrin tarihi yollarını ve ehemmiyetini de açıklamaktadır. İslâm dünyasının başka bir yerinde eşine rastlanmayacak değer taşıyan bu kervansaraylar, Türkiye Selçuklu Devletinin dünya ticaretinde önemli bir yer almasını sağlamıştır.

1-Kervansarayların Ortaya Çıkışı

Daha önceki bölümlerde de açıkladığımız üzere, Bizans devleti döneminde Anadolu İslâm-Bizans savaşları ile harabeye dönerken Bizans'ın zayıflaması ve otorite boşluğu, Anadolu'nun harabeye dönmesine sebep olmuştu. Ayrıca Akdeniz'in İslâm dünyasının eline geçmesi ve Hristiyanların ticaret yapamaması Anadolu'nun da ticaretten uzak kalmasına sebep olmuştu.

Haçlı seferleri ile başlayan ve Hristiyan dünyası ile İslâm dünyası arasında gelişen ilişkiler Anadolu'nun faydasına olmuştur. Artık Anadolu, doğusu ile batısı hatta kuzeyi ile güneyi arasında köprü vazifesi görüyordu.

Bu şartların yanında Türkiye Selçukluları Devleti, ticaretin gelişmesi için güttüğü siyaset Anadolu'nun ticaret yolları üstünde bir kavşak konumuna gelmesine sebep olmuştur. Kervansaraylar, ortaya çıkan bu umumi şartlar sonunda meydana gelmiştir.²¹²

²¹¹ Kervansarayların güzergahları için bk. Ek-1. Kervansaraylar toplu olarak değerlendirildiğinde, şehirler arasında birer konak mesafe ile yapıldığını ve Anadolu'yu baştan başa dolaştığını açıkça görmekteyiz.

²¹² Osman TURAN: a.g.m., s.473.

Kervansarayların menşesine baktığımızda bunların daha evvel İslâm dünyasında kurulan **ribâtlar** olduğunu görmekteyiz. Bundan dolayı kervansaraylara han veya ribât da denilmektedir. Ribâtlar İslâm dünyasında umumiyetle askeri gayeler için yapılmıştır. Vakıflar tarafından beslenen ribâtlar yolcunun her türlü ihtiyacı karşılamakta olup İslâm coğrafyacıları sadece Mâverânünehir’de 10.000 ribât olduğunu söyler.²¹³ Sınırların ilerlemesi ile içerlerde kalan ribâtlar, kervansaray halini alarak yolculara hizmet etmeye başlamıştır.

Kervansarayların ortaya çıkmasında ve gelişmesinde Türk İslâm dünyasındaki yardımlaşma ve misafirperverlik önemli yer tutar.²¹⁴ Selçuklulara, bir çok müessese gibi Kervansaray müessesesi de Orta Asya’dan gelmiştir. Takip ettikleri devletçilik siyaseti ile kervansarayları imparatorluklarının her yanına yaymayı menfaatleri icabı görmüşlerdir. Nizâmü’l-Mülk, Kervansaray yapımını Selçuk padişahlarının vazifeleri arasında sayar.²¹⁵

Kervansaraylardan ayrı olarak ticarî bakımdan ehemmiyetsiz olan tali yollarda, hayır severler tarafından kurulan devletin himaye ve teşvikini alan zâviye, hanekâh ve imâretler bulunmaktadır. Bunlar ticarî faaliyetleri hedef tutmadan, yolcuların barınmalarını temin için çalışmışlardır. Bu müesseseler kervansaraylara yardımcı kuruluşlar olarak tanımlanabilir.²¹⁶

2-Kervansarayların Önemi

a. Ticaret Kervanlarını Koruma:

Ticaret kervanları taşıdıkları büyük servetler dolayısıyla yağmacıların, çapulcuların, göçebe ve eşkıyaların baskınlarına uğramakta idi. Bu açıdan kervansaraylar, kervanları korumakla çok önemli bir görevi yerine getiriyorlardı.

²¹³ M. Fuat KÖPRÜLÜ, “Ribât”, *VD*, c. II, s.267- 278. Ribatlar daha sonraki dönemlerde etrafına yapılan evlerle yerleşim beldesi olmuştur.

²¹⁴ Osman TURAN: *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi*, İstanbul 1995, s.109.

²¹⁵ NİZAMÜLMÜLK: *Siyaset nâme*, Çev. N. BAYBURTLUGİL, İstanbul 1981, s.29.

²¹⁶ Osman TURAN: *a.g.m.*, s.492.

Bu şekilde koruma görevi olan kervansaraylar güçlü surlarla çevrilmiş, surların üzerine kule ve burçlar inşa edilmiş, kapıları demirden yapılmış ve bu şekilde her türlü saldırıya karşı koyacak şekilde teçhiz edilmiştir. Kervansaraylar bu koruma tertibatı olmadığı zaman tercih edilmez duruma düşmüşlerdir. Aksarayî'nin nakil ettiği şu hadise bu açıdan önemlidir: Konya Aksaray yolu üzerinde bulunan Alâeddin Keykubâd kervansarayı, Karamanlılarla, Memreş adlı bir Türk beyi arasındaki muharebede tahribe uğramış, iki burcu yıkılmıştı. Bu yıkıntı dolayısı ile Konya Aksaray yolu emniyetsiz bir hale gelmiştir. Emniyeti kalmayan yol birkaç yıl işlememiştir. Bu sırada müellif Kerimeddin Gazan hanın yarlığı ile ,Selçuklu ülkesi vakıflarına nazır olunca yıkılan bu iki burcu yaptırdı. Bu sayede yol eski güvenliğini kazanıp işlemeye başladı. Bu hadisenin hemen ardından, Aynı handa İrincin ile İlyas arasında mücadele meydana gelir. Moğol kumandanı İrincinden kaçan Türk beyi İlyas bu hana sığınır. Moğol kumandanı zamanın bütün saldırı araç gereçleriyle ve 20.000 askeri ile iki ay kuşatmasına rağmen burayı alamaz. İrincin daha sonra hanı onartmasından dolayı Aksarayî'yi suçlu bulur ve zorla zararını tazmin ettirir.²¹⁷ Bu hadiseler bize kervansarayın yol güvenliği için ne kadar önemli olduğunu ve tüccarların buna ne kadar dikkat ettiğini gösterir. Ayrıca iki ay 20.000 Moğol askerine dayanabilen kervansarayın ne kadar sağlam olduğunu gösterir. Bu hadise, diğer yollar ve kervansaraylar için örnek teşkil eder.

Selçuklu devleti tehlikeli yerlere inşa ettiği ve askerlerle güvenliğini sağladığı bu kervansaraylarla tüccarların rahatça yolculuk yapmasını sağlamıştır. Eflâkî'nin naklettiği bir hadisede kervansaraylara verilen önemi anlatması açısından önemlidir. Bir gün Fahreddin Sivasî, Sivas'tan gelmiş, aynı gün Pervane ve emirlerde Mevlânâ'yı ziyaretle gitmişlerdi. Mevlânâ ona gelişinin hangi yoldan olduğunu sorunca Fahreddin "Emir Pervane Hanından" geldiğini söylemiş. Mevlânâ ona bu yol üzerinde Pervanenin hanının olup olmadığını sorunca, O: "Evet vardır, onun zamanında emniyet ve asayiş o derecedir ki, kervan hangi saraya konarsa konsun orada korkusuz konaklayabilir demiştir."²¹⁸

²¹⁷ AKSARAYÎ: *Musâmeret u'l-ahbâr*, s.336.

²¹⁸ Ahmed EFLÂKÎ: *Âriflerin Menkıbeleri*, Çev. Tahsin YAZICI, İstanbul 1973, c.II. s.320.

b. Yolcuların İhtiyaçlarını Karşılama

Kervanların ikinci gayesi de yolcuların geceledikleri veya konakladıkları yerlerde her türlü ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu amaca yönelik olarak kervansaraylara çok çeşitli tesisler yapılmıştır. İçerisinde yatakhaneleri, yemekhaneleri, erzak ambarı, ticarî eşya koyacak depolar, ahırlar, samanlıklar, mescitler, hamamlar, şadırvanlar, hastaneler, eczaneler, ayakkabıcılar, nalbantlara varıncaya kadar her ihtiyacı karşılayacak tesisleri ve bu tesisleri işletecek memurları bulunmaktadır.

Bu müesseselerin hepsi vakıf olup, ihtiyaçlarını karşılamak için kendi büyüklüğüne göre vakıflara (gelir getiren dükkan, tarla vs.) sahiptirler.²¹⁹ İşte bu şekilde kervansaraylara gelen bütün yolcular ücretsiz olarak bu kervansaraylarda tüm ihtiyaçlarını karşılıyorlardı.

c. Askeri Sığınak (Kale) ve Konaklama Yeri Olması

Kervansarayların ticarî gayeleri yukarıda anlatıldığı üzere çok önemlidir. Ancak kervansaraylar, güçlü surları ve erzak depoları ile güçlü bir sığınak özeliği bir nevi kale vazifesi görmektedirler.

İrincin ile İlyas arasındaki mücadele bu konuda iyi bir örnek olduğu gibi²²⁰ İbn Bibi de bu nevi hadiseleri çokça nakleder.²²¹ Karatay kervansarayı Selçuklu ordularının doğu ve batı hareketlerinde konakladıkları yer olmuştur. Memluklu Sultanı Baybars da Anadolu'ya geldiği zaman burada konaklamıştır. Nizâmü'l Mülk Siyaset nâmede, Padişahlar orduları ile hareket ettikleri zaman halka zahmet verilmemesi gerektiğini belirtmektedir.²²² Türkiye Selçuklu kervansarayları yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere hem muhkem bir kale hem de Sultanın ordularının korunması ve ihtiyaçlarının

²¹⁹ Osman TURAN: a.g.m., s.479.

²²⁰ AKSARAYÎ: *Musâmeret u'l-ahbâr*, s.320.

²²¹ İbn BİBÎ: *Selçuk nâme*, c.II, s. 180, 123, 124, 140, 146.

²²² NİZÂMÜ'L MÜLK: *Siyaset nâme*, s.143.

karşlanması için önemli bir durak yeri olmuştur.²²³ Böylece halkın kalabalık ordulardan çekeceği zahmeti önlemiştir. Eski ribâtların yaptığı bu görevi kervansaraylar yapmaya devam etmiştir.

3- Kervansarayların İşleyişi

Türkiye Selçuklu Devleti kervansarayları, Sultanlar ve zengin devlet adamları tarafından yapılmakta idi. Kervansaraylar daha sonra ihtiyacının büyüklüğüne göre vakıflara devredilirdi. Vakıflar, kervansaraylarda ücretsiz verilen hizmeti karşıladı.²²⁴

Bunları dikkate alan Alessio Bombaci kervansarayları şöyle değerlendiriyordu. “Türkiye Selçuklu Döneminde uygarlığın en görkemli abideleri, bütün ülkelerin tarihleri açısından biricik örnek olan ve her şey den önce tüccarların hizmetine verilen oteller yani kervansaraylardır.”²²⁵

Kervansarayların işleyişi hakkında en teferruatlı bilgileri Selçuklu devri vakfiyelerinden almaktayız. Osman Turan’ın neşrettiği Şemseddin Altun-aba vakfiyesi, Mubârezeddin Ertokuş vakfiyesi, Celâleddin Karatay vakfiyesi ve Ahmet Temir’in yayınladığı 1272 tarihli Caca Oğlu Nur-el-din’in Arapça Moğolca vakfiyesi bunların en önemli olanlarıdır. Ayrıca kervansarayların işlediğini bizzat görüp anlatan Muhyiddin ibn Abdü’z-zahir’in risalesi önemlidir.²²⁶

Yukarıda da zikredildiği üzere Aksarayî I. Alâeddin Keykubâd hanını vakıf gelirinden 10.000 dirheme onartmıştır.²²⁷ Aynı şekilde Karatay hanının vakıf olduğunu

²²³ AKSARAYÎ: *Musâmeret u'l-ahbâr*, s.13. Baycu Anadolu’ya geldiğinde Kılıç Arslan Kervansarayında kışlamıştır.

²²⁴ Mustafa AKDAĞ: *a.g.e.*, c.I, s.30.

²²⁵ Şerafettin TURAN, *a.g.e.*, s.108

²²⁶ Muhyiddin İbn Abdü’z-zahir’in risalesini Kalkaşandi Subh u'l-a’sâ adlı eserine derc etmiştir.(Bütün tarihi bilgileri ihtiva eden geniş bir hulasa şeklinde) Ve bu eser El- Ömerî tarafından hulasa edilmiştir. Kalkaşandi’NİN eseri de Faruk SÜMER tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir. Faruk SÜMER: *Yabanlu Pazarı*, İstanbul. 1985.

²²⁷ AKSARAYÎ: *Musâmeret u'l-ahbâr*, s.336.

Abdû'z-zahir nakleder.²²⁸ Sultan hanının vakıf olduğunu Kalkaşandi ve El- Ömerî söyler. Vakıf olduğunu bildiğimiz diğer kervansaraylar Altun-aba ve Ertokuş kervansaraylarıdır.

Burada incelediğimiz Karatay Kervansarayı, diğer Selçuklu kervansaraylarının da mahiyetinin açıklanması bakımından örnek teşkil etmektedir. İbn Abdû'z-zahir Karatay kervansarayı şu şekilde tasvir etmişti; Bu kervansaray, yaptırıcısının büyüklüğünü gösteriyordu. O; bu kervansarayı tanrının sevabına nail olmak için inşa ettirmişti. Bu bina genişlik ve yükseklik bakımından en muhteşem eserlerden biridir, biçimi ve görünüşü de pek güzeldir. Bu yapı için yontulmuş ve parlatılmış, adeta mermer gibi, kızıl bir taş kullanılmıştır. Surları ve sütunları kalem ile eşlerinin yapılması mümkün olmayan nakışlar ile süslenmiştir, kapının dışında iki kapılı berkitilmiş suru olan, zeminine kaldırım taşı döşenmiş rabaz gibi bir yer olup orada dükkanlar vardır. Kervansarayın kapıları da demirdendir ve en güzel bir şekilde yapılmıştır. Kervansarayın iç kısmına gelince, burası yazlık eyvanlar (sofalar) ve kışlık bölüm ile ahırlardan meydana gelir. Hülâsa bu eserin mükemmelliğini anlatmak güçtür. Yolcular “rihleten li'sayf vs's şitâ” da orada aradıklarını mutlaka bulurlar.

Bu kervansarayda hamam, hastane (el-bimâristan), ilaçlar (el-edviye), yaygılar, kap kakak vardır. Her yolcuya derecesine göre sofrta hazırlanır. Sultanımız Efendimize, buraya uğradıklarında şanlarına layık bir şekilde ziyafet verilirdi. Onu görmek için bir çok kişi toplandı ise de, bunlardan hiçbiri ne sofrasına ne kendisine yaklaşabildi. Bu kervansaray pek zengin bir vakfa sahiptir. Bu cümleden kervansarayın çevresinde ve ülkenin başka yerlerinde pek çok köyün gelirleri bu vakfa bağlıdır. Kervansarayın bir divanı, gelirlerine ve giderlerine bakan “katip ve mübaşir”leri vardır. Tatarlar kervansarayın gelirlerine el atmadılar ve onun hayırlı hizmet vermesinden dolayı varlığını olduğu gibi sürdürmesine müsaade ettiler. Anadolu halkı kervansarayın sahibini-Allah rahmet eylesin pek yüceltirler.”²²⁹

²²⁸ Faruk SÜMER: a.g.e., s.80-81.

²²⁹ Faruk SÜMER: a.g.e., s.80-81.

Kervansarayın vakfiyesinde (1247) buranın vakıfları ve masrafları ile, onlara ait memur ve müstahdemlerin işlerini idare ve kontrol etmek için müteveli, Müfriş (müfettiş) ve nazırdan müteşekkil bir heyet tayin edilmiştir.²³⁰ Bu heyet kervansarayın yönetiminde yetkili olup vakfiyede kayıtlı olmayan memurlar da tayin etme yetkisine sahip idiler.

Kervansaraydaki memur maaşları şu şekildeydi

• Müşrif	500 dirhem,	50 mud buğday maaş.
• Nazır	360 dirhem,	24 mud buğday maaş
• Mescidin imamı	200 dirhem,	24 mud buğday maaş
• Mescidin müezzini	150 dirhem,	24 mud buğday maaş
• Muzif (mihmandar)	200 dirhem,	24 mud buğday maaş
• Hancı (memur)	150 dirhem,	24 mud buğday maaş
• Emiri havayıcı	200 dirhem ,	24 mud buğday maaş
(Ambar, erzak sorumlusu)		
• Baytar (veteriner)	100 dirhem,	24 mud buğday maaş
• Aşçı	200 dirhem,	24 mud buğday maaş
• Hamamcı	120 dirhem,	24 mud buğday maaş
• Ayakkabıcı	120 dirhem,	24 mud buğday maaş
• Atlı emir	100 dirhem,	24 mud buğday maaş ²³¹

Bir yolcuya günde 1.kg. ekmek (üç okta) ve 250gr. pişmiş et ve bir tabak da yemek verileceği şart koşulmuştur. Ayrıca cuma akşamı tatlı olarak bal helvası dağıtılmakta idi. Kervansarayın hamamı bulunmadığı için köydeki hamam vakıf edilmiştir. Hastalar için bir hastane bulunup, hasta iyi oluncaya kadar bakılması kararlaştırılmıştır. Ancak tabip sürekli bulunmayıp, ihtiyaç halinde çevreden temin edilmektedir, ölen hastalar fakirse tekfin masrafları da karşılanmaktadır.

Kervansarayların ihtiyaçlarının alınması, gelir artarsa maaşların artırılması, gelir getirecek yeni müesseselerin alınması üç kişilik heyete bırakılmıştır. Memurlar

²³⁰ Osman TURAN: a.g.m., s.482.

²³¹ Maaş kıymetleri para konusunda incelenecektir.

vakıf tarafından temin edilen evlerde, kira vermeden oturmaktadırlar. Ekmek ihtiyacının karşılanması için kervansaray bünyesinde bir de fırın bulunacağı muhakkaktır.²³²

Şemseddin Altun-aba vakfiyesinde ise kervansaraya vakıf olarak Konya eski pazarda bir dükkanın tahsis edilmesi bize bu kervansarayın masrafını ve masrafına paralel olarak kervansarayın büyüklük ve önem derecesini gösterir.²³³

Mubarezeddin Ertokuş vakfiyesi ise 669 yılında yapılmıştır. Fazla teferruat bulunmayan vakfiyede vakıf olarak; Argos köyü ve 73 evli Pamuklu köyünün olduğundan bahsedilir.²³⁴

Karatay kervansaraylarının vakıfları ise; Sarahar köyü (Daha sonra Karatay köyü olmuştur.), Likenden köyü, Karahisar Behram şah kasabasında bir han, Güney köyü ve vakıf geliriyle alınan 29 parça yer, yedi tarla, Kayseri civarında meşhed köyünde 4 ev, bir fırın, 19 tarla, Kayseri’de 8 ev, Sarahar köyünde 15 dükkan bir hamamdır.²³⁵

Bu şekilde, işleyişi hakkında en geniş malumatımız olan Karatay kervansarayını inceleyerek diğer kervansarayların işleyişi hakkında bir fikir vermiş bulunmaktayız.

Moğolların Anadolu’ya gelmesinden sonra ticaret yollarının ağırlık noktası değişmiş (Bakınız yolar bölümü). Buna bağlı olarak kervansarayların işleyiş yoğunluğu da farklılaşmıştır. 1277 Moğolların Anadolu’ya tamamen hakim oldukları döneme kadar Anadolu’da Kervansaray inşaatı devam etmiş ve kervansaraylarda ki işleyiş genel itibari ile bozulmamıştır.

²³² Osman TURAN. “Celâleddin Karatay Vakıflar Ve Vakfiyeleri”, *Belleten*, 1948, c XII, S.45-48, s.53-59; Osman TURAN: “Kervansaraylar”, s.482-486.

²³³ Osman TURAN: “Şemseddin Altın-aba, Vakfiyesi Ve Hayatı”, *Belleten*, 1947,c. XI. S. 40-41, s.197-237.

²³⁴ Osman TURAN: “Mubarizeddin Er-Tokuş Ve Vakfiyesi”, *Belleten*, 1947, c. XI, S. 40-41, s.415-29.

²³⁵ Osman TURAN: “Karatay Vakfiyeleri”, s.62-67. Köylerin etnik durumu ve gelirleri için bk. aynı yer 62-71.

Moğollar Anadolu'ya geldikten sonra, Ayas'dan başlayarak Sivas, Erzincan ve Erzurum üzerinden Tebriz'e ulaşan yol önem kazanmıştır.²³⁶ Bu yolun önem kazanması dolaysı iledir ki yol üzerindeki kervansaraylar da önemlerini korumuşlardır. Fakat iç bölgelerindeki kervansaraylar aynı şekilde işlerliğini devam ettirememişlerdir. Ticarî faaliyetler devam etmesine rağmen,²³⁷ doğu ticaret yolları daha üstün konuma gelmiştir.

Moğolların, Anadolu'da Kervansarayların işleyişine karışmadığını ve hizmetlerinin devamına müsaade ettiğini biliyoruz. Abdü'z-zahir risalesinde; "Tatarlar kervansarayın gelirine el atmadılar ve onun hayırlı hizmet vermesinden dolayı varlığını olduğu gibi sürdürmesine müsaade ettiler."²³⁸ Ayrıca İbn Bibi ve Aksarayî'de de gördüğümüz üzere kervansaraylar işlemeye devam etmiştir.

Selçuklu kervansarayları Osmanlı dönemine geldiğinde eski önemini kaybetmiştir. Bu devirde Osmanlı ticaret yollarının değişmesi, kervansarayların az işleyen yollarda atıl kalmasına sebep olurken milletler arası ticaret yollarının da Anadolu'dan geçmemesi kervansarayların önemini yitirmesinin diğer sebebi olmuştur.²³⁹

²³⁶ Zeki Velidî TOGAN, "Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", s.16.

²³⁷ AKSARAYÎ: *Musâmeret u'l-ahbâr*. s.336.

²³⁸ Faruk SÜMER, *a.g.e.*, s.81.

²³⁹ Osman TURAN: "Kervansaraylar" s.492; Mustafa AKDAĞ, *a.g.e.*, c.I s.413-415, Akdağ burada Selçuklu ve Osmanlı yollarının haritasını vermiştir. Karşılaştırma için bk.

E. Hanlar

Karayolları üzerinde bulunan kervansaraylara karşı şehir ve kasabalarda yolcuların ve tüccarların yaralandıkları hanlar bulunuyordu. Hanlar, kervansaraylar gibi konaklama hizmetinin yanında depo ve satış yeri olarak da kullanılmakta idi.²⁴⁰

Yolcu ve tüccarlara has olan bu müesseseler tamamen ticarî idi. Bundan dolayı bunlara han denilmiş, ribât veya kervansaray denilmemiştir.²⁴¹ Şehirlerin büyüklüğüne ve ticaret hacmine göre hanlar vardı. İbn Saîd Sivas' ta yirmi dört han bulunduğunu söyler. Hanlar genel itibari ile ticaret yapan yolculara ait idi. Çünkü ticarî maksat gütmeyenlerin kaldığı yerler var idi. Eflâkinin nakline göre Mevlânâ'nın babası Baha Veled Konya'ya ilk geldiğinde I. Alâeddin Keykubâd tarafından davet edildiğinde ona; imamlara medrese, şeyhlere hânekah, emirlere saray, tüccarlara han, başı boş gezenlere zâviyeler, gariplere kervansaraylar münasiptir demiş ve Altun-aba medresesine gitmiştir. Buradan da açıkça anlaşıldığı üzere şehirdeki hanlar ticarî amaçlı yolcular içindir.²⁴²

Hanlar da kervansarayların benzeri teşkilâta sahip idi. Sivas'ta Cenevizlilerin kiralayıp uzun zaman oturdukları Kemaleddin Fonduk'unda (hanında) bir kilise bulunuyordu.²⁴³ Kırşehir'de Caca oğlu vakfiyesi, yalnız vakfin orada on bir hanı olduğundan bahseder.²⁴⁴ Evliya Çelebi Sivas'ta on sekiz han olduğunu söyler.²⁴⁵

Hanların, satılan malların cinsine ve tüccarların ihtiyacına göre ayrıldığını görüyoruz. Vakfiyelerde pamuk hanı, bezzazlar (kumaşçılar) hanı, şekerciler hanı,

²⁴⁰ Şerafettin TURAN: a.g.e., s.108., Refet YINANÇ: "Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları", VD, 1982, c.15, s.5-22.

²⁴¹ Osman TURAN: a.g.m., s.495.

²⁴² EFLÂKÎ: Âriflerin Menkıbeleri, c.II, s.123.

²⁴³ Osman TURAN: a.g.m., s.495.

²⁴⁴ Ahmet TEMİR: a.g.e., s.94-129.

²⁴⁵ EVLİYA ÇELEBİ: Seyâhatnâmesi, İstanbul 1986, c.III, s.159.

saraçlar hanı gibi çeşitli hanlara rastlıyoruz.²⁴⁶ Ayrıca bazı hanların da halkın zevk ve eğlencesine hizmet ettiğini görmekteyiz.²⁴⁷

Hanlar da kervansaraylar gibi ticarete verilen önemin gösterilmesi bakımından önemlidir. Ayrıca hanlarda yapılan ticaretin büyüklüğü şehirdeki ticaret hacmini gösterir. Sonuç olarak tacirlere yollarda sağlanan güvenlikle beraber şehirlerde de Hanlar vasıtasıyla geniş imkanlar sunulmuştur.



²⁴⁶ EFLÂKİ: Âriflerin Menkıbeleri, c.II, s.366.

²⁴⁷ Osman TURAN: a.g.m., s.497; Mustafa AKDAĞ, a.g.e., c.I, s.27.

III.BÖLÜM

TİCARET MEVZUATI

A. Vergiler

Vergi, devletin gelir kaynaklarının başında gelir. Devlet aldığı bu vergilerle düzenin işlemlerini ve nizamın korunmasını sağlar. Vergilendirme sistemi her zaman devletin güttüğü siyasetin paralelinde olmuştur. Şöyle ki; Devlet vatandaşını koruyor ise vergilendirme adil, tahsilatı da düzenlidir. Ancak devlet kendinî idare edemiyor ve zor ayakta duruyorsa vergilendirme ağır tahsilatı da düzensiz olmuştur. Moğollar Anadolu'ya gelmeden önceki ve geldikten sonraki vergi düzenine bakıldığında bu hadise açıkça görülür.

Ayrıca devletin vergilendirme sistemi ile hangi alana destek verdiğini görebiliriz. Tarıma destek veren devlet politikasında, vergilerin tarımda düşük alındığı gibi yeni yerleşen çiftçilerden birkaç yıl vergi alınmadığı görülür. Ayrıca devlet vergilendirmeyi yaparken de çiftçiye üretime zorlar (ıktâ sistemi gibi). Ticarete önem veren devlet politikasında ise gümrük vergileri düşük alındığı gibi tacirlere de bu konuda kolaylıklar sağlanır. İzah ettiğimiz hadiselerin daha iyi anlaşılabilmesi için Türkiye Selçuklu devletinin tarım ve ticaretteki vergilendirme siyasetine bakmamız yeterli olacaktır.

1- Terim Olarak Gümrük Vergisi

Gümrük anlamında Selçuklularda tamga, bâc, meks, öşür ve gümrük gibi terimler kullanılmıştır. Türkler ve Moğollar'da tamga kelimesi gümrük vergisi anlamına gelirken Büyük Selçuklular da iç sanaîden ve ticaretten alınan vergi anlamında kullanılmıştır. Büyük Selçuklular gümrük vergisi anlamında bâc-ı büzürk terimini kullanmıştır.²⁴⁸ Kara gümrükleri de iç gümrük niteliğindedir. Büyük Selçuklular döneminde 'mesk' adı altında iç gümrük vergisi bulunuyordu.

²⁴⁸ Turhan ATAN: *Türk Gümrük Tarihi*, Ankara 1990, s.113.

Türkiye Selçukluları döneminde gümrük vergisi anlamında kullanılan bugün halâ kullandığımız gümrük kelimesidir. Bu kelimenin kökeni hakkında fazla bilgiye sahip olmamakla beraber lâtinedeki 'commercium' kelimesinden gelmekte olup Haçlı savaşları sırasında Türkçe'ye geçtiği ve bu şekilde Arap ülkelerine girdiği O. Turan tarafından belirtilmektedir.²⁴⁹ Gümrük kelimesine ilk defa İzzeddin Keykâvus ile Kıbrıs kralı arasındaki anlaşma metinlerinde rastlamaktayız.²⁵⁰

2- Gümrük Vergileri

Türkiye Selçuklu devleti diğer Türk İslâm devletlerinde olduğu gibi İslâm gümrük sistemine benzer bir sistem uygulamıştır. Gümrük vergisinin eşyanın kıymetine göre alınması, bölgelere göre farklı vergi uygulaması, ithâl ve ihraç mallarının ikisinden de vergi alınması, altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerin ithâline vergi alınmaması, bazı maddelerin ithâline müsaade edilmemesi, gümrüklerde ek vergilerin de alınması bu benzerliklere birer örnek teşkil etmektedir.²⁵¹

Selçukluların uyguladığı sistemde bazı farklıklar bulunmaktadır. Selçuklular diğer Türk devletlerinde olduğu gibi İslâmiyet'in ilk dönemlerinde kaldırılan iç gümrük vergisini uygulamışlardır. Diğer bir fark ise yabancılara genel olarak uygulanan % 10'luk gümrük Selçuklu devleti tarafından % 2'ye düşürülmüştür. Bu da dış ticarete verilen önemi gösterir. Ayrıca Selçukluların uyguladığı bu gümrük sistemini diğer malî ve idari kurumlarda olduğu gibi Beylikler, İlhanlılar ve Osmanlılar da uygulamıştır.²⁵²

Selçuklular döneminde de diğer Türk İslâm devletlerinde olduğu gibi bölgelere göre farklı gümrük vergisi uygulanırdı. Ravendin'in belirttiğine göre Sultan Melik Şah vergilerle ilgili yapılan düzenlemede, hacıların yolu üzerinde alınmakta olan gümrük

²⁴⁹ Osman TURAN: *Resmî Vesikalar*, s.128.

²⁵⁰ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.139-143; Turhan ATAN: *a.g.e.*, s.115.

²⁵¹ Turhan ATAN: *a.g.e.*, s.106.

²⁵² Turhan ATAN: *a.g.e.*, s.106.

vergileri kaldırılmıştır. Buda bize bölgelere göre farklı vergi uygulamaları olduğunu gösterir.²⁵³

Bölgelere göre farklı vergi uygulamaları Selçuklulardan sonra Osmanlılarda da vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda her vilayetin hatta her sancağın ayrı bir vergi kanunu vardı, gümrük vergisi bu kanunlara göre alınıyordu.

3- Anlaşmalarla Belirlenen Gümrük Vergileri

Kıbrıs Kralı ile İzzeddin Keykâvus arasında gerçekleşen anlaşma ile tüccarlar mutad olan gümrük resmini ödeyeceklerdi. Mutad olan gümrük resmi ise o dönemi için % 2-3 idi. Alâeddin Keykubâd ile Venedikliler arasında yapılan (1220) anlaşma ile de gümrük vergisi % 2 olarak belirlenmişti.

Ancak anlaşma altın, gümüş ve kıymetli maddeler gibi zahireden de (ithâl edilirken) gümrük vergisi alınmayacağını belirtmesi yönüyle ayrı bir özellik taşır. Ancak Venedik ve Kıbrıs hemen hemen bütün gıda maddesini Anadolu'dan karşılıyordu. O zaman burada, Venediklilerin altın ve gümüş mukabili buğday aldığı ve gümrük ödemediği anlaşılır.²⁵⁴

4- İç Gümrükler

Ülkeye giriş haricinde ülke içindeki yer değişiminde de, emtia üzerinden vergi alınırdı ki, buna iç gümrük denirdi. Bu vergi Türkiye Selçuklu Devletinde uygulanıyordu. W. Heyd'in belirttiğine göre XIII. yüzyılın (1201) başlarında Cenevizli tüccarlar Ceyhan'dan sonra Göksün'e giden yolu takip ediyorlar ve oradan Sivas'a gidiyorlardı, Göksün ile Sivas arasında o dönemde üç durak yeri ve iki kervansaray vardı. Cenevizli tüccarların duraklarda yaptıkları ödemelerin bir iç gümrük vergisi veya

T.C. YÜREKÖĞRETİM
BAKANLIĞI

²⁵³ RÂVENDİ: *Râhat u's-Sudûr*, Çev. Ahmet ATEŞ, ANKARA 1957, c.I, s.128.

²⁵⁴ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.130-131.

geçit vergisi olduğu anlaşılmaktadır. Bir yerde geçit vergisinin alınması o yerde iç gümrük sisteminin olduğunu gösterir.²⁵⁵

a. Koruma vergisi:

Kervanlar taşıdıkları değerli mallar dolayısı ile ayrı bir güvenlik gerektirmekteydiler. Türkiye Selçukluları yaptıkları kervansaraylarla bu güvenliğı sağlarken, ayrıca yol güvenliğı için bir teşkilât kurmuştur. Bu teşkilâtta kervanın başında “kervasalar” adında bir yönetici ve “rahdar” veya “Kutuval” kumandasında bir muhafız kıtası bulunuyordu.²⁵⁶ Kaynaklarda geçen diğer bir görevlide “bedraqa”dır.²⁵⁷ O. Turan beraqayı kılavuz olarak kabul eder.²⁵⁸ Kervanlardan kendilerine sunulan bu güvenlik hizmetinden dolayı koruma vergisi diye ayrı bir vergi alınıyordu.²⁵⁹ Beraqa vergisini toplayana da Beraqaciyan denilmektedir.²⁶⁰ Vergi miktarı; Ayas’tan Tebriz’e kadar bir hayvan yükü maldan, devlet 153 dirhem alırken, eşkıyadan korumak için muhafızlar 50 dirhem alırdı. Böylece toplam 203 dirheme Tebriz’e ulaşırdı.²⁶¹

b. Pazar Vergileri

Türkiye Selçukluları döneminde büyük pazarlar kurulur ve bu pazarlarda dünyanın dört bir yanından gelen tacirler alış veriş yaparlardı. Devlet bu pazarlar için özel koruma tedbirleri alırdı (Zamantı kalesi Yabanlu pazarını korurdu.). Devlet bu hizmetlerine karşılık tacirlerden muayyen bir vergi alırdı. Tacirlerden alınan vergiler, emir ve yasaklarla birlikte pazarların etrafındaki cami duvarlarında ilan edilirdi.²⁶²

²⁵⁵ Turhan ATAN: a.g.e., s.108.

²⁵⁶ Osman TURAN: *Türk-İslâm Medeniyeti*, s.360.

²⁵⁷ Osman TURAN: *Resmî Vesikalar*, s.56. Bedrika (bedraqa) Kervan yollarının muhafazası için alınan vergi; İbn BİBİ, *Selçuk nâme*, c.I. s.120.

²⁵⁸ Osman TURAN: *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.256.

²⁵⁹ Turhan ATAN: a.g.e., s.118.

²⁶⁰ Tuncer BAYKARA: “Bazı Vergilere Dair”, s.690.

²⁶¹ Zeki Velidî TOGAN: “Anadolu’nun İktisadî Vaziyeti”, s.16.

²⁶² Osman TURAN: *Türk-İslâm Medeniyeti*, s.368.

c. Geçit Vergisi

Diğer bir vergide geçit vergisidir. Kutalmışoğlu Süleyman Şah döneminde İstanbul boğazından geçen gemilerden vergi alınmaya başlanmıştır. Kutalmışoğlu Süleyman Şah hakim olduğu Üsküdar ve Kadıköy’de kurduğu gümrük daireleri vasıtası ile vergi tahsil ediyordu. Bu vergi geçit vergisi idi. Bu vergi ithâl ve ihraç malından değil sadece Boğazlardan geçen gemilerden alınıyordu. W. Heyd’in kaydettiği ve yukarıda da zikrettiğimiz vakada da Cenevizlilerden alınan vergi, (Göksun-Sivas arası) geçit vergisi olmaktadır.²⁶³ Anadolu konumunun haiz olduğu mükemmel şartlar dolayısıyla iyi bir geçiş yolu idi. Tahminimizce Selçuklu malîyesi, bu nevi geçit vergilerinden de çok miktarda kazanç sağlamaktadır.

d. Liman Vergisi

Gümrük vergisinden ayrı alınan bir vergide liman vergisi idi. Ülkede deniz yolu ile gelen eşyadan alınan vergiye bu isim verilirdi. Nitekim günümüzde bile rıhtım resmi adı altında alınan bu vergi çeşidi Kirman Selçukluları’nda ve Moğollarda da görülür (Kinsay Limanından %10 vergi alınmaktaydı).²⁶⁴ Selçuklu Sultanı denizlerden günde 1.000 (Bu vergi ithâlât, ihrâcât ve liman vergisi toplamı olması gerekir.) sultani vergiye sahipti.²⁶⁵

5- Vergi Toplama Düzeni

Selçuklar döneminde malîye işlerine müstevfî bakıyordu. Müstevfî her hafta gönderdiği emirleri ile vergileri toplar ve kontrol ederdi. Bu vergiler arasında şüphesiz gümrük vergileri de bulunuyordu. Diğer bir vergi memuru “amil” di. Gümrük teşkilâtının bulunamadığı bazı yerlerde bu vergiyi “dizdar” (kale komutanı) tahsil ediyordu.²⁶⁶ Vergi düzenini sağlayan memurların başında vezir bulunuyordu.²⁶⁷

²⁶³ Turhan ATAN: a.g.e., s.108,119.

²⁶⁴ Turhan ATAN: a.g.e., s.119.

²⁶⁵ Osman TURAN: a.g.e., s.373.

²⁶⁶ Turhan ATAN: a.g.e., s.120.

Selçukluların uyguladıkları gümrük indirimi ülkede ticaretin gelişmesini sağladığı gibi vergi (gümrük) kaçakçılığını da büyük ölçüde önlemiştir.²⁶⁸

Diğer vergileri ise; resmi cabe, resmi ganem, resmi çift, resmi bennak, resmi badüheva, resmi Arusane, resmi kovan ve cizye idi.²⁶⁹

Türkiye Selçuklu devleti ithâl ve ihraç mallarının ikisinden de gümrük alıyordu. Nitekim XIII. yüzyılda devletin önemli bir gelir kaynağı, deniz yolu ile ithâl ve ihraç edilen mallardan alınan vergilerdi.²⁷⁰

Gümrük oranı, özel bir şart olmaz ise genel (mutad) itibari ile % 2-3 idi. Bu şekilde düşük görünmesine rağmen gümrük kazancı devletin önemli bir gelir kaynağını teşkil ediyordu. Örnek verecek olursak XIII. yüzyılda deniz yolu ile yapılan ithâlât ve ihrâcâtta alınan gümrük vergisinin bir günlük toplamı 1000 altın (sultanî) idi.²⁷¹

Devlet dönemin İktisadî durumuna göre bazı emtiayı vergiden muaf tutuyordu. 1220 tarihli Selçuklu-Venedik anlaşmasında altın gümüş ve kıymetli mücevher ile buğday vergiden muaf tutuluyordu.

Gümrük vergilerinin toplanması genel vergi toplama sistemi içerisinde bulunuyordu. Gümrük vergilerinin ayrı bir şekilde toplandığına dair elimizde bir bilgi mevcut değildir. Genel olarak sistem içerisinde bu vazife emirlere verilirdi. Emin vergiyi ya kendisi toplar veya iltizama verip onu takip ederdi.²⁷²

²⁶⁷ Refik TURAN: *Türkiye Selçuklarında Hükümet Mekanizması*, İstanbul 1995, s.76.

²⁶⁸ Turhan ATAN: *a.g.e.*, s.120.

²⁶⁹ M. Altay KÖYMEN, "Türkiye Selçuklu Devletinde Ekonomik Hayat". *Türk Dünyası TD.*1992, S.65, s. 25.

²⁷⁰ Turhan ATAN: *a.g.e.*, s.115.

²⁷¹ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.373.

²⁷² Turhan ATAN: *a.g.e.*, s.117.

6- Moğollar Dönemi Vergiler

Moğollar Anadolu'ya geldikten sonra vergileri tedricen artırmışlardır.²⁷³ Moğollar Anadolu'ya geldikleri ilk dönemde Anadolu'nun vergisi, 360.000 dirhem nakit, 10.000 koyun, 1.000 sığır ve 1.000 attan ibaretti. 1256 yılında vergi ise, 1.200.000 dirhem, 5.000 iğdiş at, 5.000 katır olmuştur.²⁷⁴ Moğollara ödenen vergi, kağıt üzerinde bu kadar görünmesine rağmen aslında çok daha fazla idi. Anadolu'daki İlhanlı idareci, elçi ve Tebriz'deki İlhanlı yöneticilerine sunulan hediye, ağırlama masrafları yüksek meblağlar tutuyordu. Bağdat kuşatmasından önce Hülagü'nün emri ile Baycü tarafından Anadolu'dan İlhanlı ordusu için hazırlanan erzak büyük yekûn tutmuştu. Yine İlhanlıların Suriye ve Mısır seferlerinin masraflarına, Selçukluların katılmaları Anadolu için büyük masraf oluşturmuştu. Ayrıca iki saltanat merkezindeki İlhanlı idarecileri ile Anadolu'daki İlhanlı askerlerinin masraflarının da Selçuklular tarafından ödendiğini göz önüne alırsak Selçukluların İlhanlılara ödediği verginin nedenli büyük olduğunu görürüz.²⁷⁵

Ülkede Moğollar böyle ağır vergi uygularken gümrük vergileri pek hafifti.²⁷⁶ Devlet bu şekilde ağır vergi öderken gümrüklerini artırmaması iki şekilde açıklanır. Bu vergiler ya zenginlikler ülkesi Anadolu için fazla ağır gelmiyordu yada Türkiye Selçuklu devleti ticareti engellemek ve gelişimini devam ettirmek için bu artırmadan kaçınıyordu. Vergi miktarı; Ayas'tan Tebriz'e kadar bir hayvan yükü maldan devlet 153 dirhem alırken, eşkiyadan korumak için muhafızlar 50 dirhem alırdı. Böylece toplam 203 dirheme Tebriz'e ulaşırdı. Gümrük düşüklüğü sair, engellere rağmen ticaretin gelişmesinde etkili olmuştur. 1276 yılında Sivas'ta bulunan Ceneviz ticaret konsolosluğu bunu açıkça gösterir.²⁷⁷

Abaka'nın Anadolu'ya gönderdiği kardeşi Kongurtay'a veziri Cüveyni de eşlik ediyordu. Kongurtay dirlik ve düzeni sağlamak, Cüveyni'de vergi sistemini Moğol

²⁷³ Zeki Velidî TOGAN: "Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", s.19.

²⁷⁴ Zeki Velidî TOGAN: a.g.m., s.19; AKSARAYÎ: *Musâmeret u'l-ahbâr*, s.152.

²⁷⁵ Abdulkadir YUVALI: *İlhanlılar Tarihi*, Kayseri 1994, s.156.

²⁷⁶ Zeki Velidî TOGAN: a.g.m., s.16.

²⁷⁷ Zeki Velidî TOGAN: a.g.m., s.16.

malîyesine göre ayarlamakla görevlendirildi.²⁷⁸ Abaka'nın 1277 Anadolu seferinden sonra yukarıda görüldüğü gibi Anadolu'da Moğol hâkimiyeti kendinî tamamen hissettirmiştir.

Bu dönemden sonra vergilerin iyice arttığını, üretim ve ticaretin zamanla iyice gerilediğine şahit oluyoruz. Ani şehri bize bu konuda örnek teşkil edebilir. Çünkü bütün Moğol illerinde alınan vergi aynı idi.²⁷⁹ Ahali, ağır vergilerden ezilerek mülklerini bırakıp gitmişlerdi.²⁸⁰ Bu olayda vergi tahsildarının aldıkları kanunsuz vergilerde etkili olmuştur.²⁸¹ 1330 Yılında Moğolların Ankara valisi, sui istimale mevzu olan vergileri kaldırmıştır (Ankara kitabesi).²⁸² Yine 1330 tarihli Kırşehir Caca Bey medresesindeki kitâbeye ve 1336 tarihli Niğde Sungur Bey camiindeki kitâbeye göre kanunsuz iki vergi kaldırılmıştır.²⁸³ Bu kitâbelerde de açıkça görüldüğü gibi Moğol valileri kanunsuz olarak vergi koymuşlardır. Ancak bu vergilerin kaldırılması ise Selçuklu devleti yıkıldıktan sonra olmuştur. Vergi tahsildarları, halkın vergisini ödeyemediği durumlarda erkek veya kız çocuklarını alırlardı.²⁸⁴ Bu tarz vergilendirme ve vergi tahsili ziraî üretimi durdurmuş, göçmenleri yaylalarını ve kışlıklarını terk etmesine, köylülerinde toprağı bırakıp kaçmasına sebep olmuştur. Anadolu'da üretimin durması, vergilerin toplanamaması devlet düzeninin sarsılmasına sebep olmuş ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin sonunu hazırlamıştır.²⁸⁵

²⁷⁸ Faruk SÜMER: "İlhanlı Hükümdarları (Abaka, Argun, Ahmed-i Celayir)", *Belleten*, 1989, c.LIII, S.206, s.182.

²⁷⁹ Zeki Velidî TOGAN: *a.g.m.*, s.18; Moğollar tacirlerden ilk dönem vergi almayıp mallarından küçük bir parça alırlardı. Daha sonra tacirler için vergi 240 dinârda bir dinâr sonrada 120 dinârda bir dinâr, vergi alınmaya başlamıştır (bu damga malı idi.). Şerafettin YALTKAYA: "İlhaniler Devri İdari Teşkilâtına Dair Nasıreddinî Tusi'nin Bir Eseri." *THİTM*, 1939, c.II., s.7-16.

²⁸⁰ V.V. BARTHOLD: "İlhanlılar Devrinde Malî Vaziyet". *THİTM*, 1931, c.I, s.139.

²⁸¹ BARTHOLD: *a.g.m.*, s.48.

²⁸² Walther HINZ: "Ortaçağ Yakın Şarkına Ait Vergi Kitâbeleri", Çev. F. Işıltan, *Belleten*, 1949, c.XIII, S.52, s.776.

²⁸³ HINZ: *a.g.m.*, s.780, 782.

²⁸⁴ Vartabet VARDAN: "Türk Fütuhât Tarihi", Çev. H.D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, İÜEF Yay. 1937, s, 230.

²⁸⁵ Faruk SÜMER: "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, S.I, Ankara 1969, s.144. Moğolların Anadolu'da meydana getirdiği tahribât o kadar fazla olmuştu ki Anadolu XV. asırda kendinî toparladıysa bile güneydoğu eski konumuna tekrar gelememiştir.

Selçuklu Türkiye'sinin İktisadî yükselişinin bir göstergesi de vergi miktarları idi. Hamdullah Kazvini'ye göre Selçuklular zamanında Anadolu vilayetinin vergi toplamı 15.000.000. dinâr (altın) idi. Buna karşın Doğu Anadolu ve Musul vilayetlerinin vergi toplamı 10.000.000 dinâr, Ahlat bölgesi 2.000.000 dinâr tutuyordu. Moğol istilâsından sonra Anadolu'daki İktisadî çöküntü ve tahribâtı yine vergi miktarlarına bakarak görebiliriz. Bu dönemde Anadolu'nun 3.300.000 dinâr, şarki Anadolu'nun ve Musul'un 1.900.000 dinâr, Ahlat bölgesinin ise 390.000 dinâr vergisi bulunuyordu.²⁸⁶ Türkiye Selçuklu devletinin inhitatında, Moğol tesiri önemli bir konu olup üzerinde çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Yine bu konu, Moğol istilâsının Türk İslâm dünyası üzerindeki tesirinin bir parçasını teşkil etmektedir. Türkiye Selçuklularının Moğollardan önceki gelişmiş durumu ile Moğollardan sonra ki çöküntü hali yukarıdaki izahatta açıkça görülmüştür. Ancak Z.V. Togan bu durumun açıklığına rağmen Selçuklu hazinesinin rakamlarına bakmayıp Moğolların tahakkümü arttıkça onlara ödenen verginin artmasını, Anadolu'nun bu devirde ilerlemesine delil olarak saymaktadır. Togan diğer eserlerinde de bu konuda da mübalağa ederek Moğollar dönemini, Türk İslâm tarihinde ileri seviyeye çıkarmıştır. F. Köprülü de Togan'a istinaden bu fikre iştirak etmektedir.²⁸⁷

Sonuç olarak diyebiliriz ki, 1243 Köseadağ savaşı Baycu yılı ismi ile gerileme ve çökmenin başlangıcı sayılmış. 1243-1277 arasında ki dönemde Selçuklu devleti Moğollar'ın kontrolünde kalmış bir duraklama yaşamıştır. 1277'den sonra ise Moğollar kendi sitemlerini Anadolu'da kurarak Anadolu'yu tam bağımlı hale getirmişlerdir. Bu dönemden sonra dağılma ve parçalanma başlamıştır. Konumuz içinde kalan 1243 – 1277 Türkiye Selçuklu devletinin duraklama dönemi sayılabilir.

²⁸⁶ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.374; Zeki Velidî TOGAN: *a.g.m.*, s.22-27.

²⁸⁷ Bk., Osman TURAN: *a.g.e.*, s.375; Zeki Velidî TOGAN: *a.g.m.*, s.16; Zeki Velidî TOGAN: *Umum Türk Tarihine Giriş*, s.302-303; M. Fuat KÖPRÜLÜ: *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s.55; V. BARTHOLD, M. Fuat KÖPRÜLÜ: *a.g.e.*, s.62; İbrahim KAFESOĞLU, "Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi", *TD.*, İstanbul 1958, c.V, S.8, s.105-136; V. BARTHOLD: "İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet", s.147.

B. Para

1- Avrupa Ve İslâm Dünyasında Para

Doğu ile batı arasındaki ticarî ilişkiler, devletlerin içinde bulunduğu siyasî ve ekonomik durum, para hareketlerine yön vermiştir. Arap imparatorluğu kurulup ta Müslümanlar doğu Akidenize ve bu sayede ticarete hakim oldukları zaman, Avrupa'da mübadele ve ticaretin sınırları daralmış ziraî üretim mahalli ihtiyaçlara göre yapılmış, pazarlar gayet sınırlı bir hal alarak şehirler gerilemiştir. İşte bu sırada cihan ticaretinde ve memleketler arası mübadelede, Arap ve Bizans paralarının esas olduğunu görmekteyiz. XIII. yüzyılda Bizans ve Mısır (Müslüman) paraları gerileyerek dünya ticaretinden çekilince, Venedik dukası ve Ceneviz florini dünya pazarlarında mübadele vasıtası olma imtiyazını elde etmiştir.²⁸⁸ XIII. asır boyunca hem Bizans'ta hem de Türkiye'de görülen para istikrarsızlığı yakın doğudaki iktisadî darlığı göstermektedir.²⁸⁹

Venedik ve Cenevizliler ticaretteki ilerlemeleri sonucu, kazandıkları ekonomik güç ile iyi bir konuma gelmişlerdir. Paraları dünyada geçerlilik kazanmış ve değerlenmiştir. Bizans parası gerilemiş, İslâm dünyasında ise gümüş kıtlığı başlamıştır.²⁹⁰

2-Türkiye Selçukçulu Devletinde Para

Türkiye Selçukçulu devleti sikke adını verdiğimiz madeni paralar kullanmıştır.²⁹¹ Selçuklu Sultanlarının bastırdıkları paralar, hâkimiyet alameti olduğu gibi dönemlerinin ekonomik yapısı hakkında önemli bilgiler verir.

²⁸⁸ Mustafa AKDAĞ: *a.g.e.*, c.I. s. 29; İbn BATUTA İstanbul'da iken kendine verilen Bizans altınlarının değerinin çok düşük olduğunu söyler; İbn BATUTA: *Seyâhatnâmesi*, s.124; bu dönemde Bizans, Venedik ve Cenevizlilerin etkisi altında kalmıştır. Bizans İktisadî hayatına Venedik ve Cenevizliler yön vermeye başlamışlardır; George OSTROGORSKY, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. F. İŞILTAN, Ankara 1995, s.331,339,349,360,415.

²⁸⁹ Mustafa AKDAĞ: *a.g.e.*, c.I, s.99.

²⁹⁰ Zeki Velidî TOGAN: *a.g.m.*, s.15. Moğollardan evvel İslâm dünyasında gümüş sikke buhranı yaşanıyordu.

²⁹¹ İbrahim ARTUK, "Sikke", *İA*, c.X, İstanbul 1967, s.621-640.

Selçuklular Anadolu'ya ilk geldiklerinde muhtemelen Bizans parasını kullanmıştı. I. Mesut ilk kez para bastırmış, onun bastırdığı bakır para yüzyılın ortalarına kadar kullanılmıştı. Kullanılan paranın bakır oluşu, yöresel kullanıma yönelik olduğundan dolaydır.²⁹² II. Kılıç Arslan döneminde başlayan gümüş para (dirhem), altın para (dinâr) basımı Devletin artık geliştiğini ve güven telkin ettiğini gösterir.²⁹³

Selçuklular gümüş para basımı için gerekli gümüşü Anadolu'dan çıkarıyorlardı.²⁹⁴ Ancak altını ticaret yolu ile veya bağlı beylik, devletlerin vergilerinden temin ediyorlardı. Ayrıca altın, gümüş ve değerli madenlerin ithâli gümrük muafiyeti ile destekleniyordu. Hatta değerli maden çıkışı devlet tarafından yasaklanıyordu. Ortaçağ iktisadî zihniyetine göre memleket içinde para biriktirebilmek için altın, gümüş ve değerli madenlerin ülke dışına çıkışı yasaklanmıştır. Selçuklu Devleti'nin ardından gelen Beylikler ve Osmanlı devleti de bu şekilde değerli maden çıkışını yasaklamıştır.²⁹⁵

Türkiye Selçukluları'nda dinâra altın dirheme de akçe deniliyordu.²⁹⁶ Özel durumlar müstesna edilecek olursa 10 dirhem 1 dinâra eşit idi. Türkiye Selçukluları'nın güçlü olduğu dönemlerde paraları rağbet görüyordu. Dinârlarının altını fazla, dirhemleri de saf idi. Özellikle en parlak dönem olan Alâeddin Keykubâd döneminde basılan Sikke-i Alâi veya Sikke-i Keykubâdî uzun müddet dünya piyasalarında kalmıştır.²⁹⁷

²⁹² Claude CAHEN: *a.g.e.*, s.172-173.

²⁹³ Osman TURAN: *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.235,236; İsmail GALİP: *Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiyye*, İstanbul 1309, s.13. Buralarda basılan gümüş sikkelere de dinâr deniliyordu; H. ERKİLETLİOĞLU, O. GÜLER: *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Kayseri 1996, s.49.

²⁹⁴ Bk. Madenler kısmı

²⁹⁵ Halil İNALCIK: "Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti". *Belleten*, 1951, c.XV, S.57-60, s.629-690.

²⁹⁶ Osman TURAN: *Türk-İslâm Medeniyeti*, s.373.

²⁹⁷ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.399; Osman TURAN: *Resmî Vesikalar*, s.131; H. ERKİLETLİOĞLU, O. GÜLER: *a.g.e.*, s.98-120; İbrahim ARTUK: *a.g.e.*, Alâeddin Keykubâd'ın altınlarının her biri on dirhem gümüşe rayiç idi.

Türkiye Selçuklu devleti Moğol hâkimiyetine girdikten sonra para ayında düzensizlikler başlamıştır. ²⁹⁸ Dirhem adlı gümüş paranın ayarının sabit tutulması, devlet hesapları ve ticarî ilişkiler için çok önemliydi. Dirhem 1252 yılına kadar 16 kırat (3.21 gr) olan şerî dirheme çok yakındır, 3.1 ile 2.9 (0.97-0.90) arasında dolaşmaktadır. (Gümüş ufaklık olarak kullanılan “nısfıye”adlı para ise umumiyetle 7,5 veya 7,25 krat, yani 0,47- 0,47 dirhem, (1,5-1,4 gram) ağırlığında idi. Fakat Moğolların himaye ettikleri IV. Rükneddin Kılıç Arslan’ın kontrolünde olan Sivas darp hanesinin 1253-56 arasında kestiği dirhemlerin ağırlıkları ortalama 2.73 gr idi.²⁹⁹ Aynı dönemde II. İzzeddin Keykâvus’un hakim olduğu Konya darphanesinde, eski para ayarı korunmuştur. Sivas darphanesinde meydana gelen bu durum memleketin içinde bulunduğu İktisadî sıkıntıyı gösterir. II. İzzeddin Keykâvus hâkimiyet sahasını Sivas’a kadar ulaştırınca malî sistem için bir zaaf olan paradaki ayar düşüklüğüne son vermiştir. 1257’de dirhemi eski vezinde basmaya başlamıştır. Ancak XIII. yüzyılın sonlarında Moğol baskı ve zulmü artınca para düzeni iyice bozulmaya başlamıştır. III. Alâeddin döneminde dirhem 2.6 gr dan 2.25 gr’a düşmüş, bundan sonrada eski ağırlığına dönme imkanı bulamamıştır. ³⁰⁰

Dirhemdeki gümüş miktarının düşürölmesi, sadece gümüş madeninin darlığından gelmemekte idi. Gümüşün kıymet değeri para değerinin üstüne çıkmıştı. Gümüş madeninin kıymetinin artması sonunda, veznin muhafazasında ısrar edilirse halk dirhemini kenarını kırarak kıymet ve para değerini eşitlemekteydi. Hazine bu şekilde gümüşün çalınmaması için kendisi kıymet ve para değerinin denkliliğini sağlıyordu. ³⁰¹

3- Para Politikası

Türkiye Selçukları ticareti teşvik için türlü tedbirlere baş vururken, sağlam bir para politikası da takip ediyordu. Latinlerle yaptıkları anlaşmalarda altın, gümüş ve

²⁹⁸ Akdağ, bu düzensizliğı Selçukluların içinde bulunduğu kötü duruma bağlar. Moğol hâkimiyetinin ticaretin gelişmesine katkıda bulunduğunun, doğru olamayacağını belirtir. Mustafa AKDAĞ: a.g.e., s.34.

²⁹⁹ İSMAİL GALİP, a.g.e., s.267; Mustafa AKDAĞ: a.g.e., c.I, s.36; Mustafa AKDAĞ: “Türkiye’nin İktisadî Vaziyeti”, *Belleten*, 1949, c.XIII, S.51, s.515; H. ERKİLETLİOĞLU, O. GÜLER: a.g.e., s.177-180.

³⁰⁰ H. ERKİLETLİOĞLU, O. GÜLER: a.g.e., s.181-185.

³⁰¹ Mustafa AKDAĞ: a.g.e., c.I, s.36.

değerli madenleri gümrük muafiyetine tabi tutmaları, böyle bir siyasetin icabı idi. Nitekim Anadolu beyliklerinde de nakit paranın yurt dışına çıkışını yasaklamışlardı. Selçuklu altınları, büyük ve yüksek ayarda, akçeleri halis olduğundan Mısırda, Bizans'ta ve diğer yabancı memleketlerde çok rağbette idi. Halbuki Moğol istilâsından sonra Anadolu'da Selçuklu altınları kalmamış, beylikler devrinde İlhanlı, Mısır³⁰² ve Floransa (Florin) altınları onların yerini almıştır.³⁰³ Osmanlılarda XV. asırda değerli madenlerin yurt dışına çıkışını yasaklamışlardı. Dirhem adlı gümüş paranın ayarının sabit tutulması, devlet hesapları ve ticarî ilişkiler için çok önemliydi. Devletin son dönemlerine kadar gümüş ayarı sabit tutulmaya çalışılmıştır. Para ayarının yüksek olması, Selçuklu paralarının dünya ticaretinde geçerli olmasını sağlamamıştır. Bu hadiselerde bize Selçukluları takip ettikleri para politikasını göstermektedir.

4.-Halkın Alım Gücü ve Paranın Kıymeti

Günümüzde de olduğu gibi paranın kıymeti ve halkın alım gücü zamana göre farklılıklar göstermekte idi. Kıtılık, kuraklık, göç ve savaş gibi sebepler bir anda fiyatların yükselmesine veya düşmesine sebep oluyordu. Arz talep-dengesi fiyatların belirlenmesinde önemliydi. Başlıca geçim kaynakları, koyunculuk olan Türkmenler bir yere geldiklerinde et ucuzluyordu. Savaşlardan sonra köle ve cârîye fiyatları düşüyordu.³⁰⁴ Sultan İzzeddin Keykâvus 1216 yılında, Ermeni Kralı Leon'u Keban Kalesi önünde yenince bir çok ganimet almıştı. Alınan ganimetler o kadar çok idi ki, Kayseri'de fiyatlar bir anda düşmüştü. Bir sığır iki dirheme, 5-6 koyun 1 dirheme, güzel bir Ermeni köle (gulâm), cârîye de 50 dirheme satılıyordu.³⁰⁵ Alâeddin Keykubâd, Celalettin Mengübertî'yi mağlup ettikten sonra Zehebi'nin ifadesine göre ganimetin

³⁰² Halil SAHİLLİOĞLU: "II. İzzeddin Keykâvus'un Bir mülk nâmesi", VD, 1969, c.VIII, s.64. Mülk nâme ile bir köy iyi çeken 1200 kızıl Mısır altınına satılmıştır.

³⁰³ Osman TURAN: *Türk-İslâm Medeniyeti*, s.380.

³⁰⁴ M. Altay KÖYMEN: "Türkiye Selçuklu Devletinin Ekonomik Politika", *Belleten*, 1986, S.198, s. 618

³⁰⁵ İbn BİBİ, *Selçuk nâme*, c.I, s.188.

çokluğu dolayısıyla köle, at ve silah fiyatları çok düşmüştü. Bir at 5 dirheme, bir zırh 3 dirheme satılıyordu.³⁰⁶

Hububat fiyatlarında ise kıtlık zamanı fiyat yükselmeleri söz konusu olmuştur. Mesela 1277 Mayıs'ın da Mısır Sultanı Baybars Kayseri'de bulunurken çıkan kıtlık dolayısıyla 50 dirheme (yaklaşık 47 dirhem ağırlığı) bir mud buğday (takriben 400kg) bulunamıyordu. Kuru üzümün batmanı (8 kg.) 10 dirheme satılmıştı.³⁰⁷ Vezir Fahreddin Ali Moğol ordusu için 1255'te erzak satın alırken buğdayın bir mudu 117 dirhemden aşağı değildi. 1299'da meydana gelen kıtlıktâ bir mud buğday 50 dirheme zor alınıyordu. Bu fiyatlar kıtlık dönemine ait olmasına rağmen yinede gümüşün değeri konusunda bize bilgi vermektedir. Ayrıca fiyatlar konusunda genel olarak bilgi sahibi olmaktayız.

Mevlânâ Celalettin Rumi, hotap adlı bir yemeğin bir sini dolduracak kadarını iki dirheme alıyordu.³⁰⁸ Bir emirin oğlu öğretmenden ders almak için günde iki dirhem ödüyordu.³⁰⁹ Mevlânâ'nın torunu Arif Çelebi iyi bir battaniyeyi 18 dirheme almıştı. Gümüş azlığından ileri gelen bu ucuzluk, satıcılar için kâr sağlamamıştı. Mevlânâ'nın hayatında Şemseddin Mardinî, iki ciltlik bir fetvalar kitabını Halep'te 40 dirheme almıştı.³¹⁰

Ömer'inin gözlemlerine göre en iyi koyun 12 dirhem civarında olup Germiyan oğullarında 1 mud buğday ortalama 15 dirhemdir.³¹¹ İbn Batuta ise Kastamonu'da kendine tahsis edilen bir köyün, buğday ve arpasını fiyat düşüklüğünden dolayı satamayıp kendine yoldaşlık eden bir hacıya bıraktığını söyler.³¹² Aksarayî Baybars'ın Anadolu'ya gelmesi sırasında 1 mud buğdayın 40 dirheme çıktığını söyler.³¹³

³⁰⁶ Osman TURAN: *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.372.

³⁰⁷ AKSARAYÎ: *Musâmeret u'l-ahbâr*, s.192; Mustafa AKDAĞ: *a.g.e.*, c.I, s.37.

³⁰⁸ Mustafa AKDAĞ: *a.g.e.*, c.I, s.38.

³⁰⁹ EFLÂKÎ: *Âriflerin Menkâbeleri*, c.II, s.306.

³¹⁰ Mustafa AKDAĞ: *a.g.e.*, c.I, s.37.

³¹¹ el-ÖMERÎ: *Mesâlik ul-Ebsâr*, Kıs. Çev. Y. YÜCEL, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, Ankara 1991, c.I, s.194.

³¹² İbn. BATUTA: *Seyâhatnâmesi*, s.62.

³¹³ Osman TURAN: "Celâleddin Karatay Vakfiyeleri". *a.g.m.*, s.59-62.

Devlet teşkilâtında çalışan büyük memurlar yüksek miktarlarda maaş alıyorlardı. XIII. yüzyıl ortasında, devletin içinde bulunduğu kötü durumdan dolayı fazla maaş almak istemeyen ve günde iki dirhemden yılda 720 dirhemle yetinmek isteyen Necmettin Nahçıvani'ye karşı kumandanlar toptan itirazlarda bulunmuşlardı bunun sonucu vezire yılda kırk bin dirhem maaş alması kabul ettirildi. Kumandanlarda bunun yarsını alacaklardı.³¹⁴

O dönemde kırk bin dirhemle neler alınabileceğini bakacak olursak: Bir sığır 60 dirhem, bir koyun en çok 12 dirhem, bir köy 50 dinâra satılıp mülk yapıliyordu. Daha eski dönemlerde (1048-1049) on köy 60.000, on dört köy 40.000, on beş köy ise 60.000 dirheme satın alınabilmişti. Buna göre bir vezirin bir yıllık maaşı ile 660 sığır, 333 koyun, 8-10 köy satın alınabilirdi.³¹⁵

Vezir gibi büyük devlet memurları yanında orta ve alt kademedede maaşları haklarında da bilgiye sahibiz. Celâleddin Karatay vakfiyesinde bu bilgilere açıkça rastlamaktayız. Vakfiyelerden anlaşılacağı üzere, yılda 120 dirhem para ile 24 mud buğday XIII. yüzyılda Anadolu'nun asgari geçim standartlarını gösterir. Bu duruma göre en az maaş yılda 330 dirhem olurken en fazla maaşında yılda 740 dirhem olduğu anlaşılır.³¹⁶

El Ömerî'ye göre XIII. yüzyılda Türkiye diğer komşu ülkelere nazaran bütün ürünler bakımından en ucuz olanıdır.³¹⁷ Bunun sebepleri ise şöyle sıralanabilir:

- 1) Gümrük vergilerinin azlığı
- 2) Ticaret hacminin genişliği

³¹⁴ İbn BİBİ, *Selçuk nâme*, c.II. s.126.

³¹⁵ M. Altay KÖYMEN: "Ekonomik Hayat", s.25-26.

³¹⁶ Osman TURAN: "Celâleddin Karatay Vakfiyeleri"; Bir memurun aldığı maaşı kendisine verilen buğdayı da hesaba katarak şöyle hesap edebiliriz: 24 mud buğday= 2000-2400 kğ.= 210 dirhem ise, 120 dirhem (aldığı nakit) +210 dirhem =330 dirhem (yıllık), M. Altay KÖYMEN: *a.g.m.*, s.26.

³¹⁷ M. Altay KÖYMEN: "Selçukluların Kendilerine Mahsus İktisadî Siyâsetleri Varmıydı". *Millî Kültür Dergisi*. 1979, c.I S.12, s.66. Sınırları içinde yaşayan insanları soy ve din farkı gözetmeksizin, bütünüyle refah içinde yaşatmak, Türk devletinin başlıca vazifesidir.

- 3) Denizlere yakınlığı
- 4) Üretim için gerekli arazinin çokluğu

Ancak ülkede kıtlık olursa fiyatlar Suriye'deki fiyatlar derecesine çıkmakta idi.³¹⁸ Ülkede maddî refah çok yüksek seviyede idi. İşsizliğe müsaade edilmiyordu. Alâeddin Keykubâd boş gezen kalenderî, din adamlarını bile yakalatıp buğday tarlalarında veya taş ocaklarında çalıştırıyordu.³¹⁹ Yönetici kesim de lüks bir hayat sürüyordu. Emirlerin ve Sultanların sarayında günde 60-30 koyun kesiliyordu. Bu lüks hayat 1277'de Anadolu'ya gelen Mısır Memluklu Sultanı Baybars'ın dikkatini çekmişti.³²⁰

Selçukluların son yarım asrında iç mücadeleler ve göçebe baskınları sonucu ziraî üretim iyice geriledi. Ayrıca 1300'lerde başlayan kıtlıkta 1333 yılına kadar devam etmiş, bununla birlikte çekirge afetleri gibi hadiseler kıtlığın boyutunu artırmıştır.³²¹

5- Para İktisadında Yeni Usuller

Çek, senet, havale, faiz ve kâr payı gibi paranın ödenmesinde, bir yerden başka bir yere aktarılmasında veya borç olarak verilmesinde günümüzde de kullanılan metotlardır. Selçuklu ticarî yapısının gösterdiği büyük gelişme içerisinde iptidai usullerin kullanılması düşünülemez. Türkiye Selçukluları ticarî ilişkilerin de havale senetleri ve çekler kullanılmış, borç para alış verişinde ribâ (faiz) uygulanmıştır.

Selçuklular devrinde iktisadî yapının gelişmesi, ticaretin milletler arası bir genişlik ve canlılık kazanması, ticarî muamele usullerinde de bir takım yenilik ve genişlemelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Selçuklulardan önce Irak'ta görülen bankacılık (Cehbeze) bu dönemde gelişiyor, yeni usuller, sermayenin nakline ve

³¹⁸ M. Altay KÖYMEN: "Ekonomik Hayat", s.26-27.

³¹⁹ M. Altay KÖYMEN: *a.g.m.*, s.25.

³²⁰ M. Altay KÖYMEN: *a.g.m.*, s.26.

³²¹ Mustafa AKDAĞ: *a.g.e.*, c.I, s.38.

işletilmesine imkan veriyordu. Devlet içerisinde yayılan bu bankerler, (cehbez) zengin ve büyük devlet adamlarının paralarını kâr (Faiz) karşılığı kullanıyordu. Bununla birlikte cebezler devlete borç para verabiliyor (ıkraz) ve bu borca karşılık bazı vilayetleri iltizam usulü ile (büyük kârla) uhdelere alıyorlardı.³²²

Muamelelerde kullanılan çek, (Arapça sak) suftâce, havale senetleri % 10 bir kâr karşılığı sermaye ve servetlerin ülkeler arası naklinde kullanılıyor, yollarda karşılaşılacak tehlike, güçlükler bu yolla bertaraf ediliyordu. Büyük Selçuklularda yahudi tüccarlara rastlanmasına rağmen Anadolu Selçuklularında mevcudiyetini bildiğimiz bir kaç sarrafın Türk olması Anadolu'da bu ticaretin Türkler tarafından yapıldığını gösterir. İlhanlı malîyecisi Sivas'a geldiğinde Kızıl'a (Bir kuyumcu) 15.000 dinâr havale yapmıştı (yani bir kâr karşılığı havale senedi gönderip para aldı). Bu usuller çok yaygın kullanılıyordu. Eski lugatlara geçen süftace, kredi mektubu ve poliçe manasında kullanılıyordu. (Süftace Farsça'da sıfta (havale kağıdı)'dan geldiği bilinmektedir). Berâât ve çek kelimeleri Arap dillerine geçmiştir. Ancak Avrupa'da banka gibi çekinde kullanımı 1416'da Palermo'da meydana çıktığı görülür. Bu ticarî tabirlerin Arapça'ya Farsça'dan geçmesi bu usullerin doğu menşeiini gösterir. Çek ve senedin kullanımı daha sonra kağıt paranın kullanımına zemin hazırlamıştır.³²³

6- Faiz

Para iktisadîyatının ilerlemesi para ticaretinin meşruluk kazanmasına sebep oluyordu. Halbuki Hıristiyanlık ve İslâmiyet para ticaretinin esası olan faizi (ribâ) haram kılıyordu. Ancak İktisadî zaruretler, faize farklı yollarla cevaz veren bir takım şerri formüller (Hîleyi Şer'îye) ortaya çıkardı. Bu şekilde faizle para ikrazı devam etti.³²⁴

Faizle para ikrazında çeşitli yollar kullanılıyordu. (Hîleyi Şer'îye) bunlardan biri olan "mohatra" Avrupa'ya geçmişti. Ancak faiz her ne şekilde olursa olsun günah sayılmıştır. Hatta nakit paraların naklinde kullanılan havale mektupları (Süftace) ile

³²² Osman TURAN: **Türk-İslâm Medeniyeti**, s.376.

³²³ Osman TURAN: **a.g.e.**, s.377-380.

³²⁴ Osman TURAN: "Selçuklu Türk iyesinde Faizle Para İkrasına Dair Bir Vesika". **Belleten**, 1952. c.XVI, S.62. s.251-253.

kazanılan parada bazen meşru sayılmamıştır. Bu şekilde zenginler ellerinde bulunan sermayeyi emlak, akara, imalathanelere ayırır ve gelir sağlarlardı. Ayrıca zenginler bu sermayeleri ile ticaret şirketlerine ortak olurlardı.³²⁵

7- Ticaret Şirketleri

İslâmiyet kar ve zarar ortaklığına dayanan ticaret şirketlerine geniş imkanlar tanımaktaydı. Selçuklularda İktisadî gelişme ve ticarî canlanmanın bir diğer sonucu da ticaret şirketleri idi. Selçuklularda kapitalistleşme olmamış, sermaye büyük ve küçük tasarruflarla oluşmuş, kervanlar ve filolar birçok şehirde temsilcilikler kurmuştur.³²⁶

XIII. asırda orta Asya'da ticaret hep ortaklık (şirket) yolu ile yapıldığı için tüccar yerine ortak kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Moğollar tüccarlarla ortaklık yapıyorlardı.³²⁷ Ayrıca itibarlı tüccarların vergi muafiyeti, imtiyaz yarlıkları ve ulakları vardı. Hiçbir sınıf onlar kadar muhterem ve muhteşem değildi. Devlet adamlarının bu ticaretten kazandığı paralar, Tümenlerle (10.000) ifade edilecek kadar yüksekti.³²⁸ Devletin ve devlet adamlarının ortaklara (tacirlere) bu denli destek olmasının altında yatan sebep her halde onlarla yaptıkları ticaretten kazandıkları yüksek miktardaki paralardı. Türkiye Selçukları Moğollara tabi olduktan sonra ağırlaşan vergileri ve Moğol askerlerinin masraflarını karşılamak için İlhanlı hazinesiyle müşterek ortaklardan büyük meblağlarda borç almışlardı. Moğollar bu paraları tahsil için Anadolu Selçukluları'na baskı yapmışlardır. Anadolu'ya gelen Cüveyni (1277) Kadim Selçuklu hanedanının şerefini korumak maksadıyla Erzincan şehir ve vilayetini İlhanlı hükümdarı namına satın almış ve bu sayede borçlarını hafifletmişti. Anadolu'da hükümetlerin ortaklarla ticareti daha sonrada devam etmiştir. Ancak İbn Haldun devletin ticarete

³²⁵ Osman TURAN: *Türk-İslâm Medeniyeti*, s.381; M. Fuat KÖPRÜLÜ: *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s.93.

³²⁶ Necdet SEVİNÇ: "Anadolu Türk Devletlerinde Ticarî İktisadî Faaliyetler Ve Osmanlı Sanâî", *TDAD*, 1980, c.3, S.9, s.82.

³²⁷ Alaaddin Atâ Melik CÜVEYNÎ. *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1988, c. III. s. 49.

³²⁸ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.373.

iştirakini mahsurlu bulur. Zirâ bunun serbest teşebbüsü ve umumi menfaati ihlal edeceği düşüncesindedir.³²⁹

Moğolların etkisi altında kalan Anadolu'da daha sonraki dönemlerde de onların malî sistemlerinin etkisi görülür. Gazan han zamanında Ali Tebrizî tarafından yazılan saadet nâme adlı eser, H.815'de Bursa'da el yazması ile yazılmıştır. Buda bize ilhanlıların malî sisteminin Osmanlıların malî sistemi üzerinde etkili olduğunu gösterir.³³⁰ Ticaret şirketleri büyük çapta ticaretin gerçekleşmesi ve sermaye sahiplerinin sermayelerinin değerlendirilmesi açısından büyük önem arz eder. Selçuklu devleti içerisindeki şirketler ticaret hacminin büyümesinde önemli rol oynamışlardır.



³²⁹ Osman TURAN: a.g.e., s.384; İbn Haldun, **Mukaddime**, Çev. Z. Kadirî UGAN, İstanbul 1991, c. II., s.355-357.

³³⁰ Zeki Velidî TOGAN: "Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", s.15.

C. Ticaret Ve Hukuk

Selçuklu Devleti'nin ticaret alanında uyguladığı hukuk sistemi diğer kurumlarda olduğu gibi Türk İslâm devletlerinin uyguladığı sistemin bir devamıdır. Adli işler şerî ve örfî olmak üzere iki kısma ayrılıyordu. Selçuklu Sultanları adalete büyük önem verirdi.³³¹ Türk İslâm devletlerinin uyguladığı sistemden farklı olarak Selçuklular yeni uygulamalara gitmiştir. Elimizde bulunan ticarî anlaşmalar yabancılara uygulanan bu farklılıkları göstermektedir.

Venediklilerle 1220 yılında yapılan anlaşmaya göre; Selçuklu Türkiye'sinde ticaret yapan Venedikli Pizalı ve sair Latinler arasında bir ihtilaf vaki olursa (orta çağda yabancılardan kendi hukuklarına tabi olması kaidesi icabı) bu ihtilafın halli hakkı Venedikliler tarafından teşkil edilecek hususi bir mahkemeye (Jury) veriliyordu. (Veya onların Konya, Sivas ve sair şehirlerde bulunan konsoloslukları vasıtası ile hallediliyordu³³²). Fakat hırsızlık ve katl gibi vakalar ise bundan ayrı tutularak yargılanması Selçuklu Sultanının kendi mahkemelerinde muhafaza ediliyordu (divanı mezalimde).³³³ Nitekim siyasî gelişmeler kısmında ele aldığımız Frenk korsanlarının ve Ermeni krallığının tecavüzüne uğrayan Türk ve yabancı tüccarların şikayetlerini Selçuklu Sultanı bu divanda adalet tevzi ederken dinlemişti.³³⁴ Alâeddin Keykubâd döneminde bizzat Sultanların başkanlığında kurulan bu mahkemede daha sonra işlerin çoğalması sebebi ile Emiri dâd (Emiri adl) başkanlığında kurulmaya başlamıştır.³³⁵

Latinlerin bu tarzda anlaşmaları Küçük Ermeni Krallığı ile de olmuştur. Yani ihtilafli mevzular Latinlerin mahkemelerinde, katl ve hırsızlık ise Ermeni krallığının mahkemesinde görüşülecek idi.³³⁶

³³¹ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988, s.122-123; Aydın TANERİ: *Selçuklular Devrinde Kültür Hayatı*, Konya 1977, s.40; TANERİ: *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul 1997, s.339-351; İbrahim KAFESOĞLU: *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1986, s.311.

³³² Osman TURAN: "Selçuklu Türkiye'si Ve Dünya Ticareti" *Türk Yurdu*, 1960, c.10, s.6.

³³³ Osman TURAN: *Resmî Vesikalar*, s.131.

³³⁴ İbn BİBİ: *Selçuk nâme*, s.316-318.

³³⁵ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.132.

³³⁶ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.132.

Latin tüccarlara tanınan bu hakların Selçuklulara tanınmaması ise Selçuklu tüccarlarının Venedik topraklarında bir koloni teşkil etmemesi ve Avrupa limanlarına sefer yapmamaları ile açıklanabilir. Buna karşılık Latinler Türkiye’de koloniler kurmuş ve konsolosluklar a mı tır.³³⁷



³³⁷ Osman TURAN: *a.g.e.*, s.132.

D. SİGORTA

Gemici, tüccar İtalyanların ortaya çıkardığı bu müessese Türkiye Selçuklularının tesiri ile gelişmiştir. Sigorta sistemi XI. Yüzyılda büyük Selçuklu Devletinde de görölmektedir. Sigorta kelimesi dilimize İtalyanca “securite” kelimesinden geçmiş olup emniyet anlamına gelmektedir.³³⁸

Selçuklularda iktisadî siyaset ve ticarî gelişme sonucu bir nevi devlet sigortası uygulamıştır. Selçukluların sigorta sistemini uyguladıklarını çeşitli vakalarda görmekteyiz. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde Mısırdan gelen ve Frenkler tarafından soyulan tüccarların mallarının bir kısmı hazine tarafında karşılanmıştır.³³⁹ Alâeddin Keykubâd ticaret maksadı ile açtığı seferler sonunda Suğdak, Küçük Ermenistan ve Akdeniz sahillerinde kazanılan zaferlerden sonra tecavüze ve yağmaya uğrayan tüccarların zararını ganimetlerden ve hazineden tanzim etmiştir.³⁴⁰

Selçuklu Sultanları ister yazılı taahhüt icabı olsun ister teamül veya devletin İktisadî siyaseti ve şerefi dolayısıyla olsun tatbikatta yabancı bir devlet veya eşkıyanın tecavüzleri karşısında tüccarların malları tazmin edilmiştir.³⁴¹

Venediklilerle yapılan (1220) ticaret anlaşmasında ise tek taraflı tazimat maddesi bulunmaktadır. Venedikliler, Türk tüccarlarının bir tecavüz neticesinde zararlarını tazmin edecekti. Bu maddenin tek taraflı olması dikkate şayandır. Halbuki bizzat örnekleri ile gördüğümüz hadiselerde Selçuklu sultanları zarara uğrayan tüccarların mallarını tazmin etmektedir. Durum böyle olduğu halde anlaşma metnine Selçuklu Sultanının zararları tanzim edeceğine dair madde konulmaması zaten Selçuklu Sultanının bu işi kendi şanından sayması ve devleti için tabi görmesinden kaynaklanmaktadır.

³³⁸ Osman TURAN: a.g.e., s.128.

³³⁹ İbn BİBİ: *Selçuk nâme*, c.I. s.115-221.

³⁴⁰ İbn BİBİ: *Selçuk nâme*, c.I. s.316-317.

³⁴¹ Osman TURAN: a.g.e., s.128.

Selçuklularda ki sigorta sistemi ticaretin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Zîra tacirin malını güvende görmesi çok mühimdir. Malları tanzim edilen tüccarlar bunu gittikleri yerlerde anlatarak Selçuklu ülkesinin güvenliğini dünyaya duyurmuşlardır.³⁴²



³⁴² İbn BİBİ: *Selçuk nâme*, c.I. s.121; Osman TURAN: *Din Ve Medeniyet*, a.g.e., s.171.

IV. BÖLÜM

TİCARET

A. İç Ticaret

Gelişmiş Selçuklu şehirleri iç ticaretin merkezi idi. Selçuklular feth ettikleri yerleri mamûr hale getiriyorlardı. Şehre, ilim adamları, kalifiye işgücü ve zengin tüccarlar getirerek sosyal ve ekonomik gelişmenin alt yapısını oluşturuyorlardı.

Hanlar, dükkanlar, çarşılar ve pazarlar şehirlerde ticaretin yapıldığı yerler olmuştur.³⁴³ Şehir ticareti ister açık pazarda ister handa yahut dükkanlarda yapılmış olsun hükümetçe maaşlı veya iltizam usulü ile tayin olunan şahneler tarafından kontrol edilmekte ve devlete ait kazanç vergileri alınmaktaydı.³⁴⁴

Şehirlerdeki ticarî faaliyetlere sanaî faaliyetleri yön vermekteydi. Şehirlerde üretilen mallar şehir içerisindeki ticaret merkezlerinde ya direk alıcıya ulaşıyor yada tüccarlar tarafından alınarak yurt içine veya yurt dışına kervanlarla gönderiliyordu.

Şehir dışından gelen tüccarlar hanlarda konaklıyordu. Hanlar konaklama yeri olduğu gibi alış veriş merkezi vazifesini de görüyordu. Ancak dükkanlarda ve çarşılarda küçük çaplı (perakende) ticaret yapılırken hanlarda büyük ölçekli toptan ticaret yapılıyordu. Hanların bulunduğu yerleri incelememiz sonucunda, hanların bugünkü iş merkezi gibi dükkanların çevresine toplandığını gördük.³⁴⁵ Ayrıca her meslek gurubuna ait hanlar bulunmakta idi.³⁴⁶

³⁴³ Refet YINANÇ: "Sivas Abideleri ve Vakıfları", VD, S.22, 1991, s.15-44. Sivas'ta vakfın 78 dükkanı bulunuyordu. Dükkanlardan atmış biri bezzazlar, sekizi terziler, dokuzu da ayakkabıcılar çarşısında idi.

³⁴⁴ Bazen büyük bir şehir tek bir "şahne" ye veriliyordu . Mustafa AKDAĞ: a.g.e., c.I . s.28; İbn BİBİ: Selçuk nâme, c.II , s.62; Şehirlerde ayrıca şahne çavuşları da bulunmaktadır. İbn BİBİ: Selçuk nâme, c.II, s.91.

³⁴⁵ Ahmet TEMİR: a.g.e., s.94-129; Bk. EFLÂKİ: Âriflerin Menkıbeleri, c.II, s.101.

³⁴⁶ Ahmet TEMİR: a.g.e., s.94-129.bk. Hanlar konusu.

1- İç Ticarete Yönelik Pazarlar

Vakfiye kayıtlarında dükkanlara, hanlara ve çarşılar çokça rastlamamız, şehir ticaretindeki gelişmeyi göstermektedir.³⁴⁷ Pazarlar ve panayırlar iç ve dış ticaretin önemli merkezleri idi. Daha çok iç ticaretin gerçekleştiği pazarlar, şehrin kapılarında kurulan pazarlar idi. Geniş çaplı kurulan pazarlarda genel de uzak ülkelerden gelen tacirler karşılıklı mal alış verişinde bulunurdu (yabanlu pazarı gibi).

Ülkede bulunan Türkmenler, şehrin kapılarında bulunan bu pazarlara gelerek elde ettikleri (daha çok hayvani) mahsulleri satarlardı. Türkmenler elde ettikleri paralarla da şehirde üretilen malları alırlardı. Bu şekilde şehirli, sanatkar ve köylü göçebe halk ihtiyaçlarını karşılıklı olarak temin etmektedirler.

Daha çok Türkmenlerin alış veriş yaptığı bu pazarlara Türkmen pazarları adı verilirdi. Bunların en meşhurları Halep, Musul ve Kırşehir'de bulunuyordu. (Sûk ut terâkime)³⁴⁸ Büyük çaptaki alış verişler için kurulan geçici sürsat pazarları da bulunmakta idi. Bu pazarlarda ordular ihtiyaçlarını karşılardı.³⁴⁹

2- İç Ticarete Yön Veren Tüccar Sınıfı

İç ticarete yön veren zengin bir tüccarlar topluluğu bulunuyordu. Zira ticaret müteşebbis bir zihniyet ve yeteri kadar sermaye istiyordu. İşte bu tüccarlar ülkeler arası ticareti gerçekleştiren kervanları oluşturuyor, ülkenin ihtiyacı olan malları getirirken üretilen malları da ihraç ediyordu. Bu tüccar kesiminin sermaye konusundaki yardımcısı, bürokrat kesimin ortaklığı ve küçük tasarruf sahiplerinin iştiraki

³⁴⁷ Şehir konusundaki münferit çalışmalarda bu fikrimizi kuvvetlendirmektedir. Bk. Osman TURAN: "Selçuklular Zamanında Sivas". (DTCFD, 1951. IV) Selçuklular ve İslâmiyet, s.121; Tuncer BAYKARA, Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Ankara 1985, s.104.

³⁴⁸ Osman TURAN: Türk-İslâm Medeniyeti, a.g.e., s.368.

³⁴⁹ E.EICKHOFF: "Friedrich Barbarossa Anadolu'da". TTKon., VII., c.I, s.271. III. Haçlı seferlerinde Anadolu'da geçici pazarlar kurulmuştur; Şerafettin TURAN, a.g.e., s.109.

oluşturmuştur.³⁵⁰ Tüccarlar aldıkları bu sermayeyi işleterek Avrupa’da olduğu gibi paraya para kazandırma işini geliştirmiştir.

Selçuklu ülkesinde tüccarların durumu çok iyi idi. Ticarete yön veren bu zümre diğer ülkelerdeki tüccarların karşılaştığı sıkıntılara pek rastlamıyordu. Devletin desteğini alan tüccar kesimi yine devletin sağladığı alt yapı sayesinde rahat ticaret yapabiliyordu. Kervansaraylar, hanlar ve çarşılar devlet tarafından veya zengin devlet memurları tarafından yapılmakta idi.

İbn Bibi Erzurum’a gelen tüccarın durumunu şöyle nakleder: “Ticareti kendime meslek edindim, Erzurum’a varınca orayı her çeşit nimetlerle dolu ve her çeşit imkanlara sahip şehir olarak gördüm.”³⁵¹ Görüldüğü üzere Selçuklu ülkesinde tüccarlar kendilerini güvende hissediyorlar ve bu ülkeyi ticaret yapmak için çok elverişli buluyorlardı.

İç ticareti kontrol eden şahnelerin bulunduğunu yukarıda söylemiştik. Devletin bu şekilde kontrolünün yanında esnaflar kendi aralarında kurdukları teşkilâtları; Ahi örgütü bulunmakta idi.

3- Esnaf Teşkilâtı Olarak Ahi Örgütü

İslâm ülkelerinde mesleki birlikler IX. yy.’da İktisadî gelişmenin sonucu dinî bir karakter taşıyarak doğmuştur. IX. ile XII. yy. arasında bu teşkilât bütün İslâm alemine yayılmıştır. Anadolu’daki loncalar ise Sasani ve Bizans loncalarından etkilenecek kurulmuştur.³⁵²

Fütüvvet hareketi Anadolu’da, İslâm dünyasının hiçbir yerinde müşahede edilmeyen bir gelişme göstererek, Ahi teşkilâtı dediğimiz Türklere has bir teşkilât

³⁵⁰ M. Fuat KÖPRÜLÜ: a.g.e., s.93.

³⁵¹ İbn BİBİ: *Selçuk nâme*. c.I. s.448; Alâeddin Keykubâd döneminde tüccarların şikayeti üzerine sefere çıkıldığını ve tüccarlara zarar vermenin savaş sebebi olduğunu belirtmiştik.

³⁵² Coşkun ALPTEKİN. a.g.e., c.8, s.377.

olmuştur.³⁵³ Ahi teşkilâtları göçebe Türkmenlerin yerleşik hayata geçişini de sağlamıştır.³⁵⁴ Ancak Ahi teşkilâtlarının ekonomiye ne ölçüde fayda sağladığı kaynaklarda tam olarak ele alınmamıştır.³⁵⁵ İbn Bibi Ahiler hakkında geniş bilgi vermemekle beraber çoğu önemli törenlerde Ahileri (ihvan) ön saflarda sayar. Buda bize II. Kılıç Aslan dönemi dahil olmak üzere gelişmiş bir yapıda olduklarını gösterir ve resmi törenlere (karşılama vs.) ön saflarda katılmaları şehirdeki nüfuzlarının açık göstergesidir.³⁵⁶

Ahiler hakkında en geniş ve en ayrıntılı bilgiyi Seyyah İbn Batuta'dan almaktayız. Bizzat Ahi zâviyelerini görüp onlar hakkında değerli bilgiler aktarır. İbn Batuda “Bunlar Anadolu’da yerleşmiş bulunan Türkmenlerin yaşadıkları her yerde şehir kasaba ve köylerde bulunmaktadır.” derken Ahi örgütlerinin yaygınlığını anlatır. Ayrıca Ahilerin çalışma prensiplerinden maddi durumlarının iyi olduğunu ve misafirperver olduklarından bahseder. Yani Ahi örgütleri esnaflar arasında bir dayanışma meydana getirip (lonca) birlik oluşturmaktaydı. Bu şekilde Ahiler bulundukları toplumlarda şehir ticaretini düzenlemekteydiler. Yaptıkları bu iş bizim konumuz açısından büyük önem arz etmektedir. Anadolu Selçuklularda bulunan Ahilerde bu şekilde şehir hayatında esnafların çalışma prensiplerini belirlemekte ve sağlıklı bir iç ticaret gerçekleştirmektedir.³⁵⁷ Ticarî ahlak, dürüstlük ve fiyatlar konusundaki prensipleri ilk olarak Ahiler tarafından konulmuş daha sonra Osmanlılar zamanında kanunnâmelere dökülmüştür.

³⁵³ Mikail BAYRAM: **Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu**, Konya 1991, s.130; Çağatay, Moğol istilâsından kaçan Türkmenlerin XIII. yüzyılın ortalarında Anadolu’da (Orta Asya’dan getirdikleri) Ahi örgütünü kurduklarını belirtir Neşet ÇAĞATAY: **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara 1989, s.80; M. Bayram’da Anadolu’daki sosyal örgütlerin oluşmasında Evhadiyye tarikatının önemli rolü olduğunu söyler. Mikail BAYRAM: **Şeyh Evhadu’d-din Hamid el-Kirmanî ve Evhadiyye Tarikatı**, Konya 1993, s.128.

³⁵⁴ Mikail BAYRAM: **Ahi Teşkilâtının Kuruluşu**, s.133.

³⁵⁵ Claude CAHEN: **a.g.e.**, s.199.

³⁵⁶ İbn BİBİ: **Selçuk nâme**, c.I, s.10,52,53,140,232,249,252, c.II s.99,118, 205,209,210,213.

³⁵⁷ İbn BATUTA: **Seyâhatnâmesi**, s.7,8,9,10; Bk. ÇAĞATAY: **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, s.215,216.

Ahi örgütü üyeleri atölyede sanat eğitimi, tekke ve zâviyelerde kültür ve bilgi olarak yerli Bizans zanaatkârı ile yarışacak duruma gelmiştir. 1220'lerde (Alâeddin Keykubâd dönemi.) Moğolların önünden kaçarak Anadolu'ya gelen Türkmenler arasında ticaret ve zanaat erbabı çoğunlukta idi.³⁵⁸ Bu şekilde Alâeddin Keykubâd döneminde ahiler Anadolu'da güçlü hale gelmişlerdir. Bazı tetkiklerde Anadolu'da Ahi teşkilâtının kuruluş tarihi XIII. yüz yılın ortaları olarak belirtilmesi de bu sebeptendir. Ahi baba, zanaatkârların lideri olarak şehrin İktisadî yapısında üst düzeyde bulunuyordu.³⁵⁹ Ayrıca ahiler konusunda yurtiçinde ve dışında birçok araştırma yapılmıştır.³⁶⁰

Moğolların Anadolu'ya gelmesi ile şehir hayatında başlayan gerileme tabii olarak iç ticarete de yansımış ve iç ticaret Moğolların uyguladığı baskıya paralel olarak zayıflamış ve durgunlaşmıştır. Doğudaki şehirler Moğolların etkisi ile gelişirken, Orta Anadolu'daki şehirler eski önemini kaybetmiştir.

³⁵⁸ Neşet ÇAĞATAY: Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri), *Belleten* 1988, c. LII, S.203, s.485,496; Hatta bu zümre içinde ticaret ve zanaat erbabının yanında aydınlardan da gelenler olmuştur. Faruk SÜMER: *Oğuzlar*, İstanbul 1992, s.132.

³⁵⁹ Mustafa AKDAĞ: *a.g.e.*, c.I, s.15.

³⁶⁰ Köprülü, Ahileri, fikirlerini yaymak için esnaf teşkilâtını vasıta yapan tarikat olarak görür. M. Fuat KÖPRÜLÜ: *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1993, s.13; Ayrıca bk: Yaşar YÜCEL, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar* Ankara 1991,c.I s.140,141; Ahmet Yaşar OCAK: *Türkiye'de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış, I. Uluslar Arası Ahilik Sempozyumu*, Ankara 1996, s.129,138; Ahmet TEVHİD: Ankara'da Ahiler hükümeti, *TOEM*, c.IV s.1200-1204; Franz TAESCHNER: *İslâm Ortaçağında Fütüvvet Teşkilâtı*, Çev. F.İŞILTAN, *İÜİFM*, c.XV, s.1.4,1953,1954; Claude CAHEN: *İlk Ahiler Hakkında* Çev. Mürsel ÖZTÜRK, *Belleten* 1982, c.L, S.197, s:591,601; Neşet ÇAĞATAY: *Anadolu'da Ahilik Ve Bunun Kurucusu Ahi Evren*, *Belleten* 1982, c.XLVI, S.182, s.423,436.

B. Dış Ticaret

Türkiye Selçuklu devleti Anadolu'ya yerleşip sınırlarını genişlettikten ve önemli limanları ele geçirdikten sonra stratejik açıdan güçlü bir konuma gelmiştir. Sultanların ticarete destek vermesi, bu konudaki kararlı siyasetleri, Anadolu'daki alt yapı faaliyetleri ve tüccarlara sağlanan güvenceler yerli tüccarın olduğu kadar yabancı tüccarlarında Anadolu'da rahatça ticaret yapmasını sağlamıştır. Zamanın müellifleri, Anadolu'da bu dönemde yabancı ülkelere gelen bir çok tüccardan bahseder. Hatta Anadolu'ya ticaret yapmak için gelen ve Anadolu'ya yerleşen tüccarlar bulunmaktadır.

Selçukluların ticarî ilişkilerde bulunduğu ülkeler ise iki guruba ayrılabilir. Birinci sırada Bizans ve Memlükler (İslâm ülkeleri) bulunurken, ikinci sırada diğer yakın komşuları: Gürcistan, Trabzon Rum İmparatorluğu, Karadeniz sahilindeki Ceneviz Kolonileri, Rusya, Doğuda İran, Güneyde Küçük Ermenistan,³⁶¹ Venedikliler, Kıbrıs Krallığı, Akdeniz'deki Cenevizliler ve azda olsa diğer doğu ve batı ülkeleri idi. Selçukluların ihraç ve ithâl malları ilişkide bulundukları ülkelere göre değişmekte idi. Yabancı tüccarlar Selçuklu devleti ile ticaret yapmakla birlikte Anadolu'yu transit geçebiliyor (Anadolu'yu güvenliğinden dolayı yol olarak kullanıyor) veya yine yabancı bir tüccarla takas yapabilmek için Anadolu pazarlarını tercih ediyorlardı.

Türk tacirlerinin yabancı ülkelerle ticaret yaptıklarını biliyoruz ancak Bizans haricindeki ülkelere ticaret kolonisi kurduklarına dair herhangi bir kayda rastlamıyoruz. Bizans'la iç içe yaşayan Türk toplumunun Bizans içlerine kadar gidip koloni kurmaları normaldir. Bizans'la yapılan bir mücadelede şehit düşen Gıyâseddin Keyhüsrev'in cenazesi Alâşehir'deki Türk kolonisine teslim edilmişti. Bu dönemde Alâşehir Bizans'ın elinde bulunuyordu.³⁶²

Yabancı tüccarlar, özellikle koloni kurmak konusundaki maharetleri ile tanınan Venedik ve Cenevizliler Anadolu'da koloniler kurarak ticaret yapmışlardır.

³⁶¹ Mustafa AKDAĞ: *a.g.e.*, c.I. s.29.

³⁶² İbn BİBİ: *Selçuk nâme* c.I. s.331.

1- Ticaret Yapılan Ülkeler, İthâl Ve İhraç Malları

Bizans ve Arap memleketlerine komşu olan Selçukluların Ticaret ilişkileri de en çok bu ülke ile olmuştur. Bizans halkı ile Türk halkı Bizans şehirlerinde ve Türk şehirlerinde uç pazarlarda alış veriş yapıyorlardı. İç içe yaşayan bu iki toplum gerek sanaî maddeleri bakımından olsun gerek gıda maddeleri bakımından olsun birbirlerini tamamlıyorlardı.³⁶³ Bizans'taki Türk kolonileri ticaretin ne derece ileri seviyede olduğunu gösterir.

Bizans'tan sonra Türkiye'nin ikinci derecede ticarî ilişkide bulunduğu yer Arap memleketleri idi. Papanın Mısır'a karşı uygulamaya çalıştığı abluka, Türkiye'nin yararına olmuştur. Mısırlılar artık bir çok ihtiyaçlarını Türkiye'den Karşılama'ya çalışıyorlardı. İbn Batuta Anadolu'nun her tarafında Mısır, Suriye ve Irak'tan gelen tüccarlara rastlamıştır. Anadolu'da Hindistan'dan gelen baharat ve çeşitli mallarda büyük ihtimalle Arap tacirleri tarafından getirilmekte idi. Zirâ ülkede Hindistanlı tacirlere pek rastlanmamakta idi.³⁶⁴

Türkiye'nin ikinci derecede ticareti diğer yakın komşuları Gürcistan, Trabzon Rum İmparatorluğu, Cenevizliler, Rusya, Doğuda İran, güneyde Küçük Ermenistan ile yapılmaktaydı. Bizans ve Trabzon Rum İmparatorluğu ile gıda maddeleri alış verişi yapılıyordu. Kıbrıs ve Venediklilerde gıda maddeleri (özellikle buğday) ihtiyacını Anadolu'dan karşılıyordu.³⁶⁵ Türkiye'nin Katolik Avrupa ile ticareti Aliye, Antalya ve Küçük Ermenistan'daki, Yumurtalık limanlarından, Ermeni tüccarları vasıtası ile yapılmakta idi. Anadolu'dan Kıbrıs'a ve Avrupa'ya Ankara sofları, Şap madeni, halı, kilim, yün, deri, ipek dokuma ve bazı kuru meyveler yollandığı mâlumdur.³⁶⁶

³⁶³ Mustafa AKDAĞ: a.g.e., c.I, s.29: Bursa ve İzmit'te de Türk kolonileri bulunuyordu. Osmanlılar Bursa ve İzmit'i zapt ettikleri zaman orada üç kuşaktan beri meskun Müslümanları bulmuşlardı. GIBBONS, H. A., *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Çev. Ragıp HULUSİ, İstanbul 1928. s.4.

³⁶⁴ Mustafa AKDAĞ: a.g.e., c.I, s.29.

³⁶⁵ Osman TURAN: *Resmî Vesikalar*, s.109-137. Bk. 1220 tarihli ticaret anlaşması.

³⁶⁶ Mustafa AKDAĞ: a.g.e., c.I, s.29.

Van gölünde çıkarılan boraks, Irak ve başka ülkelere gönderiliyordu. Boya boraksıda (günherçilesi), Van gölünden çıkarılıp dünyanın her tarafına ihraç ediliyordu. Bu madde gümüş ve altın lehimlenmesinde kullanılıyordu. Bu açıdan her yerde aranıyor ve tacirler bu maddeden çok para kazanıyordu. Ayrıca Van gölünden çıkarılan tirrit balığı da lezzetli olup uzak yerlere gönderiliyordu. Yakut, tirrit balığını Horasanda gördüğünü nakleder.³⁶⁷

Türkiye’de dört gümüş madeni işletilmekte olduğunu biliyoruz. Ancak Sümer, gümüşün ihraç edildiğine dair bir kayda rastlamadığını söylerken³⁶⁸ Uzunçarşılı gümüşü ihraç malları arasında sayar.³⁶⁹ İşletilen bakır madenlerinden yapılan güzel lambalar yurt dışına gönderilirdi. Seyyah İbn Batuta bu lambaların ihraç edildiğinden bahseder. Zırnıkta ihraç malları arasında idi.³⁷⁰

Avrupa ülkeleri dokumacılıkta kullandığı şap madenini, Mısır şaplarından evsafi yüksek olan Anadolu şaplarından karşılıyordu. Hatta Anadolu’da şap işletme hakkını (Kütahya, Karahisar) Venedik ve Cenevizliler almışlardı.

İhraç ürünleri arasında koyun ve at bulunuyordu. Erzurum bölgesinden Azerbaycan’a çok sayıda koyun satıldığını bildiğimiz gibi koyun Suriye’ye de ihraç ediliyordu. Tiftik keçisi ve tiftik yünü de ihraç ürünleri arasında idi.

Türkmenler at yetiştiriciliği konusunda mahir olup Orta Anadolu’da soylu atlar yetiştiriyorlardı. Marco Polo bu atların güzelliğinden bahseder. Bu atlar Suriyeli ve Mısırlı tüccarlara satılıyordu. Memluklu kaynakları bunlara “iğdiş” diyordu.

Dokumacılıkta Türkiye gelişmiş olup, başlıca ihraç maddeleri arasında dokumalar yer alıyordu. Halı çoğunlukla Türkmenler tarafından dokunuyor, dünyanın

³⁶⁷ Faruk SÜMER: “Selçuklular Devri Ticarî Hayat”, **Türk Dünyası TD**, 1993, S.83, s.13.

³⁶⁸ Faruk SÜMER: **Yabanlu Pazarı**, s.6.

³⁶⁹ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: “XIV. ve XV. Asırda Anadolu’da Ticaret”, **Ülkü Mecmuası**, 1933, c.1, S.4, s.289. Uzunçarşılı, Kütahya’daki gümüş madeninin hasılatının çok, cinsinin daha iyi ve çıkarılmasının kolay olduğunu, bu gümüşün fazlasının da ihraç edildiğini söyler. s.290.

³⁷⁰ Faruk SÜMER: **a.g.e.**, s.6.

çeşitli yerlerine ihraç ediliyordu. İbn Saîd Aksaray'da da dokunan halıların dünyada eşdeğeri bulunmadığını söyler. Ayrıca Germiyan kumaşları ve Alâşehirin âkâlemlî bezlerinden hilat yapılıyor. Alâşehir eflâdinsinden sancak bezi, elbise ve sarık imal ediliyordu.³⁷¹

Gemi yapımında kullanılan kereste, Avrupa, Mısır ve İstanbul'a çokça ihraç edilen mallar arasında idi. Alâiye limanı kerestenin hem ihraç edildiği yer hem de değerlendirilip gemi yapıldığı merkezdi.³⁷² Mısır, ordusu için gerekli olan kereste, zift ve köleyi Anadolu'dan alıyordu.³⁷³

Savaşlarda ve akınlarda elde edilen genç ve sağlıklı erkek ve kadın tutsaklar derhal iyi fiyatlara Iraklı, Suriye ve Mısırlı tüccarlara satılıyordu. Köle ticareti konusunda da Türkiye bir pazar ve geçit yolu idi. Kuzeyden gelen Kıpçak, Rus ve Çerkez köleleri Anadolu'dan İslâm ülkelerine bilhassa Mısır'a gidiyordu. Eyyubi ve Memluklu devletlerinin ordularında bol miktarda köle bulunuyordu. Sivas köle ticaretinde merkez idi. Büyük Sultan Baybars Sivas'tan alınmış bir köle idi. Bundan dolayı Abaka Han Baybars'a bu şekildeki geçmişinden dolayı hakaret mektupları gönderiyordu. Anadolu Sultanları Mısır Sultanlarını icabında kendilerine köle ihrâcını yasaklamakla tehdit ederlerdi.³⁷⁴

Diğer ihraç malları bal, bal mumu, kitre, zamkı, meşe mazısı, kaysı (Konya'nın Kemereddin kaysısı) tiftik, kırmızı sahtiyan, Kastamonu sahtiyanı, ince yün, safran, susam, nohut, pirinç³⁷⁵ Mısır ve Suriye'ye ihraç ediliyordu. Ham ipek, ipekli kumaşlarda ihraç malları arasında idi.³⁷⁶ Pamukta ihraç ürünleri arasında önemli yer tutuyordu. Bursa Konya arası ve Adana Silifke havalisinde üretilen kaliteli pamuk Ayas limanı vasıtası³⁷⁷ ile ihraç edilirdi. Tıpta ve sanatta kullanılan, Avrupa piyasalarında çok talep

³⁷¹ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: *a.g.m.*, s.289.

³⁷² İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: *a.g.m.*, s.291.

³⁷³ HEYD: *a.g.e.*, s.612.

³⁷⁴ Osman TURAN: *Türk-İslâm Medeniyeti*. s.365.

³⁷⁵ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: *a.g.m.*, s.291.

³⁷⁶ Faruk SÜMER: *a.g.m.*, s.14.

³⁷⁷ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: *a.g.m.*, s.289.

edilen mazı'nın en mühim ihraç limanı Balat, Antalya ve Alâiye idi.³⁷⁸ Balıkesir tarafından çıkarılan ve Avrupa'ya gönderilen çam ve çalıdan elde edilen laden denilen reçine ve Isparta havalisinden çıkarılan andragan zamkı, (Yunanistan'da çıkarılan zamktan kat kat üstündür.) önemli ihraç malları arasında idi.³⁷⁹

Av için özel olarak yetiştirilen doğan ve şahinler çok ünlü olup (Kastamonu ve çevresinde yetiştiriliyordu.) iç ticarete rağbet görmekle birlikte Suriye, Mısır, Orta Asya ve Trabzon'daki Latin tüccarlar vasıtası ile batıya gönderiliyordu.³⁸⁰

Türkiye Selçukluları bu şekilde ihrâcâta karşılık İslâm ülkelerinden kuzeyde Bulgar ve Kıpçak elinden, Bizans ve Avrupa'dan da geniş ölçüde ithâlât yapıyordu. O zaman için lüks bir gıda maddesi olan ve daha çok zenginlerin kullandığı şeker, Mısır, Şam ve Irak'tan ithâl ediliyordu. Kuzeydeki Türkler tarafından üretilen ve piyasaya sürülen kürkler, Türkiye Selçuklularının ithâl malları arasında idi.³⁸¹

Irak'tan cam ve avizeler gelmekteydi. Zengin kesim tarafından tercih edilen, rumi adındaki dîba atlas ve ıskarlat kumaşlar Bizans'ın İstanbul ve başka şehirlerinde dokunduktan sonra Türk pazarlarında satılıyordu.³⁸² Ülkeye Mısır, Şam, Tebriz ve Bağdat'ta imal edilen lüks kumaşlar, sabun ve pamuklular (kutnî) ithâl ediliyordu.³⁸³

Selçuklular kendi silahlarını kendileri imal etmekle beraber daha sonraki dönemlerde Avrupa'dan miğferler mağribi mancınıklar, gümüş Venedik tulgaları, fenerleri, frenk kalkanları, zırhları İtalya'dan ithâl ediliyordu. Ayrıca Taşkent (Şaş), Harizm ve Şam yayları, kılıçları üstün sayılıyor ve Anadolu pazarlarında rağbet görüyordu.³⁸⁴

³⁷⁸ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.m., s.291.

³⁷⁹ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.m., s.290.

³⁸⁰ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.m., s.290.

³⁸¹ Osman TURAN: *Türk-İslâm Medeniyeti*. s.365.

³⁸² Osman TURAN: a.g.e., s.365.

³⁸³ Osman TURAN: a.g.e., s.365.

³⁸⁴ Osman TURAN: a.g.e., s.366.

2- Dış Ticarete Yönelik Pazarlar

Milletler arası ticaretin gelişmesi, Anadolu’da bir takım milletler arası pazarların (panayır-foire) gelişmesine sebep oldu. ³⁸⁵Yabanlu pazarı, Selçuklu Devleti ticarî hayatında Sivas kadar önemli idi. Bu pazar Kayseri’nin 100Km doğusunda, şimdiki Pazarören kasabasının bulunduğu yerde kurulurdu. ³⁸⁶ Bu pazarın Mayıs başlarında kurulduğu ve 40 gün sürdüğü bildiriliyor.

Çağdaş müellif Zekeriyâ el-Kazvînî ise Âsâru’l-bilâd ve ahhârü’l-‘ibâd adlı eserinde Yabanlu pazarı hakkında şunları söyler; “Doğu tacirlerinin emtiasını batılı tacirler alırlar. Kuzeyden gelenlerin mallarını güneyli tüccar ve güneylilerinkini de kuzeyliler satın alırlar. Bu pazarda Türk ve Rum köleleri (el memalîk) karavaşları (el-cevari=cârîyeler) bulunur. Güzel atlar ve katırlarda satılır. Yine orada atlas ve sakallât kumaşlarından yapılmış elbiseler, kunduz, deniz köpeği kürkleri ve burtlas kürkleri de satılıp alınır. Yabanlu’da kusurlu malların kusurları hayret verici bir şekilde gizlenerek satışa arz edilir. Bu pazarın geleneklerinden biride şudur: satın alınan bir mal asla geri verilmez. Anlatıldığına göre tacirlerin biri, yüksek bir fiyatla yakışıklı bir memluk (delikanlı ve çocuk yaşta köle) satın almış. Tacir, satıcı uzaklaştıktan sonra çok güzel bir kız olduğunu görmüş.”³⁸⁷

Baybars tarihinde ise bu pazarın değerinin büyük olduğundan bahsedilir. ³⁸⁸ Mevlânâ her yerden bu pazara mal getirildiğini söyler. Ayrıca kötü malların yanında çok iyi malların da olduğunu, bunu en çok akıllı tüccarların ayırabileceğini belirtir.³⁸⁹

³⁸⁵ Bu pazarlar umumiyetle şehrin dışında kurulduğu için yabanlu adını alıyordu. Osman TURAN: *a.g.e.*, s.367; Yabanlu pazarı; yabandan gelenlerin, yani başka ülkelere mensup olanların pazarı demektir. Faruk SÜMER: “Ticarî Hayat”, s.13; Faruk SÜMER: *a.g.e.*, s.16; Yukarıda verilen iki açıklamada mantuki olmaktadır. Birincisi kurulduğu yeri, ikincisi katılanları dikkate alarak “yabanlu” ismini açıklamıştır ki bizce ikisi de doğrudur. F. Sümer’in bizzat dolaşarak yaptığı tetkikât bu Pazar hakkında en doğru bilgileri verir.

³⁸⁶ Faruk SÜMER: *a.g.e.*, s.20-22.

³⁸⁷ Faruk SÜMER: *a.g.e.*, s.14-15.

³⁸⁸ İbn ŞEDDAD: *Baybars Tarihi*. Çev. Şerafettin YALTKAYA. İstanbul 1941.s.99.

³⁸⁹ Mevlânâ Celâleddin-i Rumî. *Mesnevi*. Çev. V. İzbudak. İstanbul 1991, c. VI. s.340,341.

Burda satılan başlıca mallar; Orta İtil'den gelen kürk, (burtâs) Kıpçaklardan gelen köle, Anadolu'da yetişen atlar, Bağdat'tan gelen sakallât ve sair emtia idi.³⁹⁰

Pazarın ne zaman sona erdiği konusunda net bir bilgiye sahip değiliz. İbn Bibi kendi zamanında Yabanlu pazarının varlığından haber verir.³⁹¹ Ancak Aksarayî Yabanlu pazarından, Moğol umumi valilerinin yaylakları şeklinde bahseder.³⁹² Sonuç olarak diyebiliriz ki XIII. yüzyıl sonlarında ve XIV. yüzyıl başlarında Yabanlu pazarının faaliyetleri sona ermiştir.³⁹³

Zamantı kalesi, pazarın kurulduğu yere 8 km. olup pazarın güvenliğini sağlamakta idi.³⁹⁴ Selçuklu devrinde Anadolu'nun başka yerinde yabanlu pazarına denk pazar bulunmadığı gibi İslâm aleminin başka yerinde de bütün dünya tüccarlarının katıldığı bir pazar bulunmuyordu.³⁹⁵

Sonuç olarak diyebiliriz ki Selçuklu hükümdarların takip ettiği şuurlu ticaret politikası dünyada eş benzerine rastlanmayan katılım ve büyüklükte bir fuarın Anadolu'da kurulması sağlanmıştır. Bu pazar sayesinde gelişen ticaretin yanında sosyal ve kültürel açıdan da büyük etkileşim ve değişim olduğu şüphesizdir.

³⁹⁰ Faruk SÜMER: *a.g.e.*, s.16-17-18.

³⁹¹ İbn BİBİ, *Selçuk nâme* c. I . s.183, "İ. İ. Keykâvus Ermeni seferi öncesi(1216) ordusunu Yabanlu Bazar'da toplamıştır."

³⁹² AKSARAYÎ: *Musâmeret u'l-ahbâr*, s.340.

³⁹³ Faruk SÜMER: *a.g.e.*, s.19-20.

³⁹⁴ Faruk SÜMER: *a.g.e.*, s.33-43.

³⁹⁵ İslâm Alemindeki diğer pazarlar: Buharaya yakın Tevavisde yılda on günlük Pazar kuruluyordu. Türkistan'ın Uşrusana yöresinde de büyük bir fuar kuruldu. Bu fuar aylıktı, V.V. BARTHOLD: *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Çev. H. Dursun Yıldız, İstanbul 1981.s 104,182; bazı yerlerde de sadece tek cins mal fuarı kuruldu. Türkistan'da at , Hacistan'da eşek, Erdebil'de kedi fuarları gibi, Faruk SÜMER: *a.g.e.*, s.23; Avrupa ticareti üzerinde yaptığımız incelemelerde bonevi pazarlarının kurulduğuna rastlamış bulunuyoruz. Avrupa içinde Brujes-Venedik hattının ortasında Champpagne ovasında 12.-13. Yüzyıllarda ünlü Troves, Logny, Provins ve Barbus Aube panayırıları bulunuyordu. PİRENNE: *Ortaçağ Kentleri*, s.79.

Selçuklu ülkesinde kurulan pazarlar, bulundukları bölgenin gelişmesine ve büyümesine sebep oluyordu. Buralara hanlar dükkanlar açılarak, şehir haline gelmesi sağlanıyordu. Mardin'in güneyindeki (Kızıltepe, Dunayser) Koçhisar bu şekilde bir pazarın gelişmesi ile şehir olmuştur. Dunayser pazarına Suriye, Anadolu ve Diyarbekir'dan bir çok tacir geliyordu.

Kırşehir-Kayseri yolu üzerinde kurulan ziyaret pazarı da bu suretle kasaba haline gelmişti. Kırşehir valisi buraya bir bezzazlar hanı inşa etmiştir. Bugün mevcut olmayan bu kasabanın geliri İlhaniler devrinde 15.000 dinârı tutuyordu. Ilgın (Âbı germ) kasabası da sıcak su banyoları ve pazar kurulan yer olması dolayısı ile (Yılgun pazarı) teşekkül etmiştir. Amasya-Tokat arasında Azine pazarı (Pazar günü kurulduğu için), Germiyanda, Alamuddin pazarı Anadolu pazarlarının en meşhuru idi.

Burada saydığımız büyük pazarların yanında şehir kapılarında da Türkmen pazarları kuruldu ki bunlar daha çok şehirli, köylü ve göçebe alış veriş i içindi.³⁹⁶

³⁹⁶ Osman TURAN: *Türk-İslâm Medeniyeti*, s.368.

SONUÇ

Türkiye Selçukluları, Anadolu'yu feth ederek buranın Türkleşmesini ve İslamlaşmasını sağlamıştır. Anadolu gibi önemli bir toprak parçasına sahip olan Türkiye Selçukluları kısa zamanda iktisadî ve medeni açıdan yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. O dönem seyyahlarının hayranlıkla bahsettiği, günümüzde izlerine rastladığımız ve hala birer abide gibi ayakta duran Selçuklu eserleri ulaşılan seviyenin en açık göstergesidir. Ayrıca Selçuklu ülkesinde yaşanan yüksek hayat seviyesi ve fiyatların ucuzluğu iktisadî gelişmenin tezahürüdür.

Anadolu'nun tabîî zenginlikleri, Türkiye Selçukluları'nın gelişmesinde önemli olsa bile gelişmenin asıl sebebinin devletin uyguladığı ticarî siyasette aramak gerekir. Zira Anadolu'da yaşayan diğer devletlere baktığımızda bu seviyeyi yakalayanların ender olduğunu görmekteyiz. Türkiye Selçuklu Sultanları Anadolu'nun haiz olduğu imkanları sonuna kadar en iyi şekilde kullanmayı bilmişlerdir. Zaten halkın ihtiyaçlarını karşılama ve halka iyi hayat şartları sunma Türk Devlet geleneğinde hükümdarın en önemli vazifeleri arasında yer alır.

Sultanlar, ticaretin gelişmesi için sürekli olarak çalışmışlardır. Devletin takip ettiği siyaset günü birlik olmamıştır. Devletin başına geçen sultanlar, kendilerinden önceki hükümdarın siyasetlerini kesintiye uğratmadan, daha büyük bir gayretle bu konuda çaba sarf etmişlerdir.

Ticari konulardaki anlaşmalar hükümdarların hayatları ile sınırlı kalmamış, halefleri daha da genişleterek anlaşmaları devam ettirmişlerdir. Bu konuda gösterilen istikrar uzun vadede Selçuklu Devletine önemli bir itibar kazandırmıştır. Zira devlet sisteminde istikrarlı bir yapı söz konusu değilse iktisadî hayat düzensiz olmuştur. Günümüzde de istikrarın olmadığı dönemlerde sermaye piyasalarının durgun olduğu gözlenmektedir.

Ticarî altyapı konusunda zenginler, Devletin yardımcısı olmuşlardır. Zenginlerden gelen destek Devletin yükünü hafifletmiştir. Selçuklu Devleti burada diğer devletlere örnek olacak tarzda kendi işini kolaylaştırmıştır. Günümüzde de Devletin,

zengin işadamlarına vergi karşılığında sosyal ve kültürel amaçlı alt yapı(okul, kültür sitesi) faaliyeti yaptırması, bize Selçuklu Devletindeki sistemi hatırlatmaktadır. Devletin yalnız başına bütün alt yapı hizmetlerini gerçekleştirmesi çok zordur. Sermaye sahibi zengin kesimin devletin belli konularda yükünü hafifletmesi ülkenin daha yüksek bir hayat seviyesine ulaşmasını sağlar. Kervansarayların çoğunun zenginelere ait vakıf olması ve bu sayede Anadolu'daki, ticari canlılıkla gelen, yüksek hayat seviyesi bize bunun en canlı örneğidir.

Ahi teşkilâtını destekleyen Devlet, bu şekilde esnafları kontrol altında tutmuştur. Devletin sosyal örgütleri desteklemesi ve kontrol altında tutması (Osmanlı Devletinde görüldüğü gibi) menfaati icabı olmuştur. Bu sayede kendine karşı siyasi güç oluşturacak teşekkülleri kontrol etmiş ve halkı ile barışık yaşamıştır.

Halkını çalıştırmasını bilen devlet toprağın boş kalmasına ıktâ sistemi ile engel olmuştur. Göçebelerin yerleşik hayata geçirilmesi ıktâ sisteminin güçlenmesini sağlamıştır. Ayrıca boşta gezen şahıslar bile toplanarak çalışmaya zorlanmıştır. İktisadî dengenin önemli bir kolu da üretimdir. Üretimin sağlanması ise düzenli bir yerleşime bağlıdır. Selçuklu Devleti halkını Anadolu'ya yerleştirirken üretimi artırmasının yanında daha da önemli olarak Anadolu'yu Türk İslâm yurdu haline getirmiştir. Anadolu'ya gelen Türkmen kitlelerine karşı iskan konusunda ciddi bir siyaset takip eden Devlet gerektiğinde zor kullanmıştır.

Dış devletlerle ilişkilerde ticarî menfaatler ön planda tutulmuştur. Bu şekilde daha birçok tedbirler alan Selçuklu Devleti, Türkiye'de canlı bir ticarî hayat yaşanmasını sağlamıştır.

Tüccarların şikayetlerini Devletin en üst kademesindeki Sultana arz edebildikleri ve Sultanın da bu şikayetleri dinleyip çareler ürettiği, hatta bundan dolayı sefer tertip ettiği bir ülkede, ticarî hayatın canlı olmaması zaten düşünülemez.

Alâeddin Keykubâd döneminden sonra devletin içine düştüğü kötü durum, Selçuklu Devleti yıkılıncaya kadar devam etmiştir. 1243-1277 yılları arasındaki dönemde Moğollar, Selçuklukları iç işlerinde serbest bırakmışlardı. Ancak bu dönemi

değerlendirmesini bilemeyen Selçuklu Devleti 1277 yılında tamamen Moğol kontrolüne girmiştir.

Ticaretin gelişmesi yukarıda saydığımız gibi birçok sebebe bağlıdır. Alâeddin Keykubâd döneminden sonra devlet içerisindeki taht kavgaları, emirler arasındaki üstünlük mücadelesi, Moğol baskısı ve bu aradaki kargaşada zuhur eden iç karışıklıklar ticari hayatın zayıflamasına sebep olmuştur.

Moğollar hakim oldukları geniş coğrafyada tüccarların rahat seyahat etmesini sağlamışlardır. Bunun yanında İpek Yolu gibi tarihin en önemli ticaret yolunu kontrol altına almışlardır. Türkiye Selçukluları da Moğolların kontrolüne girince bu önemli yoldan yararlanmışlardır. Gümrük sınırları oldukça genişleyen Moğolların ticari hayattaki canlılığı Selçuklu ülkesine de yansımıştır.

Ancak burada önemli bir gerçek vardır ki oda Moğollara bağlı olan Türkiye’de ne kadar canlı ticaret yaşanırsa yaşansın bunun sonunda Türkiye Selçuklu Devletinin önemli bir kazancı olmamıştır. Anadolu halkı ve tüccarı Moğolların menfaati için çalışmıştır. Başka bir devletin kontrolü altındayken devletin kendi menfaatleri için çalışması çok zordur, hele bu bağımlık mütecaviz Moğol Devletine karşı ise bağımlılığın şartları iyice ağır olacaktır.

Sonuç olarak, Selçuklu Devleti ticarete önem verdiği ve gelişmesi için tedbirler aldığı dönemlerde Anadolu’da canlı bir ticarî hayat yaşanmış, iktisadî açıdan devlet yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Buna bağlı olarak kültür ve medenî hayat da gelişmiştir. Ancak Devletin iç çekişmelere düştüğü ve Moğolların kontrolüne girdiği dönemden itibaren ticarî hayata eskisi gibi gereken önem verilmemiş, Anadolu ticarî hayattaki cazibesini kaybetmiştir. Ticarî hayattaki durgunluk iktisadî yapının bozulmasında ve Selçuklu Devletinin yıkılmasında önemli rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

- ABÛ'L FARAC, Bar Hebræus Gregory, **Abû'l Farac Tarihi**, c.II Süryaniceden İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge Türk. Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987.
- AHMED bin MAHMUD, **Selçuk nâme**, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977.
- ALPTEKİN, Coşkun, "Türkiye Selçukluları", md., **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, c.8, İstanbul 1992.
- AKDAĞ, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Ve Gelişme Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", **Belleten**, XIII, 51, 1949, s.497-569.
- , **Türkiye'nin İktisadî Ve İctimaî Tarihi**, c.I.II, İstanbul 1995,
- AKSARAYÎ, Kerimüddin Mahmud: **Musâmeret ul-ahbâr ve Musâyeret ul-Ahyâr**, Çev. M. Nuri Gençosman, Ankara 1943.
- ANONİM, **Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi**, Çev. Feridun Nâfiz UZLUK, Ankara 1952.
- ARTUK, İbrahim, "Sikke", md. **İA.**, c.X, İstanbul 1967, s.621-640.
- ATAN, Turhan, **Türk Gümrük Tarihi**, Ankara 1990.
- BARTHOLD, V., F. KÖRÜLÜ, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, Ankara 1977.
- BARTHOLD, V., **Moğol İstilâsına Kadar Türkistan**, Haz. H. Dursun Yıldız, İstanbul 1981.
- , "İlhanlılar Devride Malî Vaziyet", **THİTM**, İstanbul 1931, c.I, s.135-159.
- BAYBURT, Z., MADRAN, E., "Anadolu'da 1308 Yılına Kadar Gerçekleştirilmiş Türk-İslâm Yapıtları Üzerine Sayısal Sınamalar", c.II, VIII. **TTKon**, 1981, s.941-949.
- BAYKARA, Tuncer, **I. Gıyâseddin Keyhüsrev**. Ankara 1997.
- , **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Ankara 1985.
- , **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş**, Ankara 1988.
- , "Selçuklular Devrinde İğdişlik Ve Kurumu" **Belleten**, c.LX, S.44, s.681-693.

- , "Türkiye Selçuklularında Bazı vergilere Dair" IX. **TTKon**, Ankara 1988.
- , **Anadolu Selçukluları Devrinde Sosyal ve İktisadî Tarih üzerine Araştırmalar**, İzmir 1992.
- BAYRAM, Mikail, **Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu**, Konya 1991.
- , **Şeyh Evhadu'd-din Hamid el-Kirmanî ve Evhadiyye Tarikatı**, Konya 1993.
- CAHEN, Claude, **Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler**, Çev. Y. Moran, İstanbul 1979.
- , "İlk Ahiler Hakkında", Çev. Mürsel ÖZTÜRK, **Belleten** 1982, c.L, S.197, s.591-601.
- CENÂBÎ, el-Aylem uz-Zâhir, Haz. Muharrem Kesik, Yayınlanmamış YL. Tezi, **Cenâbî'ye Göre Anadolu Selçuklu Tarihi**, İstanbul 1996, s.22.
- CÜVEYNÎ Alaaddin Atâ Melik, **Tarih-i Cihan Güşa**, c. I-III, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1988.
- ÇAGATAY, Neşet, "Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren", **Belleten** 1982, c.XLVI, S.182, s.423,436.
- , **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara 1974.
- , "Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri)" **Belleten**, 1988, c.LII, S.203, s.485-500.
- ÇAKMAK, M. Ali, **Kösedağ Savaşı**, Yayınlanmamış Y L. Tezi, Ankara 1990.
- ÇAY, Abdulhaluk, **II. Kılıç Arslan**, Ankara 1987.
- DARKOT, Besimi, "Sivas", md., **İA.**, c.X, İstanbul 1967, s.569-577.
- , "Ayas", md., **İA.**, c.II, İstanbul 1949, s.42-43.
- DELİLBAŞI, Melek, "Ortaçağda Türk Hükümdarlar Tarafından Batılılara Ahit Namelerle Verilen Ayrıcalıklara Bir Bakış", **Belleten**, 1983, c.XLVII, S.185, s.95-103.
- DURUKAN, Aynur, ÜNAL, M.Sultan, **Anadolu Selçuklu Sanatı Bibliyografyası**. Ankara 1994.
- DURUKAN, Aynur, "Selçuklular Döneminde Ticaret Hayatı Ve Antalya" **Antalya III. Selçuklu Semineri Bildirileri**, İstanbul 1989.

- EDHEM, Halil, İslâmi Nümûzmatik İçin Bir Bibliyografya Tercümesi, Yaz. Essai
D'UNE, Ankara 1933.
- EFLÂKÎ, Ahmed: **Âriflerin Menkıbeleri**, Çev. Tahsin YAZICI, İstanbul 1973, c.I-II.
- EICKHOFF, E., "Friedrich Barbarossa Anadolu'da", **TTKon.**, VII, c.II, s.269-280.
- EL-ÖMERÎ, **Mesâlik u'l-Ebsâr**, Kıs. Çev. Y. YÜCEL, **Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar**, Ankara 1991, c.I, s.183-203.
- ENVERÎ, **Dustûr-nâme**, Nşr. Mükremin Halil(YINANÇ), İstanbul 1928.
- ERDEM, İlhan, **Türkiye Selçukluları İlhanlı İlişkileri (1258-1308)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.
- ERKİLETLİOĞLU, H., GÜLER, O., **Türkiye Selçuklu Sultanları Ve Sikkeleri**, Kayseri 1996.
- GALİP İsmail, **Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiyye**, İstanbul 1309.
- GIBBONS, H. A., **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Çev. Ragıp HULUSİ, İstanbul 1928.
- GORDLEVSKY, V., **Anadolu Selçuklu Devleti**, Çev. A. Yaran, Ankara 1988.
- HEATON, Herbert, **Avrupa İktisat Tarihi**, Çev. M.A. KILIÇBAY, Ankara 1995.
- HEYD, W., **Yakın Doğu Ticaret Tarihi**, Çev. E. Z. Karal, Ankara 1975.
- HINZ, Walter, "Ortaçağ Yakın Şarkına Ait Vergi Kitabeleri", Çev. F.İşiltan, **Belleten**, 1949, c. XIII, S.52, s. 771,93.
- İbn BATUTA, **İbn Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler**, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1986.
- İbn BİBÎ, **El-Evamirü'l-Alâ'ıye Fi Umuri'l-Alâ'ıye (Selçuk nâme)**, c.I,II, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996.
- İbnü'l-ESİR: **el-Kamil fi't-Tarih**, c.XII, Çev. A. ÖZAYDIN-A. AĞIRAKÇA, İstanbul 1987.
- İbn HALDÛN, **Mukaddime**, c.II, Çev. Z. Kadirî UGAN, İstanbul 1991.
- İBN ŞEDDAD, **Siretü'l Melik Zahir, 2.c.** Edirne Selimiye ktb. No.134. **Baybars Tarihi**, Çev. Şerafettin Yaltkaya, İstanbul 1941.
- İNALCIK Halil: "Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", **Belleten**, 1951, c.XV, S.57-60, s.629-690.
- İSMAİL GALİP: **Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiyye**, İstanbul 1309, s.13.
- JAHN Karl, "Tebriz, Doğu İle Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi", Çev., İsmail Aka, **TAD**, 1979,80, c.XIII., S.24.

KAFESOĞLU İbrahim, “Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi”, **TD**, İstanbul 1958, c.V, S.8, s.105-136.

-----, “Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, 1979-1980 S. 10-11. İstanbul 1981.

-----, “Selçuklular”, md., **İA.**, c.X, İstanbul 1967, s.353-416.

-----, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1986.

-----, **Harzemşahlar Devlet Tarihi**, Ankara 1992.

-----, **Selçuklu Tarihi**, İstanbul 1972.

KALKAŞANDİ, M., **Subh u'l-a'sâ**, Kahire 1338, (İbn ABDÜ'Z-ZAHİR, Muhyiddîn, **Sîretu Melik uz-Zâhir**, isimli eserden alınan kısımlar) Çev. F. Sümer, **Yabanlu Pazarı**, İstanbul 1985, s.56-95.

KAYMAZ Nejat, **Pervâne, Muinid-din Süleyman**, Ankara 1970.

-----, “Anadolu Selçuklu Devleti İnhitâtında İdari Mekanizmanın Rolü I”, **TAD**, Ankara 1964, c. L, S.2-3, s.91-155.

-----, “Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü II.”, **TAD**, 1965, c.III, S.4-5. S.23-61.

-----, **Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev**, DTCF, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1958.

KİRAGOS, (Genceli), “Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar”, **Türkiyat Mecmuası**, 1926, c.II, s.139-219.

KOCA, Salim, **Sultan I. İzzeddin Keykâvus**, Ankara 1997.

-----, “Türk Selçukluları’nda Ekonomik Politika”, **Erdem Dergisi**, 1996, c.8, S.23. s.465-484.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, “Anadolu’da İslâmiyet”, **İÜEFM**, İstanbul 1338, S.IV.

-----, “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, **Belleten**, 1943, XII, c.27, s.379-522.

-----, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Ankara 1972.

-----, “Ribat”, **VD**, c. II, s.267- 278.

-----, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara 1993.

KÖYMEN, M. Altay, “Selçukluların Kendilerine Mahsus İktisadî Siyâsetleri Var mıydı? ”, **Milli Kültür Dergisi**, 1979, c.I S.12.

-----, “Selçuklu Hükümdarı Büyük Alâeddin Keykubâd ve Anadolu Savunması”, **Belleten**, 1988, c.LII, s.202-205

- , "Türkiye Selçuklu Devletinde Ekonomik Hayat", **Türk Dünyası T.D.**, 1992, S. 65, s.16-27.
- , "Türkiye Selçuklu Devletinin Ekonomik Politikası", **Belleten**, 1986, c.L, S.198. s.613-620.
- MARCOPOLO, **Seyahat namesi**, Haz. Filiz DOKUMAN, İstanbul 1990. c.I-II.
- MEVLÂNÂ Celâleddin-i Rumî, **Mesnevi**, Çev. V. İZBUDAK, İstanbul 1991, c.VI. s.340,341.
- , **Mektuplar**, Çev. A. GÖLPINARLI, İstanbul 1963.
- MAZAHERÎ Ali, **Orta Çağda Müslümanların Yaşayışları**, Çev. Bahriye ÜÇÖK: İstanbul 1972.
- MEZ, A., "Orta Zaman Türk İslâm Dünyasında Kara Yolları", Çev. Cemal Köprülü, **Ülkü Halk Evleri Dergisi**, c.X, Ankara 1937.
- MÜNECCİMBAŞI, **Anadolu Selçukluları**, Haz. Sadeleşiren, H. Fehmi TURGAL, İstanbul 1935.
- NİZAMÜLMÜLK: **Siyaset nâme**, Çev. N. BAYBURTLUGİL, İstanbul 1981.
- OCAK, A. Yaşar, "Anadolu", md., **DİA.**, c.X, İstanbul 1991, s.112-116.
- , **Babaîler**, İstanbul 1996.
- , "Türkiye'de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış", **I. Uluslar Arası Ahilik Sempozyumu**, Ankara 1996, s.129,138.
- OSTROGORSKY, George, **Bizans Devlet Tarihi**, Çev. F. İŞILTAN, Ankara 1995.
- ÖGEL, Semra, "Anadolu Selçuklu Sanatı Ortamı", IX. **TTKon**, Ankara 1981.
- ÖZERGİN, M. Kemal, **Anadolu Selçuklular Zamanında Yollar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1959.
- , "Anadolu Selçuklu Kervansarayları", **İEFTD**, c. XV, S. 20, 1965 s.141-170.
- POLAT, M. Saîd, **Moğol İstilâsına Kadar Türkiye Selçukluları'nda içtimaî Ve İktisadî Hayat**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.
- PRENNE, Henri, **Ortaçağda Avrupasının Ekonomik Ve Sosyal Tarihi**, Çev. U. KOCABAŞOĞLU, İstanbul 1983.
- , **Ortaçağ Kentleri**, Çev. Ş. KARADENİZ, İstanbul 1990.
- RAMSAY, V. M., **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, İstanbul 1960.
- RÂVENDİ, **Râhat us-Sudûr**, c.I, Çev. Ahmet ATEŞ, Ankara 1957.
- RUNCINMAN, S., "Anadolu'nun Ortaçağlardaki Rolü", **Belleten**, 1943, c. VII.

- , **Haçlı Seferleri Tarihi**, Çev. F. Işıltan, Ankara 1989.
- SAFRAN, Mustafa, “XII. ve XIV. yy. Karadeniz Limanlarının Ticarî ve Tarihi Önemi”, **OMÜEFD, Tarih boyunca Karadeniz Kongresi**, Samsun 1988.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “II. İzzeddin Keykâvus’un Bir mülk nâmesi”, **VD**, 1969, c.8, s.57-65.
- SELEN H, Sadi, **Ticaret Tarihi**, İstanbul 1960,
- SEVİM, A., Yücel, Y. , **Türkiye Tarihi**, Ankara 1989.
- SEVİM, A., Merçil, E., **Selçuklu Devletleri Tarihi**, Ankara 1995.
- SEVİM, Ali, **Anadolu’nun Fethi Selçuklu Dönemi**, Ankara 1993.
- , **Genel Çizgileri İle Selçuklu Ermeni İlişkileri**, Ankara 1983.
- SEVİNÇ, Necdet, “Anadolu Türk Devletlerinde Ticarî İktisadî Faaliyetler Ve Osmanlı Sanaî”, **TAD**, İstanbul 1990, c.II, S.9, s.77-129.
- SPULER, Bertold, **İran Moğolları**, Çev. Cemal KÖPRÜLÜ, Ankara 1987.
- SÜMER, Faruk, “Selçuklular Devri Ticarî Hayat”, **Türk DünyasıTD.**, 1993, S. 83,
- , “Selçuklular Devrinde Türkiye’de Madenler”, **MÜFEF Türklük Araştırmaları Dergisi**, 1988, S.4, s.159-164.
- , “Ağaçeriler”, **Belleten**, 1962, S.103, s. 521-528.
- , **Yabanlu Pazarı**, TAD, 1985.
- , “Anadolu’da Moğollar”, **SAD**, Ankara 1969. c.I, s.1-147.
- , “İlhanlı Hükümdarları (Abaka, Argun, Ahmed-i, Celayir)”, **Belleten**, 1989,c.LIII, S.206, s.177-199.
- , **Oğuzlar**, İstanbul 1952.
- TABAKOĞLU, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul 1994.
- TAESCHNER, Franz, “İslâm Ortaçağında Fütüvvet Teşkilâtı” **İÜİFM**, 1953-4, c.XV, S.1-4, s.3-32.
- TANERİ, Aydın, **Celaluddin, Harizimşah Ve Zamanı**, Ankara 1977.
- , **Selçuklular Devrinde Kültür Hayatı**, Konya 1977.
- , **Türk Devlet Geleneği**, İstanbul 1997.
- TEMİR Ahmet, Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din’in 1272 Tarihli Arapça Moğolca Vakfiyesi, Ankara 1989.
- TEVHİT, Ahmet, “Ankara’da Ahiler Hükümeti”, **TOEM**, c.IV, s.1100-1204.

- TOGAN, A. Zeki Velidî, "Moğollar Devletinde Anadolu'da İktisadî Vaziyet", **THİTM**, c.1, İstanbul 1931.s.1-42.
- , "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî Ve Medeni Hayatına Ait Kayıtlar", **İFM**, 1953-54, c.15, S.1-4, s.32-50.
- , **Umumi Türk Tarihi'ne Giriş**, İstanbul 1981.
- , **Tarihte Usûl**, İstanbul 1981.
- TUNCER, Orhan Cezmi, **Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar**, Ankara 1988.
- TURAN, Osman, "Alâeddin Keykubâd I.", md., **İA.**, c.VI, İstanbul 1955, s.646-661.
- , **Doğu Anadolu Türk Devletler Tarihi**, İstanbul 1993.
- , "Celâleddin Karatay Vakıfları Ve Vakfiyeleri", **Belleten**, 1948, c. XII, S.45-48, s.17-173.
- , "Gıyâseddin Keyhüsrev II.", md., **İA.** c.VI, İstanbul 1955, s.620-629.
- , "Mubariziddin Ertokuş ve Vakfiyesi", **Belleten**, 1947, c. XI, S.41-44, s.415-429.
- , "Şemseddin Altun-aba Vakfiyesi ve Hayatı", **Belleten**, 1947 c.XI, S. 41-44, s.197-235.
- , "Selçuklu Kervansarayları", **Belleten**, 1946, c.X, S.37-40, s.471-497.
- , "Selçuklu Devrine Ait Köy Satışı Hakkında Bir Vesika" **VD**, 1973, c.10, s.125-130.
- , **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslâm Medeniyeti**, Ankara 1965.
- , **Selçuklular Ve İslâmiyet**, İstanbul 1971.
- , **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1983.
- , "Selçuklular Zamanında Sivas", **DTCFD**, 1951,IV.
- , "Süleyman Şah", md., **İA.**, c.XI, İstanbul 1970, s.201-219.
- , "Kılıç Arslan IV", md., **İA.**, c.VI, İstanbul 1955, s.703-707.
- , "Keyhüsrev III", md., **İA.**, c.VI, İstanbul 1955, s.629-630.
- , "Keykubâd II", md., **İA.**, c.VI, İstanbul 1955, s.661-662.
- , "Keykâvus II", md., **İA.**, c.VI, İstanbul 1955, s.642-645.
- , **Tarihi Takvimler**, Ankara 1965.
- , **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi**, İstanbul 1995.
- , **Türk Selçuklular Hakkında Resmi Vesikalar**, Ankara 1988.

- , "Türkiye Selçukluları'nda Toprak Hukuku", **Belleten**, 1948, c.XII, S.47, s.459-74.
- , "Selçuklu Türkiye'si Ve Dünya Ticareti", **Türk Yurdu**, 1960 c.10, s.4-6.
- , "Selçuklu Türkiye'si'nde Faizle Para İkrasına Dair Hukukî Bir Vesika", **Belleten**, 1952 c.XVI, S.62, s.251-60.
- , "Ortaçağda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri" **Belleten**, 1964, c.XXVII, S.110, s.209-227.
- TURAN, Refik, **Türkiye Selçukluları'nda Hükümet Mekanizması**, İstanbul 1995.
- TURAN, Şerafettin, **Türkiye İtalya İlişkileri**. (Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine), İstanbul 1990.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Anadolu Beylikleri**, , Ankara 1988.
- , **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Methal**, Ankara 1988.
- , "XIII. Ve XIV. Asırda Anadolu'da Ticaret", **Ülkü Mecmuası**, 1933 c.I, S. 4, s.287-291
- VARDAN, Vartabet (Müverrih), "Türk Futuhat Tarihi" (889-269) Çev. Hrant D. Andriasyan, **Tarih Semineri Dergisi**, İÜEF, İstanbul 1937.c.I, S.1.
- VİLADEMİRTSOV, B.Y., **Moğolların İçtimai Teşkilâtı**, Çev. A. İNAN, Ankara 1995.
- YALTKAYA, Şerafettin: "İlhaniler Devri İdari Teşkilâtına Dair Nasıreddînî Tusî'nin Bir Eseri." **THİTM**, 1939. c.II., s.7-16.
- YAKUBOVSKİY, A.Y., **Altın Ordu Ve Çöküşü**, Çev. Hasan Eren, Ankara 1992.
- YINANÇ, M. Halil, **Türkiye Tarihi Selçuklu Dönemi**, İstanbul 1944.
- YINANÇ, Refet, "Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları", **VD**, S.10, 1973, s. 127-131.
- , "Sivas Abideleri ve Vakıfları", **VD**, S.22, 1991, s.15-44.
- YUVALI, Abdulkadir, **İlhanlılar Tarihi**, Kayseri 1994.
- YÜCEL, Yaşar, **Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar**, c.I-II, Ankara 1991.
- ZEYDAN, Corci, **Medeniyet-i İslâmiye Tarihi**, c.I, Çev. Zeki MEĞAMİZ, İstanbul 1971.

KERVANSARAYLARIN GÜZERGAHLARI *

<u>Kervansarayın Adı</u>	<u>Bulunduğu Yol</u>	<u>Ek-1</u>
Aglasun Ahanı	Antalya- Isparta	
Akbaş Hanı	Aksaray –Konya	
AkHan	Aksaray –Konya	
AkHan	Eğridir – Denizli	
Alara Hanı	Antalya-Alanya	
Alay Hanı	Kayseri –Aksaray	
Altun apa Hanı	Konya –Beyşehir	
Altun apa Hanı	Konya-Çay	
Atabey Hanı	Sinop –Ankara	
Bardakçı Hanı	Çay -Seyitgazi	
Burma Hanı	Seydişehir- Alanya	
Caca Beg Hanı	Kırşehir-Aksaray	
Cibice Hanı	Erzurum-Sivas	
Çakallı Hanı	Samsun Amasya	
Çamalak Hanı	Zile-Kırşehir	
Çardak Hanı	Eğridir-Denizli	
Çavlı Hanı	Besni-Kayseri	
Çekerek-suyu Hanı	Zile-Kırşehir	
Çınçınlı Sultan Hanı	Zile-Kırşehir	
Çifte Hanı	Konya-Toroslar	
Çiftlik Hanı	Tokat-Sivas	
Bor Hanı	Ürgüp -Ereğli	
Böget Hanı	Ankara -Konya	
Dazya Hanı	Amasya -Tokat	
Deve Hanı	Seyitgazi	
Dibli Hanı	Harput-Divriği	
Dokuzun Hanı	Konya - Çay	
Dolay Hanı	Ürgüp-Ereğli	
Ebul Hasan Hanı	Seydişehir-Alanya	
Ebul Kasım Ahmet Hanı	Niksar	
Ebul Mücahit Yusuf Hanı	Çay Kasabası	
Eğret Hanı	Çay-Kütahya	
Eli kesik Hanı	Konya-Eğridir	
Ertokuş Hanı	Konya-Eğridir	
Eshabul Keyf Hanı	Besni-Kayseri	
Evdir Hanı	Antalya-Isparta	
Ezine Pazar Hanı	Amasya-Tokat	
Gaferyat Hanı	Konya-Karaman	
Gedik Hanı	Sivas -Kayseri	
Gıyaseddin Keyhüsrev Hanı	Eğridir	
Gökçe Ağa Hanı	Sinop -Ankara	
Gölbaşı Hanı	Diyarbakir-Malatya	
Hacı Hafız Hanı	Konya -Çay	
Han	Ürgüp -Ereğli	
Han	Konya -Karaman	

Han	Malatya -Kayseri
Hanbağları Kervansarayı	Harput-Divriği
Han Köy Hanı	Besni -Kayseri
Hekimin Hanı	Malatya -Sivas
Hoca Mesut Kervansarayı	Kayseri -Aksaray
İbibsa Hanı	Tokat -Sivas
İbni Rahat Hanı	Erzurum--Sivas
İncir Hanı	Antalya -Isparta
İney Köyü Hanı	Kütahya -Denizli
İsaklı Hanı	Konya -Çay
Kadın Hanı	Konya -Çay
Kağı Hanı	Sivas -Kayseri
Kalolar Hanı	Malatya -Kayseri
Kamereddin Hanı	Besni -Kayseri
Kamereddin Hanı	Doğanşehir -Adıyaman
Kara sungur Hanı	Konya -Toroşlar
Kara sungur Hanı	Denizli de Hacı Eyüplü Köyünde
Karatay Hanı	Denizli
Karatay Hanları	Malatya -Kayseri
Kargı Hanı	Konya
Katrançı Hanı	Seydişehir -Alanya
Kavak Hanı	Aksaray -Konya
Kervansaray	Konya -Eğridir
Kılıç Arslan Hanı	Zile -Kırşehir
Kireli Hanı	Aksaray
Kırk göz Hanı	Konya -Eğridir
Kızılören Hanı	Antalya -Isparta
Kozak Hanı	Konya- Beyşehir
Köprü köy Hanı	Karaman-Silifke
Köprü suyu Hanı	Kırşehir-Ankara
Kuru Han	Antalya-Alanya
Kuruçeşme Hanı	Besni-Kayseri
Lala kervansarayı	Konya- Beyşehir
Latif Hanı	Sivas –Kayseri
Mahperi hatun Hanı	Sivas –Kayseri
Makıt Hanı	Amasya-Tokat
Mama hatun kervansarayı	Elazığ'ın Keban ilçesinin Denizli köyünde
Misli Hanı	Erzurum-Sivas
Mugar Hanı	Ürgüp-Ereğli
Muhliseddin Hanı	Erzurum-Sivas
Mutbeli Hanı	Zile Kasabası içinde
Obruk Hanı	Seydişehir-Alanya
Okla Hanı	Aksaray-Konya
Orta payam Hanı	Akrasay-Konya
Öresin Hanı	Seydişehir-Alanya
Pamukçu Hanı	Kayseri -Aksaray
Paşa Hanı	Konya-Seydişehir
Pazar Hanı	Tokat –Sivas
	Antalya-Denizli

Pazarcık Hanı	Alanya-Anamur
Pervane Hanı	Kayseri -Aksaray
Pervane Süleyman Hanı	Boyabat-Vezirköprü
Pınarbaşı Hanı	Eğridir-Denizli
Pınar pazarı Hanı	Eğridir-Denizli
Ruzapa Hanı	Konya çay yolunda
Sa'deddin köpek Hanı	Aksaray-Konya
Sâhip ata Hanı	Konya Çay yolunda
Sahip ata Hanı	Konya Çay yolunda
Sarı Han	Kayseri -Aksaray
Sarı Han	Niğde
Sarı Han	Malatya-Kayseri
Sartavul Han	Karaman-Silifke
Selçuk Hanı	Sinop-Ankara
Selçuk Hanı	Malatya-Sivas
Seyfeddin ferruh Hanı	Konya-Seydişehir
Sarı çakıl Hanı	Aksaray-Ereğli
Silinti Hanı	Alanya-Anamur
Sulu Han	Kozan-Feke
Sultan Hanı	Aksaray-Konya
Sultan Hanı	Sivas –Kayseri
Sultan Hanı	Konya-Toroslar
Susuz Hanı	Antalya-Isparta
Sünnetli Hanı	Kayseri -Aksaray
Sünnetli Hanı	Kayseri -Aksaray
Şahruh köprüsü Hanı	Sivas –Kayseri
Şarapsa Hanı	Antalya-Alanya
Tahtoba Hanı	Tokat –Sivas
Tecer Hanı	Malatya-Sivas
Tol Hanı	Seydişehir-Alanya
Yeni Han	Tokat –Sivas
Yeniceköy Hanı	Çay-Kütahya
Yunuslar Hanı	Konya-Beyşehir
Zalmanda Hanı	Ankara-Konya
Zıvarık Hanı	Ankara-Konya
Zilli Hanı	Besni-Kayseri
Zincirli Hanı	Aksaray-Konya

* Kemal ÖZERGİN, "Anadolu Selçuklu Kervansarayları" İEFTD, 1965, c.VI, S.20. s.141-170.

ÖZET

Türkiye Selçukluları'nda Ticarî Hayat (1220-1277)

Anadolu tarih boyunca önemli medeniyetlere beşiklik yapmış, büyük göç ve ticaret yollarının geçiş noktası olmuştur.

Türkiye Selçukluları gelmeden önce Anadolu, Bizans ve Arap mücadelelerinden dolayı harabeye dönmüş, Bizans'ın otoritesi kayıp olduktan sonra kültür ve medeniyet açısından gerilemiştir.

Selçuklular, Malazgirt (1071) savaşından sonra Anadolu'ya yerleşerek, 1075 yılında Türkiye Selçuklu Devletini kurmuşlardır. Türkiye Selçuklu Devleti Bizans'la mücadele ve Haçlı savaşları dönemini geçirdikten sonra Anadolu'ya tam olarak yerleşmeye başlamış, Miryakefelon savaşından sonra ise Anadolu Türkiye ismiyle anılmıştır. Selçuklu Sultanları, II. Kılıç Arslan'dan başlayarak I. Gıyâseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubâd siyasetlerine ticarete göre yön vermişlerdir. Ekonominin gelişmesi için Anadolu'da canlı bir ticarî hayat olması gerektiğini kavrayan bu Sultanlar, ticaretin gelişmesi için çeşitli tedbirler almışlardır. Kıbrıslılar, Venedikliler ve diğer Avrupalılarla çeşitli anlaşmalar yaparak tüccarlara geniş haklar ve avantajlar (sigorta, gümrük indirimi) sağlamışlardır. Ayrıca ülkeye gelen tüccarın rahat seyahat edebilmesi için yapılan kervansaraylar, Anadolu'dan geçen ticaret yollarının büyük rağbet görmesini sağlamıştır.

Selçuklu Sultanları tüccarlara saldırmayı savaş sebebi olarak kabul etmişlerdir. Seferlerde ticarî siyaset ön planda olmuş, Antalya, Alanya, Suğdak ve Sinop gibi önemli limanlar alınarak uluslararası deniz ticareti geliştirilmiştir.

Devlet ticareti canlı tutabilmek için üretime de önem vermiş, göçebe halkı yerleştirerek ziraî üretimi desteklemiştir. Şehirlerde gerçekleşen üretim (sanayi), Ahi örgütleri tarafından organize edilmiş ve Devletin kontrolü altında olmuştur. Göçebelerin üretime katkısı da hayvancılık alanında olmuştur. Bu şekilde Selçuklu Devleti ülkeler arası ticareti yaparken aynı zamanda önemli bir üretim merkezi haline

gelmiştir. Türkiye Selçukluları çevresindeki ülkelerin belirli ihtiyaçlarını karşılayacak çapta ihrâcât gerçekleştirebilme kapasitesine ulaşmıştır.

Türkiye Selçukluları, Alâeddin Keykubâd döneminde ticarete en gelişmiş seviyeye ulaşmışlardır. Daha sonra II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde Babaî isyanı ile zayıflayan devlet, 1243 Köseadağ savaşı ile Moğolların kontrolüne girmiştir. 1277 yılına kadar Moğollara vergi ödeyip tâbi durumunda kalmışlardır. Bu dönemde Moğollara ödenen vergi, devlet adamları arasındaki çekişme ve iç isyanlar devleti zayıflatmış ticaretin canlılığını kaybetmesine sebep olmuştur. 1277 yılından sonra tamamen Moğolların kontrolüne girip bir Moğol ili gibi yönetilen Türkiye Selçukluları siyasî karışıklıklar ve Moğolların etkisi ile iyice zayıflamış, ticarete de gerilemiştir. Ancak Moğolların desteklediği Ayas-Tebriz, Trabzon-Tebriz yolu ve çevresi canlılığını korumuştur.

Türkiye Selçukluları Ticaret sahasında gelişmesinden dolayı para naklinde çek, senet ve havale mektubu gibi yeni usuller kullanmışlardır. Ticaret kervanları, ticaret şirketleri ve ortakları tarafından organize edilmiştir. Selçuklu parası, ticarete gelişmiş oldukları dönemde (Alâeddin Keykubâd) değer kazanmış ve dünya piyasalarında rağbet görmüştür. Ancak ticarete zayıfladıktan ve ekonomik açıdan geriledikten sonra Anadolu'da Selçuklu parası değil, ticaret yapılan diğer ülkelerin (Mısır, Venedik, Ceneviz) paraları kullanılmıştır.

1220-1243 dönemi Anadolu'da çok canlı bir ticarî hayat yaşanmış, bunun sonucu hayat seviyesi yükselmiş ve Anadolu mâmur hale gelmiştir. Ancak 1243-1277 döneminde ticaret giderek duraklamış ve Moğolların çıkarlarına göre yapılmıştır. Türkiye Selçuklularının Anadolu'da ortaya koyduğu gelişmiş ticarî hayat ve parlak medeniyet Moğol istilası ile yıkılmıştır. Orta ve Doğu Anadolu tekrar eski seviyesine gelemeyen Batı Anadolu, Beylikler ve Osmanlılar döneminde büyük gelişme kaydetmiştir.

Summary

Trade Life At Turkey Seljuks (1220-1277)

In history there were many important civilisations lived in Anatolia. It was the center of important trade and immigration roads.

Anatolia was a ruin before Turkish Seljuks came, because of Byzantium Arab wars. After Byzantium otority finished culture and civilisation level of Anatolia has fallen down.

After Malazgirt war (1071) Seljuks settled down and at 1075 established Turkish Seljuks State. Turkish Seljuks State began to settle down in Anatolia after the wars to Byzantium and Crusaders wars. After Miryakefelon war Anatolia is called Turkey. Seljuk Sultans II. Kılıç Arslan, I. Gıyâseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykâvus and I. Alâeddin Keykubâd made their politics according to trade and economy. These Sultans realized that there must be a good trade life at Anatolia for developing economy and took the necessary measures for developing trade life. Sultans made economic pacts with Cypriote, Venetian and other European and they gave advantages and rights (insurance, cheaper customs tax) to traders.

On the other hand, caravanserais, which is built for trademen's comfort and security of transporting gave a desirous position to trade roads crossing Anatolia. Agressive behaviours to trader was a reason of war for Seljuk Sultans. They made wars according to economic plans They congvered important ports like Antalya, Alanya, Suğdak and Sinop and they developed international sea trade.

Seljuk State gave importance to production for a good trade life. They supported agriculture by setting down the immigrant people. Guild (Ahi organisation) organised the industry at cities and State controlled the industry. Immigants made agriculture by growing animals and this was their produet So the Seljuk State was a

production center at the same time while were making international trade. Turkish Seljuk get a good exporting capacity for the needs of neighbour countries.

At Alâeddin Keykubâd time, Turkish Seljuk arrived the best economic level. At II. Gıyâseddin Keyhüsrev's time the state had been injured by Babaî Rebellion and Mongols had controlled the Seljuk by 1243 Kösedağ war.

Until 1277 Seljuk gave tax to Mongols and they were dependent on them. During this period the tax given to Mongols the wars between bureaucrats with rebellions had injure state and these reasons destroyed trade life.

After 1277 Turkish Seljuk was completely controlled by Mongols and because of politic al instability and Mongols pressure Seljuks lost power and their trade reduced. But Ayas-Tebriz, Trabzon- Tebriz road and nears that supported by Mongols continued as before.

Because of developed trade life of Turkish Seljuk used new methods at money transporting like cheque as written proof and assignment. Trade caravans is organised by trade companies and co. At Alâeddin Keykubâd's time Seljuk money was the most valuable money at Anatolia and near countries. But after trade and economic life's reduction Egypt, Venetian and Iran Mongols Money were used at Anatolia.

Between 1220 and 1243 there was a very good trade life at Anatolia. Because of that life standard was high. And Anatolia was prosperous. But between 1243 and 1277 trade life were reducing and Mongols made trade for themselves. By Mongols invasion the Seljuks developed trade life and big civilisation had been finished. Middle and East Anatolia could not get the same level again but West Anatolia get great developments at Ottomans time.